

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 01177

GLIKL HAMEL, 1645-1724

N. B. Minkoff

*Permanent preservation of this book was made possible
by The Karma Foundation
in honor of
Mary Karmazin*

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

נ . ב . מ'ינקאוו

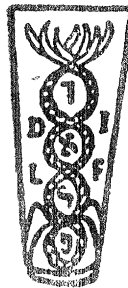
ג'ר'יקל האמעל
[1724 - 1645]

מ'יט דער מ'יטהילר

119

דוד אינגאטאן

ליטעראטור-פאנד

ארויסגעגעבן 19

ח. וואקסער פארלאג

143 דיוויזשאן סט.

ניו יארק, 2. 3. י.

Copyright
N. B. MINKOFF
New York. 1952.

[Printed in México, D. F.]

א י נ ה א ל ט

9	אריינפיר
12	גליקל האמעלס אָרט אין דער יידישער ליטעראַטור
20	דער עמאַציאָנעלער עלעמענט — חזינה
34	דער מאָראַליזירנדיקער עלעמענט — מוסר
46	געשעענישן און מוסר
53	מעשות און מוסר
60	מוסר דורך שילדערונגען
68	דער באַטייט פון גליקלס באַשרייבערישקייט
83	גייסטיקע שטריכן
90	דערציילערישקייט
98	פרעמדע דערציילונגען
110	שטאַף פאַר דערציילונגען
122	פולשטענדיקע דערציילונגען
139	לירישער נאָראַטיוו
149	נאָכאָרט

אַר יי נפיר

מרת גליקל האַמעל האָט אָנגעהויבן שרייבן אירע זכרונות אין יאָר 1691. זי איז דעמלט אַלט געווען 46 יאָר. געווען איז עס צוויי יאָר נאָך איר מאן, חיים האַמעלס טויט.

זי האָט פאַרטראַכט צו שרייבן די זכרונות אין זיבן טיילן, זיבן ספריים. זי האָט זיי אָבער ניט אָנגעשריבן בנשימה אחת. פריער האָט זי אָנגעשריבן די ערשטע פינף. אין די דאָ-זיקע פינף טיילן האָט זי דערפירט אירע זכרונות ביזן יאָר 1699. בערך 16 יאָר נאָכדעם האָט זי זיך ניט צוגערירט צו זיי.

אין יאָר 1700 האָט זי שוין געהאט חתונה געמאַכט אירע קינדער, אַ חוץ די יינגסטע טאָכטער מרים, אַ מיידל פון עלף יאָר. זי איז שוין דעמלט געווען מיד פון דעם שווערן לעבן, וואָס איר איז אויסגעקומען צו פירן. דערציען צוועלף קינדער

איז אויך אין יענע צייטן געווען א שווערע הלכה. אין אירע
עלף יאָר אלמנהשאַפט האָט זי געדאַרפט אַלץ אַליין אויסטראָגן
אויף אירע אייגענע פֿליצעס. זי האָט אין יענעם יאָר איינ-
געוויליקט חתונה צו האָבן מיטן מעצער באַנסיר, פֿרנס און
שתדלן — ר' הירץ לוי (סערה לעווי). צוועלף יאָר האָט זי גע-
לעבט מיט איר צווייטן מאַן. אַ באַנקראַטירטער, אַ פאַרשעמ-
טער, אַ יורד, איז ר' הירץ לוי געשטאַרבן אין 1712.

דריי יאָר נאָך זיין טויט — אין 1715 — האָט זי ווידער
אַנגעהויבן שרייבן די זכרונות. זי האָט פאַרענדיקט די לעצ-
טע צוויי טיילן אין יאָר 1719. געשטאַרבן איז זי דעם 19-טן
סעפטעמבער, 1724, אַ זקנה קרוב צו אַכציק יאָר.

איר אָריגינעלער מאַנוסקריפט איז צו אונדז ניט דער-
גאַנגען. געווען זיינען באַקאַנט צוויי אָפּשריפטן. איר זון, ר'
משה האַמעל, רב אין באיעסדאָרף, און איר אייניקל, ר' חיים,
האָבן איבערגעשריבן אַ קאָפּיע פונעם אָריגינאַל. אַ צווייטע
אָפּשריפט האָט געמאַכט ר' חיימס אַ ברודער־זון, וואָס האָט
אויך געהייסן ר' חיים, ר' חיים בן יוסף פון באיעסדאָרף,
שפעטער פון קעניגסבערג. ער האָט פאַרענדיקט די צווייטע
אָפּשריפט אין יאָר 1799.

די ערשטע אָפּשריפט האָט זיך שפעטער געפונען אין דער
באָוואוסטער מערצבאַכער קאַלעקציע אין מינכען, נאָכדעם איז
זי אַריבער אין דער פֿראַנקפורטער שטאָט־בּיבליאָטעק. די
צווייטע אָפּשריפט האָט זיך געפונען אויך אין פֿראַנקפורט, אין
פֿריוואַטע הענט.

דער אַלזויטיקער געלערנטער, פֿראַפ. דוד קאופמאַן, בשעתו
פֿראַפּעסאָר אין בודאַפעסט, האָט אין יאָר 1896 אַרויסגעגעבן

די זכרונות, נאך דער ערשמער אָפּשריפט נאָך. אָבער ער האָט זיך אויך באַנוצט מיט דער צווייטער אָפּשריפט. ביז דעמלט האָבן בלוז מיטגלידער פון דער ברייט-פאַרצווייגטער האַמעל-משפּחה געוואוסט וועגן די זכרונות.

מיר ברענגען דאָ די אַלע פרטים, ניט מחמת ביבליאָ-גראַפישע טעמים. מיר ווילן דאָ באַטאָנען איין זאך: גליקל האַמעלס זכרונות זיינען דער וועלט געווען לחלוטין אומבאַ-לאַנט. ווען פּראָפּ. קאופּמאַן האָט זיי אַרויסגעגעבן סוף 19-טן יאָרהונדערט, זיינען זיי דעם ברייטן עולם נאָך אַלץ געבליבן פּרעמד. די סיבה איז געווען דאָס, וואָס די שפּראַך פון די זכרונות איז אַלטיידיש (פון דעם מיטל-נידערדייטש שניט). סוף 19-טן יאָרהונדערט האָט עס שוין דער יידישער לייענער ניט געקענט לייענען. בלוז יענע געלערנטע, וואָס האָבן זיך דערמיט אָפּגעגעבן, האָבן דעמלט געוואוסט וועגן דעם דאָזיקן אוצר.

גליקל האמעלס ארט אין דער יידישער

ליטעראטור

אין דער מאָדערנער יידישער ליטעראטור קענען מיר אָנ-
ווייזן אויף אַ גרויסער צאָל מעמואַרן. צווישן אַנדערע זשאַנערן
אין דער יידישער ליטעראטור פאַרנעמען זכרונות אַ גאַנץ
חשוב אַרט. עס איז גאַרניט שווער אָנצואווייזן אויף מעמואַרן,
וואָס אין זיי שפּיגלען זיך אָפּ די פאַרשיידנסטע ווינקלען אין
אונדזער מאָדערנעם יידישן לעבן, די פאַרשיידנסטע באַוועגונג-
גען, כללישע וועלט-בליקן און דער יחידישער מצב-רוח. נאָכ-
מער האָט זיך פאַרגרעסערט די צאָל זכרונות אין אונדזערע
הורבן-יאָרן.

וועגן דער אַלט-יידישער ליטעראטור קען מען דאָס ניט
זאָגן. אין פאַרגלייך מיט זיינע גרויסע ליידן, האָט דאָס גע-

פייניקסמטע און טראַגישסטע פּאָלק בכלל ווייניק אָפּגעשפּינלט אין זכרונות טאַגטענלעכע פרטים, פרטים פון היסטאָרישע געשעענישן, רדיפות, גזירות, פּאָגראַמען און עינויים. אפשר האָט דער שטאַרקער לעבן-אינסטינקט אָפּגעהאַלטן אַ סך יידן צו דערציילן דאָס, וואָס וואָלט פאַרמיאוסט דעם נוגש, דעם מין מענטש, וואָס פייניקט, און דורך דעם — בכלל דעם מענטשלעכן מין, וואָס איז באַשאַפן בצלם אלוקים. אפשר איז דאָס געווען דער פּועל-יוצא פון אַן אומגעהייערער נאַציאָנאַלער דיסציפּלין — ניט צו דערלאָזן קיין יאוש און עצבות, וואָס קען אָפּ-שוואַכן דעם גאַנצן פּאָלק-אַרגאַניזם. ווי די זאך זאָל ניט זיין, אונדזערע לעבנס און די געשעענישן אין אונדזערע לעבנס, האָבן געפונען זייער תיקון אין אַנדערע צווייגן ליטעראַטור. דאָס זיינען געווען אַזעלכע מינים, וואָס האָבן מער אוניווער-כאַלזירט, מער סובלימירט אונדזער היסטאָרישן און יחידישן גאַנג.

אין דער אַלט-יידישער ליטעראַטור קען מען קיין סך זכרונות ניט געפינען. די צאָל איז אַ גאַנץ קליינע. מע קען זיי ממש ציילן אויף די פינגער. צו אונדז זיינען דערגאַנגען:

(א) „צרות וירמיישא“ (וואַרמס), אַן אַנאַנימער כתב-יד מכוה די נגישות, וואָס יידן האָבן דורכגעליטן מחמת דעם קייזערלעכן חייל אין יאָר 1636.

(ב) מגילת איבה פון דעם „תוספות יומ־טוב“ (ר' יום־טוב ליפּמאַן העלער).

(ג) עלילת דם אין מעץ אין יאָר 1669.

(ד) מאיר שמעלקעס „חידושים נפלאים פון טירקישן

ראמור אונ' בלעגירנש די שטאָט ווין בשנת תמ"ג לפ"ק"
(1683).

ה) די „גאנז־מגילה“ (פון פייבוש גאנז).

ו) „מגילת שמואל“ (וועגן דעם אָנגעזעענעם פּראָגער
מנהיג ר' שמואל טויסק), געשריבן פאַר 1720.

ז) די „מגילה“ פון יצחק בערענס (1738), די צרות
פון די צוויי ברידער בערענס בעת מע האָט זיי אַרײַנגעזעצט
אין תפיסה אויף פינף יאָר.

אין דער דאָזיקער גאָר באַשיידענער רשימה זײַנען
פאַראַן זכרונות: פון אַ גרויסן רב, אײַנעם פון די גרעסטע
פּערזענלעכקײַטן אין זײַן דור, פון פשוטע מענטשן און פון
אַ יונג בחור־ל. אָבער די וויכטיקסטע זכרונות אין דער אַלט־
ידישער ליטעראַטור געהערן מרת גליקל האַמעל.

גליקל האַמעל דערציילט ניט אין אירע זכרונות בלויז
וועגן אַן עפּיזאָד אין איר לעבן. ניטאָ דאָרטן בלויז אַן אײַנצל־
נע געשעעניש, וואָס אַרום איר ווערט אויסגעוועבט אַ סיפור־
המעשה. אירע זכרונות הייבן זיך אָן מיט פרומע רייד, באַקרעפֿ־
טיקט מיט משלים און מעשות. אָבער געשעענישן בּוּעל ממש
הייבט זי אָן צו דערציילן אין צווייטן בוך. דאָס איז — זײַנט
„מיך מײַן כשרי פרומי מוטיר האָט צור וועלט גיבראַכט מיט
הילף אונ' באַרימהערציקייט דען גרוישן גאָט“. דאָס, וואָס זי
געדענקט ניט, פון דער גאָר פּריער קינדהייט, גיט זי איבער
„כאשר שמעתי“ (ווי איך האָב געהערט). און עס הייבט זיך
אָן צו שפּײַנען אַ לעבן. „איך בין קיין ג' שני' אַלט גוועזן,
אליש אלי בר ישראלים האבין איין גירוש מהמבורג גיהאָט אונ'
אלי מוזין לאַלטנה ציאין וועלכיש המלך מדעני מארק יר"ה

גיהעריט אונ' ב"י גומי קיומי' ממנו האבין". (איך בין קיין דריי יאָר ניט אַלט געווען, ווען אַלע בר ישראלים (יידן) האָבן געהאַט אַ גירוש פון האַמבורג. און אַלע האָבן געמוזט ציען קיין אַלטאַנאָ, וואָס האָט געהערט דעם מלך פון דענמאַרק, ירום הודו, און בר ישראלים האָבן גוט אויסקומעניש געהאַט פון אים).

און דאָ הייבט זיך אָן צו פאַנאָדעררוויקלען אַ מענטשנעם לעבן במשך אַ קנאַפן האַלב־יאָרהונדערט. דאָס לעבן אָבער איז געקניפּט און געבונדן מיטן לעבן פון דער גרויסער משפּחה, מיט פריערדיקע דורות וואָס ווערן אויפגעלעבט פאַר אונדז. מרת גליקל דערציילט וועגן איר מאַן, די צוועלף קינדער, די מחותנים. און דאָס שפינט זיך אין רוים און אין צייט. מיר זעען ווי איר משפּחה פאַרצווייגט זיך, באַהעפט זיך מיט אַנדערע יידישע משפּחות. מיר זעען די אַנטוויקלונג פון טייל משפּחות, וואָס עס ווערט פון זיי במשך די יאָרן.

מחמת דער דאָזיקער אַנטוויקלונג אין רוים און אין צייט, באַקענען מיר זיך מיט יידישע קהילות — האַמבורג, אַלטאַנאָ, בערלין, מעץ און אַנדערע. מיר באַקענען זיך מיט שמעט. מיר הערן ווייטע אָפּקלאַנגען פון וועלט־געשעענישן און יידישע טראַגעדיעס. מיר זעען ווי אַזוי עס האָט געווירקט אויף יידן די גרויסע גענאַרטע האַפענונג — שבת־צבי און זיין פּאַלן. מיר זעען די פּליטים פון די כמעלניצקי־שחוטות. מיטגלידער פון איר אייגענער משפּחה האָבן זיך קוים געראָד מעוועט פון פּוילן. מיר זעען אומגליקלעכע פּליטים אין דעם הויז פון איר פּאַטער, דעם פּרנס ר' לייב פינקערלע. ער האָט פאַר די קראַנקע פּליטים אויפגעשטעלט אַ שפּיטאַל ביי זיך אויפן בוידעם־שטיבל.

דער געשיכט־פּאַרשער און עקאָנאָמיסט וועט זען די

ידישע טראגדיע אין די באגרענעצטע ספעציעפיש-ידישע פרנסות. די אנטוויקלונג פון דער יידישער עקאנאמיק וואלט א גוטער עקאנאמיסט אדער סטאטיסטיקער געקענט אנטאפן ממש מיט די הענט. מיר באקענען זיך מיטן אויפקום פון דעם בא-דימטן טיפ „האף-יודע“, מיט זיין טראגישער לאגע, טיילמאל מיט זיין טראגיש פאלן.

דער היסטאריקער וועט געפינען אוצרות וועגן דעם יידישן לעבן אין דייטשלאנד, אלטאנא (דענמארק), עלזאס-לאטרינגיע. דער קולטור-היסטאריקער וועט זיך באקענען מיטן אינטימען לעבן פון דער יידישער הים, דעם יידישן ארום, מיט די מנהגים און טראדיציעס. דער פאלקס-פסיכאלאג וועט זיך דערוויסן ווי אזוי יידן אן רעכט, יידן אויסגעשטעלטע אויף הפקר, האבן געטראכט און געהאנדלט בעתן זיין ארום גערינגלט מיט שונאים. פאר אים וועט זיך פאנאנדערוויקלען א בילד — ווי אזוי יידן האבן געלעבט אן אינעוויניק לעבן מיט איגענע באגריפן וועגן העכערע ענינים. לערנען — דאס שטייט ביי זיי הויך. זיי האבן דרך-ארץ פארן למדן און תלמיד-חכם, און יראת-הכבוד פארן צדיק.

און דאס אלץ האט געאטעמט און געלעבט דורך דער יידישער שפראך, דער דורכגעזאפטער מיט דער גאנצער העב-רעאיש-אראמעאישער ירושהדיקייט. און ניט נאר דורך דער שפראך האט דאס אלץ געאטעמט און געלעבט, נאר נאך טי-פער — אין אלע אירע פארבארגענישן און פסיכישע גע-שטאלטונגען. געווען איז דאס א מענטאליטעט און א לעבע-דיקער ים סימבאלן. די דאזיקע סימבאלן זיינען געקומען פונעם לשון, אריין אין מארך און בלוט, געלעבט אן אינעווי-ניק פסיכיש לעבן, און ווידער אויפגעטויכט און זיך אנטפלעקט אינעם לשון, כדי ווייטער דורכצוגיין די טיפע, ממש מיסטישע, גלגולים.

מרת גליקלס זכרונות זיינען א מוסטער אין דעם פרט, וואָס מיר קענען דערזען אין זיי די פסיכיק פון יידיש-לשון. דער מוסטער איז אונדז זייער באַגלויבט. ער איז בפועל-ממש א שפיגל. אונדז ווערט קלאָר, אז יידיש איז ניט בלויז א שפראַך אויף צו רעדן. ווי יעדע שפראַך איז זי דורך און דורך פאַרבונדן מיטן לעבנסשטייגער. ס'ווערט קלאָר — יידיש איז ניט בלויז א שפראַך, נאָר א שטיק ציוויליזאַציע, אויב ציוויליזאַציע איז לעבנסשטייגער. זי איז א שטיק ציוויליזאַציע-ציע אין דעם זינען, וואָס זי איז א טייל, און א וויכטיקער טייל, פון דער גאַנצער גרויסער יידישער ציוויליזאַציע. און דאָס אַנטפלעקט זיך פאַר אונדז אין דער פאָלקס-פסיכאָלאָגיע. עס טרעפט, מיר דערהערן פלוצים דעם פאָלקס אונטער-באוואוסטזיין רעדן דורכן מויל פון פשוטע פאָלקס-מענטשן. עס ווערט אונדז דעמלט קלאָר, אז דאָס איז א דורות-לאַנגע אַנגעזאַמלטע פאָלקס-דערפאַרונג.

אין מרת גליקלס זכרונות דערזען מיר ווי אזוי יידיש, ווי א ציוויליזאַציע, האָט אויסגעזען אין דעם 17-טן יאָרהונדערט. אין דעם דאָזיקן פרט זיינען אירע זכרונות פאַר אונדז א סך וויכטיקער ווי די ווערק פון לומדים אָדער פראַפעסאָ-נעלע שרייבער. זיי וואָלט מען געקענט חושד זיין אין שריי-בערישן מאַנעריזם, אין קולטיווירטקייט, אין נאָכניין, באַ-וואוסטזיניק אָדער אומבאוואוסטזיניק, געוויסע נוסחאות, אין טרעטן אויף שליאַכן פון ליטעראַרישער טראַדיציע. אָבער מרת גליקל קען מען אין דעם ניט חושד זיין. זי איז געווען א פשוטע פרוי פון מיטעלן שטאַנד. אין געוויסע פרטים אַפילו א וואוילקענעוודיקע. זי האָט געשריבן אירע זכרונות — צו פאַרטרייבן די מרה-שחורה נאָכן מאַנס טויט, און פאַר די קינדער און קינדס-קינדער.

מרת גליקל האָט גאַרניט געקענט איינפאַלן, אז אירע

זכרונות וועלן ליענען אנדערע מענטשן, א חוץ איר נאָך ענטסטע משפּחה. ביי דער פרומער, גאָטספּאַרמיקער פּרוי איז ניט געווען קיין שום פּאַרבאָרגענער געדאַנק וועגן „ליטע-ראַרישער אומשטערבלעכקייט“. און קיין שום אימפּולס האָט ניט געקענט אַרײַנטראַגן אין אירע זכרונות דעם קלענסטן שמוץ ליטעראַרישקייט. אין דעם פּלץ שפּיגלען-אַפּ אירע זכרונות די פּסיכיק פון דעם יידישן מענטשן, באַזונדערס פון דער פּרוי, פון דער מוטער. און קיין שום ווערק אין דער אַלטיידישער ליטעראַטור צייגט אונדז ניט איבער אַזוי בולט ווי אירע זכרונות, אַז יידיש איז אַ דורות-לאַנגע ציוויליזאַציע.

אַבער מערקווירדיק — צום בולטסטן קומט עס אַלץ אַרויס, ווען מע אַנאַליזירט אירע זכרונות רײן-ליטעראַריש. דווקא דאָ זעט מען עס באַשיימפּערלעך. קיין שום תקופּה אין דער שפּעטערדיקער יידישער ליטעראַטור האָט ניט באַווירקט אַזוי טיף דעם דורכשניטלעכן יידן, באַזונדערס די פּרוי, די מוטער, ווי עס האָט באַווירקט די אַלטיידישע ליטעראַטור.

די אַלטיידישע ליטעראַטור איז אַליין געווען אַ פּועל-יוצא פון דער יידישער פּסיכיק, מיט איר גאַנצער טראַדיציאָן נעלער ירושהדיקייט. זי האָט אָבער אויך — פון איר זייט — בפּועל-ממש געפורעמט די יידישע פּסיכיק. אַלץ, וואָס די אַלט-יידישע ליטעראַטור האָט געשאַפּן, האָט געלעבט אין די יידישע נשמות. די שפּעטערדיקע יידישע ליטעראַטור, באַזונדערס די מאָדערנע, האָט שוין מער געכאַפט דעם אָנבליק ווי די אַלגעמיינע וועלט-ליטעראַטור. ליטעראַטור איז געוואָרן אַ פּראָדוקט פאַר ספּעציאַליסטן און פאַראינטערעסירטע לייענער. אָבער ניט אַזוי איז געווען די אַלטיידישע ליטעראַטור. דאָס איז ניט געווען אַ פּראָדוקט פאַר סתם לייענער. דאָס איז געווען די סאַמע נייטיקסטע שפּייז, אמתע יניקה. אין דעם פּרט איז די יידישע ליטעראַטור קיינמאָל ניט געווען אַזוי נייטיק און

שעפער'יש, ווי די אלט-יידישע ליטעראַטור. און דאָס זעט מען גראַד אין די זכרונות פון אַ פשוטער יידישער פרוי. זי איז אונדזער בעסטער עדות, און אירע זכרונות זיינען אונדזערע בעסטע באַווייזן.

מיר האָבן פריער דערמאָנט דעם פרט, אַז אירע זכרונות זיינען ביזן יאָר 1896 געווען אינגאַנצן ניט באַקאַנט דער ייִד־שער וועלט. בלויז די נאָענטע משפּחה האָט געוואוסט וועגן זיי. אפילו דעם יאָר 1896, ווען פּראָפּ. קאופּמאַן האָט אַרויסגעגעבן די זכרונות, זיינען זיי אויך געבליבן באַקאַנט בלויז ספּעציאַליסטן.

מיר דערמאָנען דאָס דערפאַר, ווייל מיר ווילן דערמיט באַטאָנען, אַז גליקל האַמעלס מעמאָרן האָבן ניט געסענט האָבן קיין שום השפּעה אויף דער יידישער ליטעראַטור. איז מיט וואָס זיינען זיי וויכטיק פאַר אונדז? און וואָס איז זייער אָרט אין דער יידישער ליטעראַטור?

אירע זכרונות האָבן טאַקע ניט געהאַט קיין שום וויר־קונג אויף דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער ליטעראַטור. אָבער דערפאַר דערוויסן מיר זיך פון אירע זכרונות, וואָס פאַר אַ ווירקונג די יידישע ליטעראַטור האָט געהאַט אויף דער פּסיכיק פונעם דורכשניטלעכן ייִדן און דער יידישער פרוי. און מרת גליקל איז ניט מער ווי איינע פון איר דור. און כדי צו זען די דאָזיקע ווירקונג בפּועל־ממש, איז וויכטיק צוצוטערעטן צו אירע זכרונות מיט אַ ריין ליטעראַרישער מאָס.

מיר וועלן זיך באַגרענעצן מיט אַנאַליזירן בלויז פיר עיקרים אין אירע זכרונות: דעם עמאָציאָנעלן (תחינה), דעם מאָראַליזירנדיקן (מוסר), דעם באַשרייבערישן און דעם דער־ציילערישן.

דער עמאָציאָנעלער עלעמענט — תחינה

נליקל האַמעלס סטיל איז כמעט איינער און דער זעל-
בער אין די אַלע זיבן טיילן זכרונות. דער סטיל איז טאַקע
דערזעלבער, אָבער די עמאָציאָנעלע באַפאַרבונג ביים זיך אין
גאַר אַ סך ערטער.

איר דערציילערישקייט פליסט דווייט ווען זי גיט איבער
מעשות, וואָס זי האָט געלייענט אָדער געהערט. צומאָל דאַכט
זיך אויס, אַז עס איז פאַראַן אין דעם אַ מין עפישע רואיקייט.
ווייניקער עפיש איז זי, ווען זי גיט איבער געשעענישן, וואָס
זיינען זיך פאַרלאָפן אין איר אייגן לעבן. דאָ כאַפט זיך אַמאָל
אַריין אַ שטימונג, וואָס האַלט אָן במשך אַ גאַנץ בוך. אזוי
איז עס, למשל, אינעם פינפטן בוך. זי פאַרענטפערט זיך דאָרטן
פאַר אירע קינדער און קינדס-קינדער פאַרוואָס זי איז איינגע-
גאַנגען אויפן שידוך מיט ר' הירץ לוי, וואָס האָט זיך אויס-

געלאָזן אזוי טראַגיש פאַר איר. דער טרויעריקער טאָן איז
דאָרטן דורכגעזאַפט מיט טרערן און חרטה.

אַבער דאָס סאַמע עמאַציאָנעלסטע שפירן מיר דאָרטן,
וואו זי פאַרענדיקט אַ טראַגישע אָדער טרויעריקע באַשרייבונג.
בדרך כלל, ווען זי גיט איבער מעשות, צום טייל עפיוּזאָרן —
מאָראַליזירט זי. ווען זי גיט איבער אומגליקלעכע אָדער טרויע-
ריקע, רירנדיקע געשעענישן — פאַרנעמען מיר פאַרשטיקטע
טרערן אין איר קול. מיר דערקענען אויך דעם סטיל און דעם
הכנעהדיקן טאָן. מיר האָבן אים געהערט אין אַ געוויסן טייל
אין דער אַלטידישער פּאָעזיע, אפשר דעם שענסטן טייל. מיר
האָבן אין זינען די טונקל-לויכטנדיקע געבעט-פּאָעזיע, וואו
עס אַנטפלעקט זיך דאָס סאַמע טיפעניש פון דער יידישער
פּרוים האַרץ. דאָז איז — די תחינה.

די תחינה איז געווען דער פּרוים טרויסט אין די פינצ-
טערסטע שעהן. אויך אין רגעס — ווען הכנעה צו גאָט איז
געווען דער איינציקער חיזוק אין לעבן.

גיט אָפט איז אַ פּאָעטישע שאַפונג אזוי דורכגענומען
מיט דער אינטימסטער, פּערזענלעכער עמקות ווי תחינות. אין
אַ געוויסן פּרט איז די תחינה געווען אינטימער, סוביעקטיר-
ווער און לירישער ווי יענע געבעטן, יענע תפילות, וואָס פאַר-
קערפּערן אין זיך אוניווערסאלערע אויסבליקן.

די תחינה איז געווען דער פּרוים לירישע אויסלעבונג,
איר שטיל געוויין, אירע פאַרשטיקטע טרערן, וואָס האָבן גע-
עפנט אין האַרצן פאַרריגלטע טירן.

אויב מיר זאָלן אָננעמען צינבערגס השערה וועגן פיר-
זאָגערינס, וועט עס קלאָר מאַכן די דורות-לאַנגע ווירקונג,

וואָס תחינות האָבן געהאַט אויף אונדזער ליטעראַטור. ציני בערג ווייזט אָן, אַז מיר ווייסן וועגן פּירזאָגערינס, וואָס האָבן געלעבט אין 12-טן יאָרהונדערט. דאָס מיינט, אַז תחינות האָבן שוין דעמלט געלעבט אינעם מויל פון וואוילקענעוודיקע פּירזאָגערינס אין דער ווייבער-שול, אין עזרת נשים. וועגן די תחינות אין די שפעטערדיקע יאָרהונדערטער ווייסן מיר אַ כּך מער. מיר ווייסן אויך וועגן דער פרוי ווי אַ שאַפּערין פון תחינות. אויב מיר זאָלן זיך סומך זיין אויף דעם, קענען מיר אָננעמען, אַז אויך מיט יאָרהונדערטער פריער איז די פּירזאָגערינ, משמעות, געווען די שאַפּערין פון אַריגינעלע תחינות. היינטיקע צייטן וואָלטן מיר אַזאַ שאַפּערין אָנגערופן מיט אַ מער פאַרשפּרייטן און פאַרשמענדלעכערן נאָמען. מיר וואָלטן זי גערופן — פּאַטעסע. און אירע תחינות וואָלטן מיר גערופן — לירישרעליגיעזע, רעליגיעז-אינטימע פּאַעזיע.

וועגן דער פּירזאָגערינ פונעם צוועלפטן יאָרהונדערט ברענגט אונדז צינבערג אַ ראיה: די ווערטער פונעם „בעל-הרוקח“, דעם מקובל ר' אלעזר פון וואָרמס, ר' יהודה חסידים אַ תלמיד. ר' אלעזר באַוויינט זיין ווייב, וואָס די קרייצטרעגער האָבן פאַר זיינע אויגן דערהרגעט אינאיינעם מיט זיינע דריי קינדער (אין יאָר 1196). זאָגט ער וועגן איר „משוררת זמירות ותפילה, ומדברת תחנונים, נואמת פיטום הקטורת ועשרת הדברות“.

„ומדברת תחנונים“, נאָך צינבערגן נאָך, מיינט, אַז דאָ רעדט זיך מכוּח פּירזאָגן סליחות און תפילות אין דער אומי גאַנג-שפּראַך. מיר קענען אָננעמען, אַז דאָ רעדט זיך אויך וועגן תפילות און בקשות אין יידיש.

דעם שרייבער פון די שורות זיינען באַקאַנט תחינות פון לעצטן דריטל 16-טן יאָרהונדערט (אין פּראָפ' יודאָ יאַפעס

פריוואטער קאלעקציע). ווען מע באקענט זיך מיט זיי, זעט מען איין, אז זיי זיינען שוין אויסגעפורעמט אין א באשטימטן סטיליסטישן נוסח. זיי זיינען שוין אָנגעזעטיקט מיט טראַדיר ציאַנעלע מעטאָפּאָרן, און מיט אַ באַשטימטער לירישער פּראָזירונג. דאָס קומט ניט אויף במשך אַ דור אָדער צוויי. דאָס איז אַ פּוּעל־יוצא פּון דורות־דיקן המשך.

מיר האָבן זיך דאָ אָפּגעשטעלט, אייגנטלעך, ניט אויף די אינעווייניקע ווערטן פּון תּחינות. מיר ווילן דאָ בלויז באַטאָנען: די תּחינה האָט געשאַפּן ניט נאָר איר אייגענעם סטיל־ליסטישן נוסח, נאָר אויך איר אייגענע מוזיקאַלישע טאָנאַל־טעט. נאָך פּינקטלעכער: זי האָט געשאַפּן איר אייגענע געוויינ־טאָנאַליטעט.

פאַר דער ייִדישער פּרוי האָט די תּחינה אויפּגעטאָן נאָך אַ וויכטיקערע זאַך. זי האָט איר אַרײַנגעגעבן ווערטער, ווי שליסלען צו די קוואַלן טרערן, בעת דאָס האַרץ פאַרגייט פּון ביטערע זאָרגן און ווייטיקן. מאָדערנע פּסיכיאַטערס וואָלטן עס אָנגענומען ווי אַ וויכטיקע טעראַפּעוטישע פּונקציע: אויס־לאָרן דורך ווערטער — צומאָל דורך שטראָמען ווערטער — דאָס צעווייטיקטע, פאַרשלאָסענע האַרץ.

מיר זעען דאָס טאַקע אין גליקל האַמעלס זכּרונות. מע דאַרף ניט מיינען, אז מרת גליקל האָט זיך דערהייבן צום ליר־רײַז פּון אַ שרה בת טובים. אין דער אמתן האָט זי דאָך ניט געהאַט אין זינען צו שרייבן תּחינות. מע מעג אָבער אָנגעמען. אז דער תּחינהם השּפּעה האָט געלאָזט טיפּע סימנים אין מרת גליקלס זכּרונות. ווי דערמאָנט — ווייזן ווייזט זיך עס על פי רוב דאָרטן, וואו זי פאַרענדיקט צו דערציילן וועגן טרויער־קע געשעענישן. דער תּחינה־טאָן קוואַלט אין רגעס פּון הכּנעה. דאָרטן, וואו ס'קומען טרערן — דאָרטן קומען די ווערטער פּון

תחינה. און דאָס האָט די אַלטי־יידישע ליטעראַטור פאַרפלאַנצט אין די הערצער, אין דער פסיכיק פון דער יידישער פרוי. און ניט אין די הערצער און אין דער פסיכיק פון איינצלענע מענטשן, נאָר כמעט ביי אַלעמען, וואָס האָבן געהערט צו די ברייטע פּאָלקס־שיכטן.

איינגעשטעלטע פּראָזעס, ממש פּאַרמולעס, — זיי קען מען געפינען אַרוב אין גלוקס זכרונות. מיר וועלן זיך אָפּ־שטעלן בלויז אויף עטלעכע.

איר פּאָטער, דער פּרנס ר' לייב פינסקערלע, איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט זיך אומגעקערט, קיין האַמבורג. מע האָט אויסגעפּולט ביי די שטאָט־פּאָטערס אין האַמבורג, מע זאָל די יידן דאָרטן לאָזן ווידער וואוינען. דער גירוש איז פּאַר־געקומען מיט דריי יאָר פּריער. דערציילט אונדז מרת גלוקס ווי אזוי די יידן האָבן זיך אומגעקערט פון דער דערבייאַקער אַלטאַנאַ (דענמאַרק) קיין האַמבורג. זי שרייבט: (זו. 26-27):

„אביר מיר האבין קיין בית הכנסת גיהאט במקום המבורג אונ' אך גאר קיין קיומי' גיהאט, אך ורק זענין זוא גיועסין על פי החסד מן עצה יר"ה, כ"י זענין דאך צו זאמין גאַנגין אונ' מנין גימאַכט אין חדרים זוא גוט זיא נעביך גי־קענט האבין, אויב זאַלכיש העצה יר"ה שונט לקצת גיוואושט האבין זיא דאך דורך דיא פינגיר גערין גיועהין אביר. באם עש גייסטליכי האבין גיוואר גיווארין האבין זיא עש ניט ליידין וואלין אונ' אונש נעביך פאר יאגט אליש דאז שיכטדין שאף האבין מיר מוזין נאך אַלטנא שולין גין. דיזיש האט איין צייט לנג גיווארט זענין מיר נעביך ווידר אין אונזירי שילכיר גי־קראָכן אַלזו איזט עש גיוועזין דאז מיר לעתים האבין מנוחה גיהאט ולעתים זיינין ווידר פאר יאגט גווארין עד היום הזה.

ודואג אני דאז זאלכיש זוא ווארין ווערט זוא לנג מיר בהמבורג
זענן אונ' זוא לנג דיא בערגרייא תוך האמבורג ריגירין".

(אָבער מיר האָבן ניט געהאַט קיין בית־הכנסת אין דער
שטאָט (אָרט) האַמבורג, און אויך ניט קיין וואוינרעכט. אויך
זענען זיי דאָרטן געזעסן בלויז על פי חסד פון דעם ראַט ירום
הודו. דאָך זיינען זיך די יידן צונויפגעקומען און צונויפגע-
שטעלט אַ מנין אין די דירות, אַזוי גוט, ווי זיי האָבן נעבעך
געקאָנט האָבן. אויב דער ראַט ירום הודו האָט שוין דאָס
אפשר געוואוסט, האָט ער דאָך דורך די פינגער גערן געזען.
אָבער ווען די גייסטלעכע זיינען דאָס געוואויר געוואָרן, האָבן
זיי דאָס ניט געוואָלט ליידן, און אונדז נעבעך פאַריאָגט ווי
שרעקעדיקע שאַף. האָבן מיר געמוזט גיין אין שול קיין אַל-
טאָנא. דאָס האָט געדויערט אַ צייטלאַנג. זיינען מיר נעבעך ווי-
דער געשראָבן אין אונדזערע שולעכלעך. אַזוי איז עס געווען,
דאָס מיר האָבן צייטנווייז געהאַט מנוחה, און צייטנווייז זיינען
מיר ווידער פאַריאָגט געוואָרן עד היום הזה. און איך האָב מורא,
אַז דאָס וועט געדויערן כל־זמן מיר זיינען אין האַמבורג און
כל־זמן די בירגעריי רעגירט אין האַמבורג.)

און גלייך, נאָכן שווערן געפיל אירן וועגן דער מורא,
אַז אַזוי וועט שוין עס אפשר גאַנץ לאַנג בלייבן, כאַפן זיך
ביי איר אַרויס די טרויעריקע תחינה־ווערטער:

„המקום ב"ה ברחמיו וברוב חסדיו ירחם עלינו וישלח
משיח צדיקנו ולעבדו המקום ב"ה וב"ש בתם לבבינו, דאז
מיר מויכטין אונזר תפילה טון בבית מקדשינו בירושלים עיר
הקדוש (הקודש?), אמן".

(אָלל הקדוש ברוך הוא, אין זיין באַרמהאַרציקייט און
אין זיינע גרויסע חסדים, זיך מרחם זיין אויף אונדז און שיקן

משיח צדקינו, כדי מיר זאָלן קענען דינען ברוך הוא וברוך שמו, מיט אונדזער גאנץ הארץ, אז מיר זאָלן קענען אונדזער רע תפילות טאָן אין אונדזער בית-המקדש אין ירושלים, אין דער הייליקער שטאָט, אָמן.)

איינגעשטעלטע רייד הערן מיר אויך ביי אנדערע געלעגנ- הייטן. אין מאַמענטן פון גליקזעליקייט רייסן זיך ביי איר אַרויס בקשות, וואָס זייער תוך איז געווענדט צו גאָט. און די ווערטער זיינען בקשות, טרויעריקע בקשות. אָט דערצייילט זי ווי זי איז אָפגעריסן פון דער היים. זי האָט ניט לאַנג חתונה געהאַט. וואוינט אין הויז פון איר שווער ר' יוסף, אין האַמעל. און האַמעל איז אַ פאַרוואַרפן אָרט, וווּ ס'האַבן געוואוינט נאָר צוויי יידישע משפחות. אָפגעריסן פון דעם גרויסן כרך האַמבורג, ווייט פון איר אייגענער גרויסער משפחה און דער גרויסער צאָל פריינד און באַקאַנטע, איז דעם 14-יאָריקן ווייבל געווען גאנץ אומעטיק. זי האָט אָבער „גאנץ האַמבורג פאַר געסן“, ווען זי האָט יעדן פרימאָרגן, דריי אַ זייגער, געהערט ר' יוסףס ברומען ביים לערנען. און אין די זכרונות רופט זי אויס: „ וואו דאז פאר איין איש קדוש ע"ה גיוועזין איזט" (וואָס פאַר אַ איש קדוש ער ע"ה איז געוועזן). און גלייך נאָך די ווערטער קומען תחינה-רייד (ז. 61):

„זיין זכות זאָלן מיר אלץ גניסין אונ' זאָל זיך דאָך פאַר המקום ב"ה באמיאין דאז ער אונש ווייטער קיין צרה זאל צו שיקן אונ' דז מיר ניט זולין לידי חרפות ובזוי ועבירות קומין“.

(זיין זכות זאָלן מיר אלע געניסן, און זאָל ער זיך דאָך פאַרן אויבערשטן ברוך הוא באַמיען, אז ער זאָל אונדז וויי- טער ניט צושיקן קיין צרה און אז מיר זאָלן ניט קומען צו חרפות, שאַנדעס און עברות.)

און אָט ווידער דערציילט זי אונדז וועגן דער פריד, ווען ס'איז געבאָרן געוואָרן איר קדיש, איר ערשטער זון, נתן (דאָס ערשטע קינד איז געווען די טאָכטער צפורה). און זי דערמאָנט זיך וואָס פאַראַ „חשובי ברית מילה“ איר מאַן האָט געמאַכט, אז מע קען עס ניט באַשרייבן. אָבער ווען זי דער־מאַנט זיך וועגן איר מאַן, „בעלי זצ"ל“, קומען שוין אויף אין איר פאַרטיקע ווערטער ווי דורך טרערן (ז. 74):

„אונ' דאר ווייל איך נון מער בעו"ה קיין ישועה ונחמה מער האבי אליש וואז איך האפ אן מייני קינדיר צו ארליבין ווא ביט איך דען גרוישן גאט זיין גינאד אונ' באַדימחער־ציקייט דאר צו געבין“.

(און ווייל איך האָב איצט מער ניט קיין אַנדער הילף און טרייסט ווי דאָס, וואָס איך האָפּ צו דערלעבן פון מיינע קינדער, אזוי בעט איך דעם גרויסן גאָט, ער זאָל דערצו געבן זיין גנאָד און באַרמהאַרציקייט.)

אזעלכע איינגעשטעלטע נוסחאות טרעפן מיר אַ סך אין מרת גליקס זיבן ביכער. מיר טרעפן זיי אויך אָן אין דער שפעטערדיקער ליטעראַטור, ביי אונדזערע קלאַסיקער און די נאָך־שפעטערדיקע שרייבער. מיר געדענקט נאָך גוט דאָס דאָזי־קע וויינענדיקע ריידן ווי מיר האָבן עס געהערט און הערן נאָך איצט אין מויל פון אונדזערע „מוטערס אין ישראל“.

געענטער צו אָט דעם קלאַג־נוסח דערגייען מרת גליקלס ווערטער ווען זי באַשרייבט אייגענע אומגליקן. איינע פון די רירנדיקסטע באַשרייבונגען איז וועגן איר מאַנס, ר' חיים האַמעלס לעצטע טעג און שעהן. און נאָך דער מערקווירדי־קער באַשרייבונג, געפינט זי נאָך אַלץ ניט קיין ווערטער איר

בערצוגעבן איר גרויסן בראך, און ס'כאפט זיך אריין אין איר באשרייבונג א יאָמערלעך געוויין (ז. 200):

„אך וואש קאן אודיר זאל איך קלאַגן אודיר זאגן גאט זאל זיך אונזיר ארכארמין אונ' זאל דער פאטיר פון מייני יתומי' זיין דען דוא איינציגיר גאט דוא ביזט יוא דער פאטיר פון יתומי' נון איך וויל מיט מיין היילין אונ' יאמירין שטיל שווייגן איין וויניק דען איך זורג איך ווער דען ליבן פריינד וואול כל ימיו בווייגן מוזין“.

(אד, וואָס קאָן אָדער זאָל איך קלאַגן אָדער זאָגן. גאָט זאָל זיך אויף אונדז דערבאַרעמען און זאָל דער פאָטער פון מיינע יתומים זיין. דען דו, איינציקער גאָט, דו ביסט יאָ דער פאָטער פון יתומים. נו, איך וועל מיט מיין היילן און יאָמען אביסל שטיל שווייגן. דען איך זאָרג, איך וועל דעם ליבן פריינד זיכער אַלע מיינע טעג באַוויינען מוזין.)

דאָס דריטע בוך אירם ענדיקט זי מיט אַ בפירושער תחינה. אויך דאָ איז עס פאַרבונדן מיט באַשרייבן אַן אומ-גליק. זי דערציילט ווי זי האָט פאַרלאָרן איר דרייַיאָריק טעכ-טערל מאַטע. זי און איר מאַן זיינען פון עגמת-נפש קראַנק געוואָרן. זי האָט דעמלט געשווענגערט מיט איר טאָכטער חנה. און זי און דאָס נאָך-ניט-געבאָרן קינד זיינען געווען ממש אין סכנה. אָבער מיט גאָטס הילף איז זי אַלץ בשלום דורכגעקור-מען. און כּדי זיך שטאַרקן ביים שרייבן ברענגט זי די מעשה וועגן דעם גרויסן תנא ר' יוחנן, ווי אַזוי ער האָט פאַרלאָרן ניין זין, און נאָכדעם — דאָס איינציקע געבליבענע קינד, אַ זון פון דרייַ יאָר. זי טרייסט זיך מיט זיין אָננעמען אַלץ באהבה, ווי אַזוי ער איז געבליבן אַ פרומער הייליקער ייד ביזן סוף זיינע טעג. נאָך עטלעכע דברי-מוסר, ברענגט זי אַן אַנדער באַווויין, וואָס דאַרף זי טרייסטן. דאָס איז די מעשה

וועגן דרין ווי אזוי ער האָט זיך אויפגעפירט בעת עס איז קראַנק געווען זיין ערשטער זון, וואָס בת־שבע האָט אים גע־ האָט. ער האָט געקלאָגט און געוויינט, געטאָן תפילה צו גאָט, איינגעלייגט וועלטן. ער האָט אַלץ געהאָפּט — גאָט וועט זיך אויף אים דערבאַרימען. אָבער ווען דאָס קינד איז געשטאַרבן, האָט ער פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז גאָטס ווילן. „איזט ער אויף גישטאַנדין אויף זיינר עש״ (איז ער אויפגעשטאַנען פון דעם אַש). ער האָט זיך געהייסן דערלאַנגען עסן און טרינקען. גאָט האָט צוריקגענומען זיין פּסדון. מרת גליקל מאָראַליזירט נאָכ־ דעם וועגן דעם מענטשנס זינד, און צום סוד גיסט זיך אויס איר אָנגעווייטיקט האַרץ אין אַ תחינה:

„דער גרוישי לעבינדיגי גאט דער וויל זיך דאך איין
מאַלט איבר אונש מרחם זיין אונ' אונש אויז דען גלות
ארליזין כדי מיר המקום ב"ה רעכט קענין דינין וויא עש גיר
הערט צו זיין אונ' דאז אלי פעלקיר ארקענין אונ' ווישין דאז
מיר דיין גליפטיש פאלק זיין אונ'. דוא גרושיר גאט דוא בישט
יוא אונזיר פאטיר זוא ארבארים דיך אך אליש וויא איין
פאטיר זיך אַרבאַרימט איבר איין קינד אונ' בישט אך אונזיר
הער אונ' מיר זיי דיני קנעכט אונ' מידין אלזו וואלין מיר
ניט אויף הערין צו בעטין אן אונזרין גינעדינין גאט ביז ער
זיך איבר זייני קנעכט מרחם איזט אונ' איך דען גרושין גאט
דייני דינשט מאט ביט אליש אייני מייט אן אירי ווערטין דען
אונזרי אויגין אונ' הערטץ הענגיט אליש אן דיך״.

(דער גרויסער לעבעדיקער גאָט, דער וויל זיך דאָך
אַמאָל איבער אונדז מרחם זיין און אונדז פון דעם גלות דער־
לייזן, כדי מיר זאָלן רעכט קענען דינען הקדוש ברוך הוא,
ווי עס געהערט צו זיין. און דאָס אַלע פעלקער דערקענען דיך
און וויסן, אַז מיר זיינען דיין געליבט פּאָלק, און אַז דו, גרוי־
סער גאָט, ביסט יאָ אונדזער פּאָטער. איז דערבאַרים זיך

אויך ווי א פאָטער דערבאָרימט זיך איבער אַ סינד. און דו ביסט אויך אונדזער האַר, און מיר זיינען דייע קנעכט און (דינסט)-מיידין. אַלזאָ וועלן מיר ניט אויפהערן, צו אונדזער גנעדריקן גאָט צו בעטן, ביז ער וועט זיך מרחם זיין איבער זיינע קנעכט. און איך, די דינסטמאט (דינסטמויד) דעם גרויסן גאָטס, בעט, ווי אַ דיגסט (בעט) איר באַלעבאָסטע (ווירטין), ווייל אונדזערע אויגן און אונדזער האַרץ הענגען אָן דיר.

אויך פּחר, שרעק, פּירן-צו ווערטער צו איר האַרץ, וואָס דערמאָנען אונדז אין תּחינה-פּסוקים. ווען זי דערציילט די פּירכטערלעכע מעשה וועגן מרת ביילע כּהן (זו. 264-257), ברענגט זי זיך און דעם לייענער אַריין אין פּחד-שטימונג. אויפן טויטן בעט, נעמט ביילע כּהן אַ תקיעת-כּף פּון איר מאַן, אַז ער וועט חתונה האָבן מיט דער יתומה, וואָס זיי האָדעווען ביי זיך אין הויז, די 11-12 יאָריקע פּלימעניצע גליקען. די עדות דערביי זיינען געווען גליקל האַמעלס שוואַגער ר' יוסף, און הרב ר' שמואל אַרגעלס. נאָך ביילע כּהנס טויט, האָט איר מאַן בשום-אופן ניט געקענט זיך באַשליסן חתונה צו האָבן מיט אַ סינד, וואָס ער האָט געהאָדעוועט. האָט ער חתונה גע- האָט מיט אַן אַנדער פּרוי, ר' טעבלים (טעוועלע) שטיפטאָכ-טער, נאָכדעם ווי גליקען האָט אים באַפּרייט פּונעם נדר. אָבער ר' בער כּהנס צווייט ווייב איז בקרוב געשטאָרבן. איי- דער זי איז געשטאָרבן, האָט דער מלאך-המות צוגענומען צו זיך ר' בער כּהנס מקורב ר' אנשל ווימפּפּען, און דער רב ר' שמואל אַרגעלס איז געשטאָרבן אין שול, פּרויטיק צו קבלת-שבת.

כמעט ביים סוף דער פּירכטערלעכער דערציילונג קומען אויף אין מרת גליקל די ווערטער (ז. 262): „אונ' בין איך אונ' אלי מענשין פּיל צו שוואַך דאז מיר דרויף זולטין גידענסין

אך ורק להמקו' ב"ה וב"ש צו ביטין ער ווייטיר מיסיר חרון
אפו מעלינו ומכ"י זיין זאל".

(און בין איך, און אלע מענטשן, פיל צו שוואך, אז מיר
זאלן קענען דאָס טראַכטן. אויך און בלויז צום אויבערשטן,
ברוך הוא וברוך שמו, קענען מיר בעטן, ער זאל אָפקערן זיין
גרימצאָרן פון אונדז און פון כל ישראל.)

אויך נאַציאָנאַלע געשעענישן, גרויסע נאַציאָנאַלע אומ-
גליקן רופן אַרויס אין מרת גליקל די תחינהגעוויינען. צום
בולטסטן זעען מיר עס ווען זי דערציילט וועגן דעם אומגליק —
שבת-יציב. אזויפיל האָפּענונגען האָבן יידן געלייגט אויף אים.
אַט זיינען שוין דאָ די ימי משיח. און אַט ווייזט זיך אַרויס,
אַז דאָס איז געווען אַ פאַרבלענדעניש. אין שייכות מיט דער
טראַגעדיע וועגן שבת-יציב, דעם פאַלשן משיח, וויינט זי
אויס איר האַרץ פאַר אונדז. און, פאַרשטייט זיך, — דאָ האָבן
מיר ווידער אַ מין תחינה (זו. 80-81):

„אין דער זעלביגער צייט האט מאן אן גיפאנגין צו רידן
פון שבתאי צבי אביר אוי לנו כי חטאנו אונ' דאז מיר עש
ניט ארלעכיט האבין אונ' וויא מיר גיהערט האבין אונ' וויא
מיר זיך פאשט איין נביל האבין ווען איך גידענק אן דער תשובה
וואז פון יונגי אונ' אלטי גישעהין איזט דאז ניט צו ערשייבן
וויא עש ידועה ומפורסם איזט דורך דען גנצין עולם אה
רבש"ע אין דער צייט דאז מיר גיהאפיט האבין דאז דוא דיך
בארים הערציגיר נאט דיך ווערשט איבר דיין ארים פאלק
ישראל מרחם זיין אונ' אונש ארליזין אלזו האבין מיר וואול
גיהאפט אלש וויא איין אשה די דאר זיצט אויף דען געוויין
שטויף אונ' ערביט זי מיט גרושי שמערטצין אונ' וויא טאג
אפ, אונ' פאר מיינט נאך אל איר שמערטצין אונ' ווי טאג
ווערט זי מיט איר קינד ארפרייאט ווערין אביר נאך אל איר

שמערטצין אונ' וויא טאג קומט ניקש אנדרשט אלן דאז זיא איין ווינט גיהערט. אלזו מיין גרויזר גאט אונ' קיניג איזט אונש אך גישעהן מיר האבין גיהערט אונ' אל דיין ליבי קנעכט אונ' קינדיר האָבן זיך זער גימיט מיט תפילה תשובה וצדקה דורך דער גנצי וועלט אונ' דיין ליפ פאס ישראל זענין אויף דען גיווין שטויל גיזעסין אונ' גימינט נאָך אל איר שווארי תשובה תפילה וצדקה דאש זיא ב' ג' שנים זיינין אין גיווין שטויל גיזעסין איזט דאר נאָך ניקש אליש ווינט הרויז גיקומין לא די דאז מיר האבין דאז קינד ניט זוכה גיוועזין צו זעהין, דאר מיר זיך זוא זער אום גמיט האבין אונ' זוא ווייט זענין גיקומין דאז מיר אונש גניץ פאר זיכירט האבין גיהאלטין זענין מיר בעו"ה שטעקין בליבן מיין גאט אונ' הער דערינטהאלבין פארצאגין דיין פאלס ישראל דאך ניט אונ' האפין טאגליך אויף דיין באַרימהערציקייט דאז דוא זיא ארליזין ווערשט אפי' שיתמהמה אחכה בכל יום שיבא ווען עש דיין הייליגיר וויל ווערט זיין, זוא ווערשטו דיין פאלס ישראל שונט גידענקין".

(אין דער זעלביקער צייט האָט מען אָנגעהייבן צו רעדן פון שבת-צבי. אָבער, אוי וויי צו אונדז, ווייל מיר האָבן גע-
זינדיקט. און אז מיר האָבן עס ניט דערלעבט. און ווי מיר האָבן
געהערט, און ווי אזוי מיר האָבן זיך שטאַרק איינגעבילדט,
און ווען איך דערמאָן זיך די תשובה, וואָס יונג און
אַלט האָבן געמאָן — דאָס איז ניט צו באַשרייבן.
ווי עס איז באַוואוסט און באַקאַנט דורך דער גאַנצ
צער וועלט — אַ, רבנו של עולם — אין דער צייט בעת מיר
האָבן געהאַפּט, אז דו באַרמהאַרציקער גאָט וועסט זיך דער-
באַרעמען איבער דיין פּאַלס ישראל און אונדז דערלייזן. אזוי
האָבן מיר וואויל געהאַפּט, אזוי ווי אַ פרוי, וואָס זיצט אויפן
געוויינשטול (בראָכשטול) און אַרבעט מיט גרויסע שמערצן
און ווייטיקן, און מיינט, אז נאָך אַלע אירע שמערצן, און ווי
טאָג קומט, וועט זי ווערן דערפּרויט מיט איר קינד. אָבער נאָך

אַלע אירע שמערצן און ווייטיקן קומט ניט אַנדערש ווי דאָס
 זי אַ ווינט געהערט. אַזוי, מיין גרויסער נאָט און קיניג, איז
 אונדז אויך געשען. מיר האָבן געהערט, און אַלע דייע ליבע
 קנעכט און קינדער האָבן זיך זייער געמיט מיט תשובה, תפילה
 וצדקה דורך דער גאַנצער וועלט. און דיין ליב פּאָלק ישראל
 איז אויף דער געווינשטול געזעסן און געמיינט, נאָך זייער
 גאַנצער שווערער תשובה, תפילה וצדקה, נאָכדעם ווי זיי זיינען
 געזעסן אויף דער געווינשטול צוויי־דריי יאָר, און עס איז
 גאַרניט אַרויסגעקומען ווי בלויז אַ ווינט. לאַ די, וואָס מיר
 זיינען ניט זוכה געווען צו זען דאָס קינד, וואָס דערצו האָבן
 מיר זיך אַזוי געמיט, זיינען מיר אַזוי ווייט געקומען, אַז מיר
 האָבן זיך גאַנץ זיכער געהאַלטן, און מיר זיינען בעוונותיג
 הרבים שטעקן געבליבן. מיין נאָט און האַר, פון זייערט וועגן
 וועט דיין פּאָלק ישראל דאָך ניט פאַרלירן מוט, און האָפט טעג
 לעך אויף דיין באַרמהאַרציקייט, אַז דו וועסט עס דערלייזן.
 אפילו ווען ער זוימט זיך, אַזוי האָף איך יעדן טאָג, אַז ער וועט
 קומען. ווען עס וועט זיין דיין הייליקער ווילן, וועסטו שוין
 דיין פּאָלק ישראל געדענקען.

ניט נאָר די ווערטער פאַרן געוויין האָט די תחינה צו־
 געגרייט, נאָר אויך דעם עצם הכנעהדיקן טאָן, דעם פאַר־
 אומערטן און טרויעריקן. אָבער די תחינה־פּאַעזיע איז ניט גע־
 ווען דער איינציקער שטראָם אין דער אַלטיידישער ליטעראַ־
 טור, וואָס האָט געפּוּרעמט די ייִדישע פּסיכיק. אויך די גאַנצע
 מוסר־ליטעראַטור האָט עס געטאָן. אויך פון דאָרטן קומען
 טרויעריקע ווערטער און טענער.

דער מאַראַליזירנדיקער עלעמענט — מוסר

מרת גליקל איז געווען אַ פרומע, גאָטספּאַרכטיקע פּרוי.
איר געמיט צושטאַנד, איר טיפע אמונה, איר הכנעה אין פנים
פון גאָטס אומפאַרשטענדלעכע דרכים — דאָס אַלץ קומט
פון אַן ערלעך און אויפריכטיק האַרץ. זי דערציילט זאָכן —
קלאָר, אָפּן, אויספירלעך און פשוט. מע קען זיך, דעריבער,
אינגאַנצן פאַרלאָזן אויף אירע רייד. אפילו ווען זי רעדט וועגן
זיך אַליין.

איז וועגן דעם פאַרוואָס זי האָט זיך גענומען שרייבן
אירע זכרונות דערציילט זי אונדז אַליין אין עטלעכע ווערטער:

גלייך אין אָנהייב, אויף זייטל דריי, טרעפן מיר זיך אַן
אויף אזא אָפּזאָץ:

מײן ליבי קינדיר איך האבי דיווש אן גיפאנגין בס״ד
 צו שרייבן נאך דען טוט פון אייער פרומין פאטיר דאז עש
 מיר איזט ניוועזין לקצת לנחת רוח, ווען מיר דיא מאלקולישע
 גידאנקין זיינען גיקומין אונ' פון שווארי דאנות שהיינו כצאן
 בלא רועה אונ' מיר אונזרין ניטרייאין הירטן האבין פר לאהרין,
 אלזו איך מעניכי לילה שלאף לאז צו גיבראכט אונ' איך
 ביזורגט דאָן איך ח"ו אין מאליקולי גידנקין זולטי קומין.
 אלזו איך אופט בליחה אויף גישטאנדין אונ' דיא שלאף לוזין
 שעות דאר מיט צו גיבראכט.

(מיינע ליבע קינדער, איך האָב דאָס דאָזיקע אָנגעפאָר-
 גען מיט גאָטס הילף צו שרייבן נאָך דעם טויט פון אייער
 פרומען פאָטער, וואָס איז מיר געוועזן לקצת לנחת רוח, ווען
 מיר די מאלקולישע (מעלאַנכאָלישע) געדאַנקען זיינען געקומען,
 און פון שווערע דאנות שהיינו כצאן בלא רועה, און מיר
 אונדזערן געטרייען הירט (פאָסטעד) האָבן פאַרלאָרן, אלזו
 איך מאַנכע לילה שלאָפלאָז צוגעבראַכט און איך בין געווען
 באַזאָרגט, דאָס איך חס ושלום אין מאליקולע (מעלאַנכאָלי-
 שע) געדאַנקען זאָל קומען. אַלזאָ, בין איך אָפט בליחה אויפ-
 געשטאַנען, און די שלאָפלאָזע שעות אויף דעם פאַרבראַכט.)

ביים סוף צווייטן בוך (ז. 74) דערמאָנט זי אונדז ווי
 דער די סיבה פון איר שרייבן זכרונות:

היר מיט וויל איך נון מײן אנדיר ספר אך בשליסין אונ'
 ביט דאך אל דיא דאז לייאין מיר מײן שטות אין גוטין אויז
 צו ליגין וויא שונט גידאכט פון צרות אונ' זורג גישעהן. נון
 מיט דער הילף דאז גרושי גאט דער מיר נאך בייא אל מײן
 זורג גיביט דאז איך עש קאן אויז שטיהן.

(דערמיט וויל איך נון מײן אַנדער ספר אויך שליסן, און בעט דאָך אַלע וואָס דאָס לייענען, מיר מײן שטות אין גוטן אויסצולייגן, ווי שוין דערמאָנט. פון צרות און זאָרג (איז עס) געשען, נון (נאָר) מיט דער הילף פון דעם גרויסן גאָט, דער מיר נאָך ביי אל מײן זאָרג גיט, אז איך עס קאָן אויסשטיין.)

ווי מיר זעען, איז די סיבה פון איר שרייבן זכרונות נעווען: שלאָפלאָזע נעכט, מורא פאַר מעלאַנכאָלישע געדאַנן קען, צרות און זאָרג. דאָס איז איר אַלץ באַפאַלן נאָכן טויט פון איר מאַן.

פאַראַן אָבער נאָך אַ סיבה, אמת, אַ קלענערע סיבה. כל־זמן זי שרייבט שוין וועגן איר לעבן און דעם לעבן פון דער משפּחה, וויל זי, די שפעטערע דורות זאָלן וויסן פון וועמען זיי שטאַמען. אזוי, למשל, געפינען מיר אין צווייטן בוך (ז. 67) אַזאַ באַמערקונג:

מײן ליבי קינדר שרייב אייך דאז אויב היינט אודיר מאַרגן ווערין קומין אייאיר ליבה קינדר אודיר עניקליך אונ' אירי משפּחה ניט קענין זוא האב איך זיא אייך דאר אין קארטצין אויף גישטעלט כדי איר ווישן קענט פון וואש פאַר לייט איר הער זייט.

(מיינע ליבע קינדער, (איך) שרייב אייך דאָס, אויב היינט אָדער מאָרגן וועלן קומען אייערע ליבע קינדער אָדער אייניקלעך און אירע (זייער) משפּחה ניט קענען, דעריבער האָב איך זי אייך דאָ אין קורצן אויפגעשטעלט, כדי איר וויסן קענט פון וואָס פאַר אַ לייט איר קומט אַרויס.)

ווי מיר זעען, האָט מרת גליקל, שוין פאַראיינוועגס גע-

וואָלט איבערלאָזן אין אירע קינדער און קינד־קינדער דאָס
 געדעכניש „פון וואש פאר לייט איר הער זייט“. אָבער די סיבה
 ראשונה איז געווען — צו פארהיטן זיך ניט אַרײַנצופאַלן אין
 „מאַלקולײשי גידאַנקין“. אין די שלאָפֿלאָזע נעכט „דיא צײַט
 מיר צו פאַר קירטצין (פאַרקירצן)“. קײן שום אַנדערע סיבות
 פאַר איר שרײַבן זכרונות זײַנען, בכּן, ניט געווען. כּמעט ווי
 בײם סוף פון איר ערשטן בוך (ז. 21) פאַרגעסט זי ניט צו
 באַמערקן, אַז זי באַשרײַבט איר לעבן, ניט כּדי זיך אַלײן באַ-
 שרײַבן אָדער זיך אַלײן אַרויסשטעלן. זי וויל באַשרײַבן —
 לאָזט זי אונדז וויסן — „ווא פיל מיר ביוואוסט אונז זוא פיל
 עש זיך טון לאזט, פון דיא בישרײַבונג פון מײַנר יוגנט וואז
 מיר נאך אין גידענק איזט וואז פאסירט איזט“ (אַזױפיל וויפיל
 מיר איז באַוואוסט, און אַזױפיל עס זיך טאָן לאָזט, פון דער
 באַשרײַבונג פון מײַן יוגנט, וואָס מיר נאָך אין געדעכעניש
 איז, וואָס (מיר) פאַסירט איז). די פרומע, גאַסטפאַרקטיקע
 מרת גליקל ווייס און פילט ווי נישטיק עס איז דער מענטש און
 זײַן גאַנץ לעבן. כּדי מע זאָל איר ניט פאַרוואַרפן, אַז איר
 שרײַבן האָט אין זיך אַ שמץ גאווה, געפײַנט זי פאַר נײַטיק
 צו לאָזן וויסן וועגן דעם. זי פאַרנעמט זיך מיט באַשרײַבן איר
 לעבן „ניט דאז איך מיך זולטי אויזשליסין אודיר מיך ח"ו
 פאַר פרוים בישרײַבין אודיר האַלטין נײַן בעו"ה גדול עוונות
 מלהנשאח" (ניט אַז איך זאָל מיך אויסשליסן (אויסשטעלן)
 אַרויסווייזן, דעהויבן) אָדער מיך חס ושלום פאַר פרום באַ-
 שרײַבן אָדער האַלטן. נײַן, אונדזערע זינד זײַנען צו פיל, אַז
 מע זאָל זײַ קענען מוחל זײַן). ווי אַ פרומע, גאַסטפאַרקטיקע
 פרוי האַלט זי זיך פאַר אַ זינדיקע, וואָס איז „אַלי יום אלי
 שעה אלי רגע עין ממש פול עבירות" (יעדן טאָג, יעדע שעה,
 יעדן אויגנבליק ממש פול עבירות).

פאַראַן אין אירע זכרונות נאָך עטלעכע באַמערקונגען
 מכּוּח איר שרײַבן. זי דערמאָנט בײַ געלעגנהײַטן, אַז זי וויל

ניט פריידיקן, מוסר-וואָגן אָדער לערנען מאָראַל. זי איז דאָס
גאַרניט אויסן צו טאָן.

„מיין ליבי סינדר איך בין אך ניט אויון אייך איין ספר
מוסר צו מאכין אונ' צו שרייבן. איך בין ניט קפאביל דאר
צו דעם זענין אונזרי חז"ל דיא כמה וכמה ספרים פון גימאכט
האבן. אונ' מיר האבין תורתנו הקדושה דאר מיר אליש אויו
זעהן אונ' ביגרייפן קענין וואו אונז ניצליך איזט, אונ' פון
עה"ז לחיי עה"ב ברענגט אונ' אן אונזיר ליבי תורה קענין
מיר זיך פאשט האלמין“.

(מייענע ליבע סינדער, איך בין אויך ניט אויסן, אייך א
ספר מוסר צו מאכן און צו שרייבן. איך בין ניט קאפאבל דער-
צו. אויף דעם זיינען דאָ אונדזערע חז"ל, וואָס האָבן וועגן דעם
כמה וכמה געשריבן. און מיר האָבן תורתנו הקדושה, כדי מיר
זאָלן פון איר אלץ זען און באַגרייפן קענען, וואָס אונדז ניצלעך
איז, און פון עולם הזה אין לעבן פון עולם הבא ברענגט, און
אין אונדזער ליבער תורה קענען מיר זיך פעסט האַלמין.)

ביים סוף פון ערשטן בוך דעהערן מיר ווידער די זעל-
ביקע ווערטער: „איך שרייב אייך דיווש (דיועס, דאָס דאָזיקע)
אך ניט פאר קיין ספר מוסר“.

ניט געקוקט אָבער אויף דעם, וואָס זי פארזיכערט
אונדז, אז זי האָט ניט געהאָט ברעה צו שרייבן אַ מוסר-בוך,
איז דאָס בוך פול מיט דברי-מוסר. ס'איז טאָקע אמת, זי איז
ניט אויסן געווען צו פריידיקן, צו לערנען מאָראַל. אָבער איר
גאַנצע פסיכיק איז געווען דורכגענומען מיט פרומקייט און
מוסר. דאָס איז געווען דער געמיט-צושטאַנד פון דער יודי-
שער פרוי. וואָרן יעדער יודישע פרוי איז געווען דורכגענומען
מיט דער גאַנצער מוסר-ליטעראַטור פון איר צייט. זי דערמאָנט

טאָקע דעם מוסר־ספר „יש נוחלין“ פון אברהם בן שבתי הור־
וויץ (פראָג, 1615). זי גיט איבער פון דעם דאָזיקן ספר אַ
שטיק דערציילערישן מוסר. ליענען אין דעם אָריגינאַל איז
איר, משמעות, געווען שווער. מע האָט עס פאַר איר פאַרגע־
לייענט אין יידיש — „וועלכיש מאן מיר אויף טייטיש פיר
גיזאַנט האט“. און זי פאַרענדיקט דעם שטיק מוסר (ז. 264-
267) מיט די ווערטער „אונ' ווער וואש ווייטיר דאר פון ווישין
ווייל מאג אין ספר הנ"ל לייאין ושאר ספרים (און ווער עפעס
דערפון ווייטער וויסן ווייל, מעג אין דעם אויבנדערמאָנטן ספר
לייענען און אין אַנדערע ספרים). די אַנדערע ספרים מינט
ביי איר מוסר־ספרים.

וועגן צוויי אָריגינעל אין יידיש געשריבענע מוסר־
ספרים שרייבט זי שוין, אַז ניט מע „מאג“ אין זיי ליענען,
נאָר זי בעט די קינדער בפירוש צו ליענען די דאָזיקע ספרים.
דאָס זיינען ספרים פון איר תקופה, וואָס זיינען געוואָרן די
פאַרשפרייטסטע ביכער אין פּאָלס. פינקטלעכער וועט זיין צו
זאָגן, אַז די ביכער זיינען פון איר אייגענעם יאָרהונדערט.
דאָס ערשטע בוך איז: משה אַלטשולערס „בראנטשפינגל“
(סוף 16-טן יאָרהונדערט; די עלטסטע אויסגאַבע, וואָס איז
אונדז באַקאַנט איז די באַזעלער פון יאָר 1602. דאָס צווייטע
— איז יצחק בן אליקומס „לב טוב“ (דערשינען אין יאָר
1620, אין פּראָג).

ווען מרת גליסל רעדט וועגן די אומפאַרשטענדלעכע
דרכים פון דער השגחה און פאַרוואָס מע דאַרף זיך אינגאַנצן
פאַרלאָזן אויף דעם אייבערשטן, ברענגט זי ווי אַ משל די
מעשה מיטן קעניג, וואָס האָט געצאָרנט אויף זיין דאָקטער
און אים געהייסן פייניקן. אָבער דער דאָקטער איז געבליבן
ביי זיינע כוחות און האָט אַלץ אַריבערנעטראָגן מחמת ער
האָט זיך אינגאַנצן פאַרלאָזן אויף נאָטס חסד, וואָרן נאָט איז

אן אל רחום וחנון. נאָבן באַמאָנען דעם נמשל פון דעם משל, זאָגט אָן מרת גליקל אירע קינדער:

„ליבי קינד איך מאגי מיך ניט ווייטר איין לאזין דען איך קעם זונשטין אל צו טיף הנין אונ' ווערין מיר י' ביכר ניט גינוגין, לייאייט אים טייטשין בראנד שפיגיל אים לב טוב, אודיר דער לערנין קאן אין ספרי מוסר פינדיט מאן אליש אין“.

(ליבע קינדער, איך מעג מיך ניט ווייטער אריינלאָזן, אַניט וואָלט איך צו טיף אריין, און ס'וואָלטן מיר י' (צען) ביכער ניט געווען גענוג. לייענט אין טייטשן (ידישו) „בראָנט שפיגל“, אין „לב טוב“, אָדער, ווער לערנען קאָן, אין ספרי מוסר. דאָרטן געפינט מען אַלץ.)

מרת גליקל האָט אָנגעזאָגט אירע קינדער און קינדס־קינדער צו לייענען מוסר־ספריים. זי איז געווען זיכער, אז פון אירע רייד קען מען ניט לערנען קיין מוסר. פונקט ווי אירע שטילע טרערן האָבן זי געפירט צו אַ תחינה־ניגון, צו תחינה ווערטער, — אזוי האָט כמעט יעדע זאך אין איר באַשרייבונג געפירט צו אַ מסקנה. און די מסקנה איז דאָך געווען דאָס, וואָס זי האָט געטראַכט און געפילט. און אַלע אירע געדאַנקען און געפילן האָבן געפירט צו איין מקור, צו גאָט ברוך הוא. האָט זי טאַקע ניט געהאַט אין זינען צו שרייבן דבר־מוסר. אָבער קיין אַנדערע ווערטער ווי דבר־מוסר האָט זי ניט גע־האַט, ניט אין אירע מחשבות, ניט אין איר האַרצן. און ווי נאַטירלעך קומען ביי איר אַרויס אַזעלכע אויסדריקן, ממש כלאַחר יד:

„דיווש ביטי איך מייני ליבי קינדר זייט גידולדיג. שיקט אייך המקום ב"ה איין שטראַף נעמט אליש מיט גידולד אן אונ' הערט ניט אויף צו ביטין אולי ירחם“ (ז. 12).

דאָס בעט איר, מיינע ליבע סינדער, — זייט געדולדיק.
שיקט אייך גאָט (המקום) ברוך הוא אַ שטראַף, נעמט אָן אַלץ
מיט געדולד, און הערט ניט אויף צו בעטן, אפשר וועט ער
זיך דערבאַרמען.)

אָדער:

„דאָר פון זאלין מיר לערנין אונ' אליש דען ליבין גאט
אהיי' שטעלין" (ז. 133).

(דערפון זאָלן מיר לערנען און אַלץ לאָזן צום ליבן גאָט.)

ווי פריער דערמאָנט — דער שטראַם מוסר-רייד איז גע-
ווען דער אינעווייניקער מקור פון איר געמיט, פון איר לעבן.
איז איידער זי איז צוגעקומען צו באַשרייבן איר לעבן אין
די זכרונות, זיינען צו איר פּעדער פריער ווי אַלץ געקומען
מוסר-רייד. און איר איז טאַקע גאַרניט איינגעפאַלן, אַז דאָס
זיינען מוסר-רייד. פאַרקערט, זי איז געווען זיכער, אַז זי
פרידיקט ניט, אַז זי לערנט ניט קיין מאַראַל. אָבער פון זיך
אַליין האָט געשטראַמט אַ מוסר-סטיל, אַ מוסר-געמיט און,
צוזאַמען מיט זיי, אויך מוסר-ווערטער.

מרת גליקל הייבט אָן צו באַשרייבן איר לעבן ערשט אין
צווייטן ספר. אינעם ערשטן ספר איז טאַקע אַלץ מוסר-געוויין
און מוסר-רייד. אין בעסטן פאַל האַלט זי דאָרטן אין איין
מצדיק את הדין זיין. צומאָל איז אפילו שווער צו באַשטימען,
וואו זי שרייבט מוסר-רייד און וואו זי איז מצדיק את הדין.

איר באַגריף וועגן גאָט און וועלט זעען מיר אינעם
גאַנג פון די געשעענישן, וואָס קומען פאַר מיט איר און איר
משפּחה. פון איין זייט יראה, טיפע פרומקייט, אַ טיף געפיל

פאר ערלעכקייט און רחמנות. פון דער צווייטער זייט — דאָס שווערע לעבן פון יידן אין דייטשלאַנד אין 17-טן יאָרהונדערט. זייער דרך־אָרץ פאַר עשירות, פאַר יחוס. אָבער דאָס מוז גיין האַנט אין האַנט מיט ערלעכקייט און פרומקייט. זייער עקאָנאָמיק מיט איז אַ באַגרענעצטע. בלויז געוויסע שטעגן זיינען פאַר זיי אָפן אין דער גרויסער וועלט פון ניט־יידן. און אויף די דאָזיקע שטעגן און סטעזשקעס מוז דער ייד זוכן זיין שטיקל ברויט. אָבער אַרום און אין דעם אַלעם איז פאַראַן אַן אָרדענונג, אַ באַשטימטער איינשטעל, און אַ קלאָרער אידעאַל. און דאָס איז די יידישע מאָראַל. אַ ייד דאַרף מיט אַלע כוחות שטרעבן צו לעבן ווי גאָט האָט געבאָטן. און אין אַלץ זיך פאַרלאָזן אויף גאָט. גאָט איז אַ פּאָטער, ער שטראָפּט אַמאָל, אָבער אַלץ ווי אַ פּאָטער. און דערצו — גאָט איז אַן אל רחום וחנוּן.

דאָס ערשטע ספר זכרונות איז ניט קיין אַנדער זאך ווי אַ חקירה מכוּח נאָר הויכע געטלעכע ענינים. עס מאַכט ניט אויס, וואָס זי שרייבט וועגן זיי אויף אַ זייער פשוטן, באַרע־דעווודיקן אופן. דאָס איז דאָך, אייגנטלעך, דער נוסח פון אַלע מוסר־ספרים. זיין צוגענגלעך, מע זאָל עס קענען גרינג באַנעמען און געדענקען — דאָס איז דאָך געווען די כוונה פון יעדן מחבר, וואָס האָט געשריבן אַ מוסר־ספר. און כדי קלערער צו געבן פאַרשטיין אַן ענין, האָט מען זיך אפילו באַנוצט מיט בעלעטריסטיק: משלים אָדער מעשות. דאָס זיינען געווען די איילוסטראַציעס צום געדאַנק. מיט אַזעלכע משלים און מעשות זיינען פיל אַלע מוסר־ספרים.

וועגן איר לעבן, ווי פריער דערמאָנט, שרייבט זי אין צווייטן ספר. אין ערשטן ספר באַקענען מיר זיך מיט אירע געדאַנקען וועגן לעבן, מענטשלעכן גורל, וועגן תורה און דעם אייבערשטן.

דער הויפט-גערעכט פון ערשטן ספר איז: די תורה און
גאָט ברוך הוא. די תורה לערנט אונדז ווי צו דערזען און
באגרייפן אַלץ, און ווי אזוי זיך איינקויפן אַ חלק לעולם הבא,
וואָס דאָס איז דער ציל פון אונדזער לעבן. און גאָט, קעגן ווער
מען מיר האַלטן אין איין זינדיקן, דאַרפן מיר דינען בכל
נפשנו ובכל מאדנו.

...מיר ארמי קינדיר מיר זינדיגין קיגן אונזיר הימלישין
פאטיר אלי צייט אלי שעה אלי רגע, אָביר דער גרוישי ניטיגי
הימלישי פאטיר לאט אונש דאך דורך זייני גרוישי באַרימ-
הערטציקייט ווישין ווען מיר שוין דערמיט עבירות ביזילפירט
זענין, אונ' דאז מיר אים מיט גאנטצין הערמטצן אן רופין אונ'
תשובה אויף אונזיר עבירות טונין נעמט ער אונש פיל איאיר
ווידר אן אַליש איין מענשליכר פאטיר זיין ביז קינד... (ז. 7).

(מיר אָרעמע קינדער, מיר זינדיקן קעגן אונדזער הימלשן
פאָטער יעדער צייט, יעדע שעה, יעדע רגע. אָבער דער גרויסער
הימלשער פאָטער לאָזט אונדז דאָך, דורך זיין גרויסער באַרימ-
הארציקייט, וויסן, ווען מיר זיינען שוין זייער מיט עבירות
באַשמוצט. און ווען מיר קערן זיך צו אים מיטן גאַנצן האַרצן
און מיר טוען תשובה אויף אונדזערע עבירות, נעמט ער אונדז
אָן אַ סך שנעלער, ווי אַ מענטשלעכער פאָטער זיין ביז קינד.)

און גלייך דערנאָך קומט דער מוסר-אויספיר:

„דארום מיין הערץ ליבי קינדיר זייט אייך ניט מייאש
ח"ו פון תשובה, תפילה און צדקה צו טון. דען דעם גרוישי
גאט זיין באַרימהערציקייט איזט גאר גרוישי.“

(דערפאַר, מיינע האַרצליבע קינדער, זייט אייך ניט

מייאש פון טאָן תשובה, תפילה און צדקה, דען די באַרמהאַר-
ציקייט פון דעם גרויסן גאָט איז נאָר גרויס.)

מיט עטלעכע זייטן ווייטער רעדט זי שוין מער קאָנ-
קרעט וועגן דעם גאַנצן ענין. אַבסטראַקטע באַטראַכטונגען
ווערן פאַרוואַנדלט אין מער קאָנקרעטע פּרטים. דאָ זעט מען
שוין, ניט נאָר די מענטאַליטעט פון דער מוסר-זאָגערין, נאָר
אויך די בפועל־ממש פאַרזאָגונגען ווי אַזוי מע דאַרף זיך
פירן. דאָס זיינען שוין ניט גלאַט פּרומע רייד, נאָר רייד וועגן
הנהגה. מרת גליקל פּריידיקט שוין דאָ ניט קיין מאַדאַל, נאָר זי
פאַרזאָגט די קינדער ווי אַזוי זיי דאַרפן זיך פירן, און זי פאַר-
זאָגט עס אין באַשטימטע ווערטער, אין באַשטימטע פאַרמולעס:

„מיין ליבי קינדר זייט פרום און גוט דינט גאט דען
הערן מיט גנמצין הערטצין זוא וואול ווען עש אייך וואול גיט
אליש ווען עש אייך ח"ו איבל גיט כשם שמברכין על הטובה
כך מברכין על הרעה. שיקט אייך המקום ב"ה וואש צו זייט
אייך ניט צו זעהר מצער גידענקט עש קומט אליש פון דען
הערין שיקט אייך המקום ב"ה איין שטראף דאז אייך ח"ו
קינדר נאהנטי פריינד אָפּ שטערבין זייט אייך ניט יותר כדאי
מצער דען איר העט זיא יוא ניט בישאפין דער גרושי גאט דער
זיא בישאפין האט ווען עש איהם גיפאלט נעמט ער זיא ווידר
צי זיך“.

(מיינע ליבע קינדער, זייט פרום און גוט, דינט גאָט דעם
האַר מיטן גאַנצן האַרצן. אַזוי גוט ווען עס גייט אייך גוט,
פונקט ווי ווען עס גייט אייך, חס ושלום, ניט גוט. פונקט ווי
מע דאַרף דאַנקען פאַר דאָס גוטע, דאַרף מען אויך דאַנקען
פאַר דאָס שלעכטע. שיקט אייך גאָט ברוך הוא עפעס צו, זייט
אייך ניט צופיל מצער. געדענקט, עס קומט אַלץ פון דעם
האַר. שיקט אייך, גאָט ברוך הוא אַ שטראַף, עס שטאַרבן ביי

אייד, חס ושלום, קינדער אָדער נאָענטע פריינד, זייט אייך ניט צופיל מצער, דען איר האָט זיי ניט באשאפן. דער גרויסער גאָט, וואָס האָט זיי באשאפן, נעמט זיי ווידער צו זיך, ווען עס אים געפעלט.)

בין איצט האָבן מיר גענומען אירע מוסר-רייד — און בלויז אַ טייל — פון איר ערשטן בוך זכרונות. די דאָזיקע מוסר-אויספירן קומען ווי אַ פּוּעל-יוצא פון אירע חקירות מכות גאָטס דרכים. פון צווייטן בוך אָן, געפינען מיר ביי איר מוסר ניט דווקא בשעת זי פארפירט שמועסן מכות דער השגחה פרמית. אין די אנדערע זעקס ביכער זכרונות פאלן אַרײַן דברי-מוסר ביי אנדערע געלעגנהייטן. די דאָזיקע געלעגנהייטן — טייל פון זיי — זיינען גאָר פארוועבט אין גאנג פון געשעענישן. און מיטאַמאָל ענדיקט זיך אַ באַשרײַבונג אָדער אַ באַטראַכטונג מיט מוסר.

די דאָזיקע רייד — אַ הויז אין חקירה, ווי דערמאָנט — זעט מען אין צוויי אנדערע פאלן: א) געשעענישן, וואָס טראָגן אין זיך אַ מוסר-השכל; ב) מעשות, וואָס דינען ווי אילוסטראַציעס פאר-אירע געדאַנקען.

געשעענישן און מוסר

לאָזן הערן מוסר־רייד, נאָכדעם ווי זי ניט איבער אַ
געשעעניש אָדער דערציילט וועגן עמיצן — דאָס איז דאָס
סאָמע נאָטירלעכסטע און אָרגאַנישסטע אין איר שרייבן. עס
קומט אויס מאָדנע — מע דערוואָרט ניט קיין מוסר־ווערטער,
און פּלוצים — ווען זיי קומען־אויף, זעען זיי אויס אַזוי נאָר
טירלעך. ס'דוכט זיך — אַנדערש האָט עס נאָר ניט געקענט
זיין.

אַט דערציילט זי אין צווייטן בוך זכרונות (ז. 30) ווי
אַזוי מע האָט איר זיידן, פון דער מוטערס זייט, דעם זייער
חשובן און רייכן ר' נתן מעלריך אַרויסגעשיקט פון דעטמאָלד.
ער האָט, מיט אַנדערע יידן, זיך באַזעצט אין אַלטאָנאָ, וואָס
האָט דעמאָלט געהערט צו דענמאַרק. זיין מקום־מנוחה איז
געווען ר' לייב הילדעס־היימס הויז. ר' לייב הילדעס־היימס

שווער איז געווען ר' נתן שפאניער, דער ערשטער ייד, וואָס
האָט געקראָגן דערלויבעניש זיך צו באַזעצן אין אַלמאָנאַ.

רעדנדיק וועגן לייב הילדעסהיימען און זיין אשת חיל,
דער נאָטספּאַרכטיקער און געשעפּט־פּעאיקער אַסתר, גיט איבער
מרת גליקל, אַז קיין גרויסע גבירים זיינען זיי ניט געווען. די
נדנים, וואָס ער און זיין פרוי האָבן געגעבן זייערע קינדער,
האָבן ניט באַטראָפּן מער ווי 300 אָדער 400 רייכסטאַלער.
דאָך האָבן זיי אויסגעפירט גאָר פינע שידוכים. זיי האָט זיך
איינגעגעבן צו קריגן אַזעלכע רייכע איידעמס ווי, למשל, ר'
אליהו באלין, וואָס האָט פאַרמאָגט אַ דרייסיק טויזנט רייכס־
טאַלער, אָדער ר' משה גאַלדציער. און ווען זי דערציילט עס,
— נאָכדעם וועגן זייער זון מהור"ר משה, דעם גרויסן גביר,
וועגן זייער זון ר' ליפּמאַן — פּאַלט זי גאָר אַרײַן אין אַזעלכע
מוסר־רייד.

„דז איך זולכיש דאָרום שרייב דאז עז עבין ניט אן
דיא גרושי נדניות גילענין איזט אליש וויא אין דיא זעלביגי
צייטן צו ארזעהן איזט גיוועזין דאז לייט אירי קינדר האבין
וויניק נאך גגעבין אונ' גרושי עשירים גיוואָרין זיין“.

(דאָס איך אַזוינס שרייב דערפאַר, (צו ווייזן איד), אַז
עס איז אינגאַנצן ניט געגאַנגען אין גרויסע נדנים, ווי מע קען
זען אין יענע צייטן, נאָר אַז מענטשן האָבן געגעבן קינדער
ווייניק, און זיי זיינען געוואָרן גרויסע עשירים.)

עס איז כּראַי זיך אָפּצושטעלן אויף אַ באַשרייבונג אין
דריטן ספּר (ז. 79).

מרת גליקל גיט איבער די מעשה מיט זייער משרת
מרדכי. מרדכי איז געווען אַ יונגערמאַן פּון פּוילן און ער

הָאָט גוט גערעדט פּויליש. הָאָט חיים האַמעל אים געשיקט קיין דאַנציק צו האַנדלען מיט פּערל. מרדכי הָאָט זייער גוט אויסגעפירט זיינע געשעפטן אין דאַנציק. דאָך הָאָט ער דאָרטן ניט געוואָלט בלייבן. ער הָאָט זיך אומגעקערט קיין האַמבורג. מער הָאָט ער ניט געוואָלט פאָרן קיין דאַנציק, ניט געקוסט אויף דעם, וואָס חיים האַמעל הָאָט אים זייער שטאַרק צוגע- רעדט דאָס צו טאָן. אזוי ווי ער הָאָט זיך געקליבן בקרוב חתונה האָבן, הָאָט ער געוואָלט פאַרבלייבן אין דייטשלאַנד. ער הָאָט זיך אַריינגענומען אין קאַפּ, ער וועט אַרומפאָרן איר בער דייטשלאַנד און האַנדלען מיט וויין. וויפל מע הָאָט אים ניט געפרואווט איבעררעדן, ער זאָל זיך דערצו ניט נעמען, הָאָט עס ניט געהאַלפּן. אויף איינער אזא נסיעה, לעבן היל- דעסחיים, איז אַ רויבער אים באַפאַלן און אים דערהרגעט.

מרת גליקל הָאָט אין אַלץ געזען גאָטס האַנט. אין דעם איצטיקן אומגליקלעכן פאַל זעט זי אַ שטראַף פאַר אונדזערע גרויסע זינד. אַ גור מן השמים הָאָט מרדכי'ן אָפּגעהאַלטן פון פאָרן קיין דאַנציק און זיך פאַרנעמען מיט אַרומפאָרן איבער דייטשלאַנד. זי גיט איבער ווי אזוי מע הָאָט אים אַלץ גע- פּרואווט איבערריידן, ער זאָל זיך אַרויסשלאָגן פון קאַפּ זיין קרומען פּלאַץ. אָבער קיין זאך הָאָט ניט געהאַלפּן. באַמערקט דערביי מרת גליקל:

„אונ' עז שיינט דאז דער גוטי מענש אנדרי הָאָט מוזין אויז ריימן דען ווען אים גאָט זיין לעבין נילאזין העט זוא וועהר אפשר ר' יוד' אונ' יששכר כץ צו איר עשירות ניט גי- קומין“.

(און עס שיינט, אַז דער גוטער מענטש הָאָט געמוזט מאַכן פּלאַץ פאַר אַנדערע, דען ווען אים וואָלט גאָט געלאָזן

האָבן זיין לעבן, וואָלטן אפשר ר' יודע און יששכר קאץ ניט געקומען צו זייער רייכטום.)

ר' יודע בערלין (יאָסט ליפּמאַן) איז שפעטער געוואָרן דער פינאַנציעלער אַגענט און דער צושטעלער פון איידלשטיי-נער ביים הויף פון גרויסן קורפירסט, און שפעטער ביי זיין זון, דעם קורפירסט פרידריך דעם דריטן און קעניג פרידריך דעם ערשטן פון פרייסן. ער האָט געהאַט גרויס איינפלוס אינעם הויף אין בערלין, און דער הויף האָט אים באַלוינט מיט אַ סך פּריווילעגיעס. דער דאָזיקער זייער רייכער און איינפלוסרייכער „האַף-יודע" האָט נאָך מרדכי טויט פאַרנומען זיין פּלאַץ אין היים האַמעלס געשעפטן. היים האַמעל האָט אים טאַקע גלייך פאַרגעלייגט צו פאַרן האַנדלען קיין דאַנציק. און ער איז גלייך אַהין אַוועקגעפאַרן. דער דאָזיקער ר' יודע בערלין איז געקומען קיין האַמבורג אַ קבצן. זיין גאַנץ פאַרמעגן איז באַשטאַנען פון בורשטיין אין דעם ווערט פון צוואַנציג אָדער דרייסיג רייכסטאַלער.

דערצוילנדקס דאָס אַלץ, ווענדט זיך מרת גליקל מיט מאַראַליזירנדיקע ווערטער:

„נון מיין ליבן ליינדר זעכט ווען דער גיטרייאר גאט איינים העלפין וויל וויא ער אויז וויניק קאן פיל מאכין אונ' אויז דען קטן קאפיטאַל דאז ממש ניקש ניוועזין, אלזו ר' יודא צו זולכין גרויש עשירות ניקומען אונ' זאלכיר גרושיר מאן ניווארן איזט.".

(נון, מייענע ליבע קינדער, זעט, ווען דער געטרייער גאָט וויל איינעם העלפן, ווי ער אויס ווייניק קאָן אַ סך מאַכן. און פון אַ קטן (קליינעם) קאפיטאַל, וואָס איז ממש גאָרניט גער-

ווען, איז ר' יודא געקומען צו אזא גרויס עשירות, און איז געוואָרן אזא גרויסער מענטש.)

דאָ און דאָרטן כאַפּן זיך ביי איר אַרויס ווערטער, וואָס זיינען שייך בלויז די באַציאונגען בין אָדום לחברו. דאָס איז אַ מין וועלטלעכע דידאַקטיק, רייד, וואָס שטאַמען ניט פון גלויבן אין גאָט, נייערט פון מענטשלעכער דערפאַרונג.

אין פינפטן בוך (ז. 203) דערציילט זי וועגן וואָס עס האָט זיך מיט איר און מיט דער משפּחה געטראַפּן נאָך איר מאַנס טויט. נאָך די שלושים איז קיינער צו איר ניט געקור מען פרעגן, וואָס זי האָט ברעה צו טאָן. טאָמער האָט זי בעת די שלושים יאָ עמיצן באַגעגנט, האָט מען איר געהאַלטן אין געבן עצות, וואָס האָבן ניט געהאַט קיין שום ווערט. „אפּוט־רופּסי' האָט בעלי זצ"ל ניט וואַלין זעמציין" (אפּוטרופּסים האָט מיין האַר זצ"ל ניט געוואָלט באַשטימען), איז נאָך די שלושים האָט זי איבערגעקוקט אַלע ביכער און זי האָט אויס־געפונען, אַז זי וועט דאַרפן אויסצאָלן חובות אין סכּום פון צוואַנציק טויזנט רייכסטאַלער. זי האָט געוואוסט, אַז זי וועט עס קענען אַלץ באַזווייזן, הגם זי האָט דעמלט ניט געהאַט מער ווי הונדערט טאַלער מזומן. אָבער ברענגען אַלץ אין אָרדענונג, דורכפירן אַן אויספאַרקויף פון אַלע סחורות — דאָס איז גע׳ווען גאָר אַ שווערע זאַך דורכצופירן. אמת, אירע צוויי זין, נתן און מרדכי, זיינען איר געקומען צו הילף. אָבער זיי זיינען נאָך יונג געוועזן. האָט די אַלמנה, באַלאָדן מיט יתומים, גע׳מוזט דאָס אַלץ אויסטראַגן אויף אירע אייגענע פּלייצעס. איז ווען זי באַשרייבט עס אַלץ, מיט יאָרן שפּעטער, פאַרזאָגט זי אירע קינדער ווי אַזוי זיי קענען זיך פאַרלאָזן אויף פּריינד:

„נון מיין ליבי קינדער ש׳י ותי' העט איר גילייאנט וויא אייאר ליבר פרומיר פאטיר זצ"ל זיין אפ שייך פון דיזיר זינד

דיגי וועלט גינומען, אייאיר הירט אייאיר פריינט נון ליבי
קינדיר גידענקט נון אידריר אויף זיך זעלכשטון, דען איר העט
קיין מענשין קיין פריינט דאך איר אייך אויף פאר לאזין קענט
אונ' אויב איר שוינט פיל פריינט העט אונ' איר זיא ח"ו אין
דער נויט ברויכן זולט זוא קענט איר אייך דאך אויף קיין
פריינט פאר לאזין".

(נון, מייע ליבע קינדער, זאָלן לעבן, האָט איר געליי-
ענט ווי אייער ליבער, פרומער פאָטער זצ"ל האָט אָפּשיד גע-
נומען פון דער דאָאיקער זינדיקער וועלט, אייער פאָסטעך,
אייער פריינט. נון, ליבע קינדער, געדענקט, יעדער איינער
(זאָל זיך פאַרלאָזן) אויף זיך אליין. ווייל איר האָט קיין מענטשן
ניט, קיין פריינד, אויף וועמען איר קענט זיך פאַרלאָזן. און
אויב איר זאָלט שוין האָבן אַ סך פריינד, איז ווי נאָר איר וועט
זיי חס ושלום דאַרפן האָבן אין אייער נויט, קענט איר זיך
דאָך אויף קיין שום פריינד ניט פאַרלאָזן.)

דאָס זיינען ניכטערע רייד, וואָס זיינען יעדן מענטשן
באַקאַנט. זיי געהערן צו יענעם טייל מוסר, וואָס זיין יסוד איז
מענטשלעכער כאַראַקטער און מענטשלעכער אויפפיר אָן שום
געטלעכע השפּעות. אָבער אין די אַלע ניכטערע באַטראַכטונג-
גען וועגן דעם מענטשנס נאַטור, רייסן זיך ביי איר על פי רוב
אדורך פרומע רייד. זיי זיינען אונדז באַקאַנט שוין פון פריער.
אָבער זי האַלט אין איין אָנטייטן אויף דעם, ווייל סוף כל סוף
איז דאָס דער וועג פון טרייסט, וואָס אויף אים באַוועגט זיך
דאָס גאַנצע באַשאַף — צו קומען אויף יענער וועלט, וואָס איז
די וועלט פון אמת און צדק.

אין דעם זעלביקן פינפטן בוך, למשל, דערציילט זי וועגן
דעם אומגליק, וואָס האָט געטראָפן ר' בער כהן, ווי מיר האָבן
פריער דערמאָנט. ר' בער כהן האָט געגעבן אַ תקיעת-כה זיין

ווייב אויפן שטארבנדיקן בעט, אז ער וועט חתונה האָבן מיט דער פלימעניצע, וואָס האָט זיך ביי אים געהאָדעוועט. ער האָט דעם תקיעת־כף ניט געהאַלטן. און דער מלאך־המות האָט פאַר־שניטן די מקורבים, וואָס זיינען געווען דערמיט פאַרבונדן. און נאָכדעם ווי זי ברענגט אַ מעשה פון מוסר־בוך „יש נוחלין“, רופט זי אויס צו אירע קינדער דברי־מוסר, וואָס קלינגען ווי ווערטער אין פאַרצווייפלונג אָדער ווי אַ הזרהה:

„ליבן קינדר אום נאטיש ווילין, העט יראת שמים אין אייאיר הערטציר וואש איר בעולם הזה ניט העט ווערט אייך המקום ב"ה כפל כפלים בעה"ב געבין, וויא ווען איר המקום ב"ה בכל לבבכם ובכל נפשיכם דינט ווי איך שונט צום עפטרין גידאכט מאג אויף דיזין ניט יותר פון שרייבן“.

(ליבע קינדער, אום גאָטעס ווילן, האָט יראת שמים אין אייער האַרצן. וואָס איר האָט ניט אין דער וועלט, וועט אייך גאָט ברוך הוא געבן אויף יענער וועלט כפל כפלים. ווען איר וועט דינען גאָט מיט אייער גאַנצן האַרצן און מיט אייער גאַנצער נשמה, ווי איך האָבן שוין אָפט אייך געזאָגט און (אייך) וויל וועגן דעם מער ניט שרייבן.)

מעשות און מוסר

ניט אלע מעשות אין מרת גליקלס זכרונות געהערן צו דעם זעלביקן מין. פאראן סתם מעשות. אָבער על פי רוב דינען די מעשות ווי בולטע משלים, כדי קלאָר צו מאַכן אַ מוסר־געדאַנק אָדער אַן אויספיר. דורך זייער בילדלעכקייט ווירקן די מעשות ווי קאָנקרעטע און אויך ווי אינטימע ביישפּילן. דער טרוקענער מאַראַל־געדאַנק איז בלוז אַ פּאַרמולע, אַ פּיקסירטע באַהויפֿ־טונג. ניט נאָר געדענקט זיך עס ניט גלייך און בולט, נאָר עס איז מסוגל זיך אויסצואוועפּן אין דעם זכרון פונעם לייענער. אָבער אַ מעשה, וואָס קומט אינאיינעם מיטן מוסר־געדאַנק שאַפט אַרום דעם אַ לעבעדיקע לופט, לעבעדיקע געשעענישן און אַ לעבעדיקן נמשל. דער לייענער זעט עס קלאָר און בולט. ער פּאַרגעדענקט דעם אינהאַלט פון דער שיינער מעשה. און וואָס מער עסטעטישע ווערטן די מעשה האָט אין זיך, אַלץ טיפּער נעמט ער זי אויף. זי הייבט אָן צו לעבן אַ באַזונדער לעבן,

א ווייטערדיק לעבן אין דער פאנטאזיע פון דעם לייענער. זי ווערט ביסלעכווייז איבערגעפורעמט, וואָס שייך די געשטאַלטן, ליכט, קאָלירן, ריחות. דערביי קומט פאָר אפילו אַ פאַרטיפונג אינעם עצם געדאַנק פון דעם סיפור־מעשה. דעם דאָזיקן מיטל האָט מען גאַנץ אָפט אויסגענוצט אין די מוסר־ספרים. און דאָס איז אייגנטלעך דער בעלעטריסטישער עלעמענט אין דער דיאָקטישער, אין דער מוסר־ליטעראַטור.

גלייך ביים אָנהייב פון אירע זכרונות ברענגט זי משלים, בילדלעכע אילוסטראַציע צו אירע געדאַנקען.

ווען זי דערציילט די קינדער ווי אזוי מע מוז זיך האַלטן אין די דינים פון דער תורה, ווייל דאָס איז אונדזער איינציקע רעטונג, ברענגט זי גלייך אַ מעשה מיט אַ שיה אויפן ים. איר נער פון די ים־פאָרער האָט זיך צופיל אַריבערגעבויגן איבערן ראַנד פון שיה און איז אַריינגעפאַלן אין ים. דער שיפער האָט אים צוגעוואָרפן שטריק און אים געהויסן זיך האַלטן פעסט אָן די שטריק. און נאָך דעם משל גייט זי גלייך איבער אין מוסר:

„אַלזו מיר זינדיגי מענשין זענין אין די־ז. וועלט גלייך אַליש ווען מיר אין ים שווימיטין. מיר ווישין אונש יוא קיין רגע עין זיכיר דאז מיר ארזויפין. אביר גאט דער־אַלמעכטיגי דער אונז מיט חסד ורחמים בישאַפין. גנץ אהן זינד מיר זולטין זיין. אביר מפני חטא של אדם הראשון האָט דער יצר הרע בעו"ה אן אונש שולט גיוועזין ----- אביר אונז מענשין די ברירה גיגעבין דאז מיר מיגין טון וואז מיר וואלין ביז ח"ו אודיר נוטיש".

(אַלזאָ מיר זינדיקע מענשן זיינען אין דער וועלט פונקט ווי מיר וואָלטן אין ים געשוואומען. מיר ווייסן ניט קיין

אוינגבליק אויף זיכער צי מיר וועלן ניט דערטרונקען ווערן.
אָבער נאָט דער אַלמאַכטיקער האָט אונדז באַשאַפֿן מיט חסד
און רחמים. מיר זאָלן זיין אינגאַנצן אָן זינד. אָבער מחמת
אָדום הראשונים זינד איז דער יצר הרע, פאַר אונדזערע גרויסע
זינד, געוואָרן שטאַרק איבער אונדז ----- אָבער אונדז
מענטשן איז די ברירה געגעבן, אז מיר זאָלן קענען טאָן ביז,
חס ושלום, אָדער גוטס.)

ווען זי דערציילט, למשל, וועגן דער באַציאונג פון על-
טערן צו קינדער, און פאַרקערט, ברענגט זי די מעשה וועגן
דעם פּויגל, וואָס האָט געהאַלטן אין אַריבערנעמען זיינע אומ-
באַהאַלפֿענע קינדערלעך אויף דעם צווייטן ברעג ים. די ערש-
טע צוויי פּייגעלעך בעטן זיך ביים פּאָטער, ער זאָל זיי בשלום
אַריבערנעמען אויפן צווייטן ברעג, און זיי וועלן אים אָפּצאָלן
מיט גוטן אויף דער עלטער. דער פּאָטער-פּויגל האָט זיי אַריינד-
געוואָרפֿן אין ים, ווייל זיי האָבן געזאָגט ליגן. דאָס דריטע פּיר-
געלע האָט ער אַריבערגעפירט בשלום, ווייל עס האָט געזאָגט
דעם פּאָטער, אז ער וועט אים אויף דער עלטער ניט קענען
העלפֿן, עס וועט מוזן העלפֿן זיינע אייגענע קינדער.

און זי ענדיקט די מעשה מיט די ווערטער:

„דאָר זיכט מאַן יוא וואָל דאז גאט האט דען און פאַר
נינפטיגן פּויגל אין גיגעבין דאש זיא אירי יונגין ארציאין אונ'
זיכט מאַן אַך וויא איין אונטר שיד איזט וויא עלטירן זיך
אום אירי קינדר במיאין אונ' זיא מיט גרושי זורגפֿעלט ער-
ציאין, אביר ווען די קינדר אלזו פיל צרות אונ' זורג פון
אירי עלטירן זולטין האבין וויא בלד זולטין זיא עש מיד
ווערין“.

(דערפון זעט מען, אז נאָט האָט דעם אָנשכלדיקן (אומ-

פארניפטיקן) פויגל איינגעגעבן, אז זי אירע יונגיטשקע וועט דערציען; און מע זעט (דערפון) אויך וואָס פאַר אַ אונטער-שייד עם איז, ווי עלטערן באַמיען זיך וועגן זייערע קינדער און דערציען זיי מיט גרויס זאָרגעוודיקייט. אָבער די קינדער וואָלטן געהאַט אַזויפיל צרות און זאָרג פון זייערע עלטערן, ווי גיך זיי וואָלטן דערפון מיד געוואָרן.)

עס איז פאַרשטענדלעך, אז איידער זי הייבט אָן צו דער-צייַלן אַ מעשה, אָדער פאַנאַדערוויקלען אַ משל, שילדערט זי געשעענישן אָדער באַטראַכטונגען. די מעשה אָדער דער משל דינען בלויז ווי אַזוי בילדלעך צו קאָנקרעטיזירן דעם געדאַנק און ווירקן אויף דער איינבילדונג. זי פאַרענדיקט אָבער די מעשה אָדער משל מיט אַן אויספיר, מיט מוסר-רייה, מיט אַנווייזונגען ווי מע דאַרף זיך פירן.

פאַראַן אָבער ביי איר מעשות, וואָס דינען גאָר ניט ווי אַ בילדלעכע אויפקלערונג פון אַ פריערדיקן געדאַנק. דאָס פערטע בוך הייבט זי אָן מיט דערצייַלן, אז איר טאַכטער חנה איז אויפגעוואקסן און איז גאָר אַ קלוג קינד געווען, וואָס וועגן דעם וועט זי אפשר ווייטער באַריכטן. און גלייך נאָך אַטדעם ערשטן זאַץ וויקלט זי פאַנאַדער אַ מעשה, וואָס האָט קיין שום שייכות ניט דעם דאָזיקן אָנהייב וועגן איר טאַכטער חנה. און די מעשה הייבט זיך אָן מיט די ווערטער: „אין דער זעלבי צייט איזט אין אושטיניש שיף וואור אויף גאר פיל רויאי דימאנטין גיוועזין המלך מדעני מרס צו הנדין גיטומן זעלכיש תוך גליקשטאט גיוועזין אונ' איין אידריר בויטש גיזעל האָט דימאנטין גיהאַט". (אין דער זעלביקער צייט איז אַן אַסטראינדישע שיף, וואָס אויף איר (וואור אויף) זיינען געווען גאָר אַ סך רויע דימענטן, געקומען אין די הענט פון דעם קעניג פון דענמאַרק, וואָס איז אין גליקשטאט געוועזן. און יעדער מאַטראָס (בויטש גיזעל, שיף-יונג) האָט געהאַט דיר

מענטן). גלייך נאך דעם, דערציילט זי ווי אזוי צוויי יידן האָבן געוואוסט, אז אַ בירגער פון נאָרוועגיע האָט אַריינגעקראָגן אַ סך פון די דאָזיקע רויע דימענטן. זיי האָבן זיך אוועקגעלאָזן קיין נאָרוועגיע, אויסגעפינען, וואו ער וואוינט. זיך באַקענט מיט אים, גענעכטיקט אין זיין הויז, און אַרויסגעגנבעט די דימענטן אין מיטן נאַכט. אין דער פרי האָט דער באַלעכאַס זיך געכאַפט, אז מע האָט אים באַגנבעט, האָט ער זיך געלאָזט גלייך נאָך די גנבים. פאָרנדיק איבערן ים צוריק, האָבן די גנבים דערוען, אז מע יאָגט זיך נאָך נאָך זיי. און ווען ס'האָט געהאַלטן נאָר שמאַל, האָבן די גנבים אַריינגעוואָרפן דעם אוצר אין ים אַריין. ווען מע האָט זיי פאַרכאַפט, האָט מען זיי שרעק־לעך געמאַטערט און געפייניקט, ביז זיי האָבן זיך מודה גע־ווען. איינער פון די גנבים האָט זיך געראַטעוועט דורך דעם, וואָס ער האָט זיך תיכף געשמרט. דער צווייטער האָט זיך ניט געוואָלט שמדן און ער האָט פאַרלאָרן זיין לעבן.

מרת גליקל באַמיט זיך אים דן לכּף זכות זיין. ער האָט געקענט ראַטעווען זיין לעבן, אָבער ער האָט ניט געוואָלט בייטן זיין אמונה. איז דאָס קידוש־השם. זי קען זיין משפּחה. ער אַליין, ווי אַלע אין דער משפּחה, איז געווען זייער אַ פּרו־מער און ערלעכער. ער איז מן הסתם פאַרפירט געוואָרן פון דעם אַנדערן חבר זיינעם, וואָס האָט אזוי גרינג אויסגעביטן דאָס רענדל, ווי נאָר מע האָט אים געשטעלט פאַר אַ נסיון. דער קדוש, שרייבט זי ווייטער, איז זיכער אין גן־עדן. ער האָט זיך איינגעקויפט אַ חלק לעולם הבא אין איין שעה. ער האָט דערפילט דאָס געבאַט — „בכל נפשך“. און הגם געלט האָט גע־שפּילט אַ גוואַלדיקע ראַלע אינעם לעבן פון די דייטשישע יידן אין גליקלס צייט, און זי אַליין האָט געהאַלטן אין טראַכטן אינעם נוסח פון אַזויפיל און אַזויפיל רייכסטאַלער, שרייבט זי פונדעסטוועגן מוסר מכּוה דעם ענין:

„המקום ב"ה ווערט בוודאי זיין קידוש השם האבין אן
גינומין אונ' זוא וואל העט קענין דער פון קומין אליז זיין
חבר אביר מקיים גיוויזן בכל נפשך אלז בוודאי מיתתו איין
כפרה על כל עונותיהו גיוועזין, דארום זאל זיך איין אידריר
איין עקסעמפיל נעמין אונ' זיך ניט פום יצר הרע לאזין פאר
פירין פון וועגין דען ביטריפטין געלט“.

(גאָט ברוך הוא האָט זיכער אָנגענומען זיין קידוש-השם.
ער האָט דאָך געקענט פון דעם אַרויס (זיך ראַטעווען) אַזוי
גוט ווי זיין חבר. אָבער ער האָט מקיים געווען בכל נפשך, און
אַזוי איז אוודאי זיין טויט געווען אַ כפרה פאַר אַלע זיינע זינד.
דערפאַר זאָל זיך יעדער אַן עקסעמפּל (אַ ביישפּיל) נעמען, און
זיך ניט לאָזן פאַרפירן פונעם יצר-הרע צוליב דעם שמוציקן
(נעבעכדיקן) געלט.)

זי באַנוגנט זיך ניט מיט די נאַרוואַס געבראַכטע ווער-
טער. עס גייט ביי איר אַוועק אַ גאַנצער פּלפּול וועגן דעם ענין
געלט און דינען גאָט. זי דערקלערט, אַז דינען גאָט מיט דער
גאַנצער נשמה איז ניט גענוג. ווען עס קומט זיך מוסר-נפש צו
זיין על קדושת המקום, געהערט עס צו יעדן יידן — „צו
געדענקען און צו טאָן“ אָבער עס שטייט אויך: מיט דיין גאַנצן
פאַרמעגן. דאָס איז דאָס געלט, וואָס מיט אים דאַרף מען די-
נען גאָט. און פון דעם, פירט זי אויס, איז געדוונגען, אַז מע
דאַרף געבן אַ סך צדקה.

גלייך נאָך דער דאָזיקער מעשה מיט די צוויי גנבים און
נאָך דעם גאָר לאַנגן פּילפּול, מיט דורכגעפלאַכטענע משלים
און מעשות, דערציילט זי, אַז זי איז געלעגן און קימפעט מיט
איר זון מרדכי און ווי אַזוי איר שווער האָט זיך אַריבערגע-
פעקלט פון האַמעל קיין הילדעסהיים, נאָך דעם ווי עס האָט
זיך אויסגעלאָזט אַ טייך פון זיין פלאַץ צו פאַרן קיין ארץ-ישראל

גלייך נאָכן אָנקומען פונעם „דערלייזער“, געמיינט שבת־צבי.

עס איז באמת שווער צו פארשטיין, פארוואָס האָט מרת גליקל דערציילט די מעשה מיט די ננבים און דורכגעפירט דעם פלפול. דער נאָצער ענין האָט קיין שום שייכות ניט מיט דער טאָכטער חנה און מיטן נייגעבוירענעם זון מרדכי. עס ווייזט אויס, אַז אַ הויך דער נייגונג צו דערציילן מעשות, איז זי געווען איבערגעלאָדן מיט לעבנס־דערפארונגען און מיט אַ דאָרשט צו רעכטפארטיקן גאָטס דרכים. און, ווי געזאָגט, זי איז גע־ווען באמת פרום, גאָטספאָרכטיק און אינגאנצן דורכגענומען מיטן מוסר פון איר צייט.

מוסר דורך שילדערונגען

אויף אזויפיל איז מרת גליקל געווען דורכגעדערונגען מיט מוסר, אז זי האָט עם אַרויסגעוויזן אַפילו דעמלט, ווען זי באַלערנט בפירוש קיינעם ניט. דאָס זעט מען אין איר אופן שילדערן מענטשן אָדער סיטואַציעס. פון זיך אַליין ווערט די גאַנצע שילדערונג באַפאַרבט מיט איר עצם באַצויאונג צו מענטשן און מיט אירע באַגריפן וועגן פרומקייט און יראה. און אין דעם לייענער ווערט עם ביסלעכווייז פאַר-וואַנדלט אין אַ מיין. און דער מיין איז — זעט, אָט איז אַ מוס-טער, ווי אזוי אַ פרומער, גאָטספאַרכטיקער ערלעכער מענטש זעט אויס. די ווירקונג איז דאָ זייער אַ שטאַרקע, ווייל זי איז אַ פאַרבאָרגענע, אַ ניט-באַוואוסטזיניקע. און דער מוס-טער בלייבט ווי איינגעקריצט אין זיכרון. ס'איז אַ מיין מוסר אָן מוסררייך, אַ דיאָקטיק אָן שום דיאָקטישע כוונות. ס'איז מעגלעך, אז דאָס איז דער זיכערסטער, ווייל דער פאַר-

באָרגאַנסטער וועג, ווי אַזוי איינצופלאַנצן מחשבות אין מענטשן. און ניט נאָר, ווייל דאָס איז דער פאַרבאָרגנסטער וועג, נאָר דערפאַר, ווייל דאָס איז ניט קיין פאַראויס-באַ שטימטער, פאַראויס-געמיינטער. ער דערנענטערט זיך צו יענע מדרגות, וואָס פאַרוואַנדלען שילדערונגען אין קונסט. און דאָס איז די ווירקונג פון קונסט — באַאיינפלוסן אומ- באַמערקט וועגן זאַכן, וואָס גייען טיפער אין אונדז אַריין ווען מיר דערקלערן ניט, נאָר שילדערן.

ווען מרת גליקל דערציילט (ז. 69-70) וועגן איר מאַנס כאַראַקטער, ניט זי איבער ווי אַזוי ער האָט ליב געהאַט די משפּחה, ווי אַזוי ער איז געווען איבערגעגעבן די אייגענע בנִי- בית מיט לייב און לעבן. „אונ' איזט זולכיר ליבר גיטרייאַד פֿאַטיר פּר אשתו ובניו גיוועזין דיא מאן וויניק גלייכענס פינדיט" (און (ער) איז געווען אַזאַ ליבער, געטרייער פֿאַטער פֿאַר זיין ווייב און קינדער, וואָס מע געפינט ווייניק זינס גלייכן). און אַטדער מזג טוב איז געווען ווייט פון יאָגן זיך נאָך כבוד. ער האָט געלאַכט פון די, וואָס „נאָך זאָלכי זאכין זענין גישטאַנדין". בקיצור „ער איז איין רעכטיר אויז בונט פון איין פרוימן יהודי גיוועזין" (ער איז געווען אַ רעכטער מוסטער (אויסבונד) פון אַ פּרומען יידן). און זי שילדערט ווי פּרום ער איז געווען:

„איך ווייס וויניק ווען ער אַך שונט גרושי רבני' זיין גיוועזין דיא איר תפילה זוא בכוונה ניטאן גלייך ער וויא מיר וואול ביוואושט איזט ווען ער ע"ה אין זיין חדר גיוועזין אונ' זיין תפילה גיטאן אונ' ווער אימיץ גיקומן אונ' אין וואר הין גירופין דאז איין גרושי מציאה ווער גיוועזין העט איך אודיר מיין נגז הויז גזינד קינד דאז לֵב גיהאט אונ' צו אים גנגין אונ' אים ווארד פון גיואַנט דאז אים באמת פעם אהת וואז פאר זוימט דאז כמה מאות הויק גיוועזין אביר ער ע"ה אליש

ניט גיאכט אונ' זיינים גאט זוא טרייא גדינט אונ' פליסיג
 אן גירופין דער אים אך אליש האט כפל כפליים ווידר אין
 גיבראכט שנאמר בטחו בה' והי' ה' מבטחו, וואז דער ליכי
 מאן (ע"ה) פאר איין עניו וסבלון (?) גיוועזין איזט פינד מאן
 זיינש גלייכן ניט וואז אים אופט פון פריינד אונ' פרעמדי
 גישעהן אונ' אן גישטעלט איז גיווארין. אונ' אליש מיט גידולד
 אן גינומין דאז איך אופט בעו"ה מיין מענשליכיש שוואכהייט
 דאריבר גין לאזין אונ' אופט און גידולדיג דאריבר גיוועזין
 האט ער מיך ע"ה אויז גילאכט, אונ' גיזאגט דוא ביזט אין
 געריז, איך פאר טרויא גאט אונ' אכט דער מענשין ריד וויניק,
 זיין זכות זאל אונש בייא שטיין בעה"ז ובעה"ב".

(איך ווייס (פון) ווייניקע, ווען זיי אויך שוין גרויסע
 רבנים געוועזן, וואָס זאָלן האָבן ווי ער געטאָן תפילה מיט
 אזא כוונה. ווי מיר איז וואויל באוואוסט, אז ווען ער, עליו
 השלום, איז געווען אין זיין חדר און האָט תפילה געטאָן, און
 ווען עמיץ איז געקומען און אים געוואָלט אוועקרופן, אז אַ
 גרויסע מציאה איז געוועזן, האָב איך אָדער מיין גאנץ הויז
 געזינד, קיינער האָט ניט געהאַט דאָס האַרץ און צו אים צו
 גיין און אים וועגן דעם זאָגן. דורך דעם האָט ער באמת איין
 מאָל פאַרוואַמט, אז ער האָט געהאַט הויס עטלעכע הונדערטער.
 אָבער ער, עליו השלום, האָט אַלץ ניט געאַכט און זיין
 גאָט אַזוי טריי געדינט און צו אים אַזוי פלייסיל גערופן, אז
 ער האָט כפל כפלים ווידער אַריינגעבראַכט, שנאמר: בטחו
 בה' והי' ה' מבטחו. וואָס פאַר אַן עניו און סבלן דער ליבער
 מאַן (ע"ה) איז געוועזן, געפינט מען זיינס גלייכן ניט. וואָס
 אים איז אָפט פון פריינד און פרעמדע געשען און צוגעוואָרפן
 (אויף אים אויסגעטראַכט), האָט ער אַלץ מיט געדולד אָנגע-
 נומען, אַזוי אז איך האָב אָפט בעו"ה וועגן דעם געלאָזט אין
 גאַנג מיין מענטשלעכע שוואַכקייט און אָפט געוואָרן וועגן דעם

אומגעדרויק (ארויס פון געדולד). האָט ער, עליו השלום, מיך אויסגעלאַכט, און געזאָגט: דו ביסט אַ נאַר. איך פאַרטרוי (זיך אויף) גאָט און איך אַכט ווייניק דעם מענטשנס רייד. זיין זכות זאָל אונדז ביישטיין בעה"ז ובעה"ב.)

דאָ איז ניטאָ קיין שמץ דירעקטע מוסר-רייד. ס'איז דאָ אַבער אַ מוסטער פון אַ מענטשן. זי האָט געשילדערט זיין פרומקייט אין דעם דאָזיקן בילד, אָן שום כוונות צו באַווירקן עמיצן. זי האָט בלוז געשילדערט, געשילדערט דעם מענטשן, וואָס איז פאַר איר געווען טייערער פון אַלץ. אַבער ווען דאָס בילד איז פאַרענדיקט, פילט מען די ווירקונג. אַזוי האָט אויס-געזען איר מאַן. אַזוי האָט אויסגעזען דער פרומער ייד ר' חיים האַמעל. אַזוי ד א ר פ אויסזען אַ פרומער ייד. אַזאָ בילד בלייבט אין אונדז אין אַ מין רעמבראַנטישן ליכט. ווייט אָפּגערוקט, טיף און לעבעדיק. און מחמת דער ווייטיקייט און דער טונקל־קייט — ממש מוסטערדיק, סימבאָליש. און דאָס פאַרגעדענקט זיך און בלייבט אין זכרון. לעבט אין אונדז אַ ווייטערדיק לעבן — ווי אַ מוסטער, אָט ווי אַזוי עס האָט אויסגעזען און ווי אַזוי עס האָט געהאַנדלט אַ פשוטער ייד, ר' חיים האַמעל, אַ ייד, וואָס האָט אין זיין יסוד שביסוד געלעבט, לויט אַ העכערן חשבון.

אין דעם זעלביקן שאַטנדיקן ליכט זעען מיר גאָר אַ סך בילדער, וואָס מרת גליקל שילדערט פאַר אונדז. אַ תמימות-דיקע זאַכלעכקייט ווייעט פון זיי. און איבערגעגעבן זיינען זיי אין אַ פשוטער שפראַך, אין פשוטע ווערטער. און פלוצים דאַכט זיך אויס, אַז די ווערטער האָבן אין זיך עפעס פון אַ טיפן מקור. זיי קומען פון אַ דורותדיקער טיפּקייט, אַ טיפּקייט, וואָס פאַרלירט זיך אין תהום פון געשיכטע. און אַטאָדי טר-פערע המשכדיקייט, וואָס שלאָגט זיך אַדורך אין די טונקלעלעך

בילדער, — דאָס איז אויך מוסטערדיק, עצמדיק און סימ-
באָליש.

ס'וועט זיין גענוג זיך אָפּצושמעלן נאָך אויף אזאָ בילד.
אויף ז. 38, אין צווייטן ספר, שילדערט מרת גליקל איר
באָבעס טויט. גליקלס פאָטער, דער פרנס פון דער האַמבורגער
קהילה, האָט אַריינגענומען צו זיך אין הויז אַ צען קראַנקע
פּליטים, יידן, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון כמעטניצקיס
שחיטות (גזירת ת"ח ות"ט). ער האָט זיי באַזאָרגט בעטן
אויפן בוידעם־שטיבל פון זיין הויז. די בני־בית זיינען אַרומ־
געגאַנגען אַרום די קראַנקע. גליקל און איר שוועסטער עלקע־
לע זיינען קראַנק געוואָרן, ווייל טייל חולאים האָבן געליטן פון
אַנשטעקנדיקע קראַנקייטן. מער פאַר אַלעמען האָט זיך אָפּ־
געגעבן מיט די קראַנקע די אַלטע באָבע, אַ זקנה פון פיר און
זיבעציג יאָר. און ווען זי איז אַליין אַוועקגעפאַלן קראַנק, איז
זי שוין מער ניט אויפגעשטאַנען פון בעט. צען טעג איז זי
געווען קראַנק און זי האָט אויסגעהויכט איר נשמה ווי אַ
צדיקית.

ווען מרת גליקל גיט איבער דער באָבעס לעצטן טאַג
אויף דער זינדיקער ערד, שילדערט זי אַ סצענע ביים טויטן־
בעט. אָבער דאָס בילד גופא וואַקסט־אויף מער דורך די רייד
פון דער שטאַרבנדיקער זקנה און גליקלס פאָטער (ז. 37־
38, ספר שני):

„מיין זון איך ניא איצונדיר דען וועג פון אלי מענשין.
איך בין זוא לנג אין אייער הויז גיוועזין אונ' העט מיך גי-
האלטין אלש ווען איך אייאיר לייפליכי מוטיר וועהר גיוועזין.
גיט דאז אליינט דאז איר מיר העט דאז בעשמי עסין אונ'
טרינקן גיגעבין אונ' מיך בכבוד גיקלייט איר העט מיר נאך
געלט דער צו גיגעבין. וואז האב איך מיט דען געלט גיטאן
דאז האב איך מיר צו זאמין גיהיגט אונ' גישפארט דאז איך
גיט דאר פון גינומין אונ' אליש זוא נאך גיראד אויף קלייני
משכנות פאר לעגט דאז איך און גיפער איין ר' ר"ט ווער

בייא אזמין האבין, נון וועהם זולמי דיזוש ביליכר גיהערין
 אלש מיין ליבר איידים. דען עש איזט אליש פון דען זייניגין,
 אביר ווען מיין ליבר איידים וואלטי דאר אויף מוחל זיין, אונ'
 עש מיין צווייא ארמי עניקליך דען יתומים פון בני ר' מרדכי
 לאזין איך שטעל עש אין זיין בליבן ווי ער וויל אונ' דארבייא
 האט מוזין, ר' יודא אונ' ר' אנשיף אונ' אל איר קינדר אונ'
 אידימיר זיין אלזו האָט איר אבי זצ"ל גיענטפרט, מיין ליבה
 שוויגער אונ' מוטיר איך ביט איך זייט גירושט גאט ווערט
 געבן דאז איר נאך לאנג ביי אונש בליבן ווערט אונ' דאז
 איר דאז געלט מויכט זעלבירט אויז טיילין אן וועם איר וואלט
 איך בין עז איך פון הערטצין מוחל אונ' (ווען) הש"י ב"ה
 ווידר אויף העלפט זוא וויל איך איך נאך מאה ר"ט דאר
 צו שענקין כדי איר מער רווחי' פון קריגן קענט אונ' דען
 מיט מכין קענט וואש איך ביליכט. אליש נון מיין גרויש
 מוטיר דיזוש מאבי ז"ל גיהערט איזט זי געביך פול שמחה
 גיוועזין אונ' אין אונ' אמי ת"י אונ' זיין קינדיר אן גיפאננין
 מיט אלי ברכות שבעולם צו בענשין אונ' פאר אלי לייט מספר
 בשבחה גיוועזין אונ' דען אנדרין טאג רוהיג אונ' זאניפט
 איין גישלאפין אונ' מיט גרושין כבוד צו קבורה קומין אלש
 וויא זי אך וואול ווערט איזט גיוועזין איר זכות זולין מיר
 אונ' אונזרי קינדר ורע זרעינו גיניסן.

„ מיין זון, איך גיי איצט דעם וועג פון אלע מענטשן.
 איך בין אזוי לאנג אין אייער הויז געוועזן, און (איר) האָט
 מיך געהאלטן ווי איך וואָלט געווען אייער לייבלעכע מוטער.
 ניט דאָס אַליין, וואָס איר האָט מיר געגעבן דאָס בעסטע עסן
 און טרינקען און מיך בכבוד געקליידט. איר האָט מיר דערצו
 נאָך געלט געגעבן. וואָס האָב איך מיט דעם געלט געטאָן?
 דאָס האָב איך מיר אָנגעזאמלט (צונויפגעשארט) און געשפּאַרט,
 אז איך גאַרניט דערפון גענומען און אַלץ אזוי נאָך גראַד אויף
 קליינע משכנות פאַרלייט. אזוי, אז איך וועל צוזאַמען האָבן

אומגעפער צוויי הונדערט רייכסטאָלער. נון, וועמען זאָל דאָס בילכער געהערן ווי מיין ליבן איידום, ווייל דאָס איז אַלץ פון דעם זייניקן. אָבער ווען מיין ליבער איידום וואָלט דאַרויף וועלן מוחל זיין, און עם לאָזן מינע צוויי אָרעמע אייניקלעך, די יתומים פון בני (מיין זון) ר' מרדכי — איך שטעל עם אין זיין באַליבן (געפעלן) — ווי ער וויל". און דערביי האָבן גע- מוזט זיין ר' יודא און ר' אנשל און אַלע אירע קינדער און איידימער. אַלזאָ האָט איר מיין פאָטער זי"ל געענטפערט: „מיין ליבע שוויגער און מוטער, איך בעט אייך, זייט רואיט. גאָט וועט געבן, אז איר וועט נאָך לאַנג ביי אונדז בלייבן און אז איר דאָס געלט וועט אַליין אויסטיילן וועמען איר ווילט. איך בין עם אייך פון האַרצן מוחל. און ווען השם יתברך ברוד הוא וועט אייך אויפהעלפן, אזוי וועל איך דערצו שענ- קען נאָך מאה (הונדערט) רייכסטאָלער, כדי איר זאָלט פון דעם קענען קריגן מער רווחים און דערמיט מאַכן קענען, וואָס אייך איז באַליבט". ווי נאָר מיין גרויסמוטער האָט דאָס גע- הערט מאבוי (פון מיין פאָטער) זי"ל איז זי נעבעך פול שמחה געוועזן, און אים און אמי תח"י (מיין מוטער, זאָל לעבן) און זיינע קינדער אָנגעהויבן בענטשן מיט אַלע ברכות שבעולם און פאַר אַלע לייט מספר בשבחה געוועזן. און דעם אַנדערן טאָג איז זי רואיט און זאנפט איינגעשלאָפן, און מיט גרויס כבוד צו קבורה געקומען, ווי זי עם וואויל ווערט געוועזן. איר זכות זאָלן מיר און אונדזערע קינדער ורע זרעינו (און אונדז- זערע קינדס-קינדער) געניסן).

די אַלע מוסטערן זיינען אַ באַוויזן ווי דורכגעדרינגען מיט מוסר און פרומקייט עם איז געווען די דורכשניטלעכע אם בישראל. און די מוסטערן זיינען ניט פאַראיינצולטע מוסר- טערן, נאָר כמעט אַלע זייטלעך פון אירע זכרונות זיינען אזוי. זיי זיינען אזוי: בעת זי פאַרענטפערט און דערקלערט גאָמט וועגן, דאָס הייסט בעת זי איז מצדיק הדין; בעת זי גיט איר

בער געשעענישן, וואָס טראָגן אין זיך אַ מוסר־השכל; בעת זי דערצױלט מעשות, וואָס דינען ווי אילוסטראַציעס פאַר אירע אויספירן; און אפילו דעמלט, ווען זי שילדערט בילדער, אָן שום כוונות, אָן שום צילן. די דאָזיקע בילדערישקייט איז אינגאַנצן אַ יידישע. זי קומט פון אַ יידישן מקור, וואָס שטראָמט מיט ספעציפישע יידישע אַטריבוטן: סימבאָליק, ליכט, שאַטן, און די אַטמאָספערע פון אַ יידישער פסיכיק.

דער באטייט פון גליקלס באשרייבערישקייט

דער סוביעקטיוויזם און די פערזענלעכע ליריק פון תחינות — דאָס איז געווען דאָס עמאָציענאלע לעבן פון אַ יידיש פרויען-האַרץ. עס זיינען אָבער געווען גאַנצע קאָמפּלעקסן, וואו מע האָט באַדאַרפֿט אָנווענדן לאַגיסטיק. דאָס האָט מען באַדאַרפֿט טאָן, ווען מע האָט געוואָלט — אי זיך, אי אַנדערע — איבערגעבן דעם שכל פון דעם אייבערשטנס דרכים. רעכטפאַרטיקן דעם אייבערשטנס וועגן, מצדיקס הדין זיין — האָט געפּאָדערט לאַגיק, אַ חוץ אמונה. און די דאָזיקע שכלדיקייט איז געלעגן אין גרונט פון מוסר. דער טאָן, די שטילע ניגון-געוויינען זיינען געווען ריין-עמאָציענאלע. אין אַ סך פּאַלן זיינען זיי געווען אינגאַנצן איינגעהילט אין מרה-שחורה. אָבער די אויספירן פון געדאַנק זיינען געווען איינגאַנצן געבויט אויף לאַגיסטיק.

ביידע פרטים — תחינה און מוסר — זיינען געווען די ירושה און דער גייסט, וואָס מיט זיי זיינען געווען דורכגענוג מען די פרויען פון די פריערדיקע יאָרהונדערטער. תחינה און מוסר זיינען געווען, אייגנטלעך, דער קנין פון גאַנצן פּאָלס. און ווי יחידיש עם זיינען ניט געווען די באַזונדערע שאַטירונגען אין די געבעטן און אין די מוסר-רייד, זיינען זיי דאָך געווען דער אויסדרוק פונעם גאַנצן כלל.

די אייגנשאַפטן פון באַשרייבן זאָכן און געשעענישן — דאָס זעט אויס ניט ווי דער אויסדרוק פונעם כלל, נייערמ פונעם יחיד. די נטיות פון דעם איינצלנעם שפּילן דאָ אַ גרוי-סע ראָלע. ניט יעדער מענטש וועט באַשרייבן זאָכן און געשעע-נישן אויף דעמזעלביקן אופן. אין באַשרייבונגען וועלן שוין די באַזונדערע כאַראַקטערן פון מענטשן זיך זען זייער בולט.

מיר האָבן אין די פריערדיקע קאָפיטלען גערעדט וועגן מרת גליקלס אינעווייניקער געפּיל-וועלט פון תחינות און איר געדאַנקען-וועלט פון מוסר. אָבער דאָס, ווי געזאָגט, איז ניט געווען איר אייגן פאַרמעגן. דאָס האָט זי געקראָגן פונעם כלל. דאַקעגנזשע, אירע באַשרייבערישע אייגנשאַפטן — דאָס גער-הערט שוין צו איר אַליין. דאָס האָט שוין צו טאָן מיט איר אייגענעם כאַראַקטער, מיט איר כוח פון זען זאָכן און מיט איר אופן אויסדריקן דאָס געזעענע אין ווערטער.

דער איינדרוק פון גליקלס באַשרייבונגען אין, אז זי קען באַצייכענען זאָכן אויף אַ לעבעדיקן אופן. זי קען מיט איין פּרט אָדער עטלעכע פּרטים שילדערן אַ בילד. למשל —

נאָך זייער טאַכטער צפורחם חתונה אין קלעווע, האָ-לאַנד, האָט די משפּחה האַמעל זיך געוואָלט אומקערן אַהיים אין האַמבורג. פונקט דעמלט האָבן פּיראַטן באַלאַגערט די וואַסערן

און אויף דער יבשה האָט געווימלט מיט מיליטער. אויף אַזא אופן איז זיי אויסגעקומען זיך צו פאַרהאַלטן אין עטלעכע פלעצער צווישן אַמסטערדאַם און האַמבורג. ווען זיי האָבן זיך געפונען אַן ערך פערציק מיל פון האַנאָווער, האָט ר' חיים באַשלאָסן צוצופאַרן צו זיינע עלטערן. דאָרטן, אין האַנאָווער, וועט שוין די גאַנצע משפּחה פאַרבלייבן ביז איבער סוכות.

בלויז אין עטלעכע שורות צייכנט פאַר אונדז גליקל דעם שווערס אויסזען (ז. 156):

„איזט אונש חמי זצ"ל אַנטקניגן גיקומין אלש איין מלאך וויא אלי' הנביא מיט איין שמעקין אין דער הנט אונ' איין שני ווייסין בארט ביוקין אן זיין גערטיל אונ' זיין באקין ריצי רויט“.

(איז אונדז מין שווער זצ"ל אַנטקעגן געקומען ווי אַ מלאך, ווי אליהו הנביא, מיט אַ שמעקן אין דער האַנט און אַ שנערווייסער באָרד ביון גארטל און זיינע באַקן פייעררויט.)

ס'איז כדאי זיך צוקוקן ווי אזוי זי באַשרייבט די מתותנים, ר' מאַדיל דיין און זיין ווייב פעסעלע, וואָס זייער זון האָט חתונה געהאַט מיט גליקלס שוועסטער מאַטע (ז. 170):

„איזט וויסנמליך וואו דער ר' מאַדיל דיין פאַר איין איש חשוב גיוועזין איזט ואשתו פעסלי הצנועה אשר אין דונמתה בכל העולם בוודאי זינטר אמהות שרה רבקה רחל ולאה זיין גיוועזין ממש קיין אשה גיוועזין דיא אירש גלייכין גיהאט האט אין פרומקייט וחסדיות ובפרט דאז זיא איין אשת חיל גיוועזין אונ' המו"מ גפירט ובעלה ובניו רייכליך מחיה גיוועזין זוא וואול תוך ווין אליש דאז זיא צו ברלין

גיוואונט האבין דען הקצין מהור"ר מאדיל איזט אלי צייט איין בעמלינגדיגיר מאן גיוועזין דער וויניק מו"מ האט טון קענין דאך איין חכם מחוכם ע"ה גיוועזין דאר דיא גנצי וועלט האט ווישן פון אים צו זאגין אונ' איזט אך זער אן גינעם גי' וועזין אצל הקורפירשט יר"ה מכראניבורג וועלכר פעם א' גיוזאנט באם דען מאן זיין פיס זוא ווערין אליש זיין קאפף איזט זוא העמט ער קיין גלייכניש".

(עס איז באקאנט, וואָס פאַר אַ איש חשוב עם איז גע' ווען דער ר' מאדעל דיין און זיין פרום ווייב פעסעלע, וואָס איר גלייכן איז זיכער ניטאָ אין דער גאַנצער וועלט) אשר אין דונמתה בכל העולם) זינט די אמהות שרה, רבקה, רחל ולאה. עם איז ממש קיין פרוי ניט געוועזן, וואָס איז געווען אירם גלייכן אין פרומקייט, אין גאָטספורכט ובפרט אז זי איז אַן אשת חיל געוועזן און געפירט דאָס געשעפט (משא ומתן). זי האָט איר מאַן און זיינע קינדער רייכלעך דערנערט (מחיה געוועזן) אזוי וואויל אין ווין ווי ווען זי אין בערלין האָט געוואוינט. דען הקצין מהור"ר מאדעל איז שטענדיק אַ בעמלינגדיקער מאַן געווען, וואָס האָט געקענט ווייניק טאָן משא-ומתן. דאָך איז ער ע"ה געווען אַ חכם מחוכם, אז די גאַנצע וועלט האָט געוואוסט צו זאָגן און ער איז אויך באַליבט געווען ביים קורפירשט יר"ה פון בראַנדענבורג, וועלכער האָט איין מאָל גע' זאָגט: ווען ביי דעם מאַן וואָלטן די פיס געוועזן ווי זיין קאָפּ איז, וואָלט צו אים ניט געווען קיין גלייכן.)

כדי צו ווייזן מרת גליקלס פעאיקייט צו מאָלן פאַרטעטן, האָבן מיר אָנגעוויזן אויף די נאָרוואַס-דערמאָנמע באַשרייבונג-גען. די דאָזיקע פעאיקייט איז אירע אַן אייגענע. זי קער זיך שוין ניט אָן מיט די קאָלעקטיווע אייגנשאַפטן, וואָס זי ווייזט אַרויס אין אירע תחינה-ווענדונגען און אין איר אויסלייגן אַלץ לאַגניש על פי מוסר.

צו אירע אינדווידועלע פעאיקייטן געהערט אויך דאָס
 קענען שילדערן אַ זאך אָדער אַ געשעעניש אין אַ באַשטימטן
 סדר. אמת, — פאַר אַ שילדערער איז דאָס דער ערשטער און
 וויכטיקסטער באַדינג. אָבער ניט אַלע שילדערער צייכענען
 זיך אויס מיט אַ חוש פאַר אָרדענונג. ניט ביי אַלעמען קומט
 די אָרדענונג על פּי אינטואַיציע. דאָס איז שוין אַן איינגע-
 באַרענע באַגרייפּלעכקייט, אַן איינגעבאַרענע סענסיביליטעט.
 אַלע וויכטיקסטע עפּיזאָדן און געשעענישן, באַשריבן אין די
 זכרונות, פאַרמאָגן די דאָזיקע אייגנשאַפט. מרת גליקל איז
 ניט איינגעפאַלן, אַז זי שרייבט זכרונות פאַרן אַלגעמיינעם
 עולם. זי האָט דאָך געשריבן בלוז פאַר אירע אייגענע קינדער
 און קינדס-קינדער. האָט זי במילא ניט געהאַט קיין געפיל, אַז
 זי שרייבט פאַר אַן עולם ליינער. זי האָט זיך זיכער ניט באַ-
 מיט, אַז אירע באַשרייבונגען זאָלן זיין אין הסכם מיט די
 מעאָריעס וועגן אָרדענונג אין קאָמפּאָזיציעס. סיי-ווי — זי
 האָט אַזעלכע מעאָריעס גאָרניט געקענט. און זי האָט וועגן זי
 ניט געוואוסט. דאָך זיינען אירע באַשרייבונגען „אין צייט“
 אַ מוסטער פון כראָנאָגראַפיע. דאָס זעט מען אויף טריט און
 שריט. גענוג צו דערמאָנען ווי זי באַשרייבט וועגן ר' חיים
 פאַלן אויף אַ שאַרפן שטיין, זיין קראַנקייט, זיין נסיסה און
 זיין טויט (אָנהייב פינפטן בוך. זו. 194-200); די מעשה
 וועגן דער מגפה, די שרעק איבער דער קליינער מאַכטער
 צפורה, ווי אזוי מע האָט דאָס קינד אָפּגעזונדערט און אַוועק-
 געשויקט הינטער דער שטאָט און ווי אזוי שפעטער האָט זיך
 אויסגעפלאָצט, אַז זי איז גאָרניט געווען אָנגעשטעקט מיט דער
 קראַנקייט (ספר דריו. זו. 83-93). אויפן זעלביקן שטייגער באַ-
 שרייבט זי דאָס שטורמישע שותפות מיט יהודה בערלין, דעם
 שפעטערדיקן גרויסן יחסן און גביר (ספר דריו. זו. 107-121);
 אָדער איר זון לייבס שלימזלדיקע געשעפטן אין בערלין און
 ווי אזוי זי האָט אים קוים מיט צרות אַרויסגעראַטעוועט פון
 פולשטענדיקן באַנקראַט (ספר פינה. זו. 211-230). אַלע גרע-

בערע געשעענישן האָט מרת גליקל באַשריבן אויף אַן ענלעכן אומן. ווי געזאָגט, זיי קענען זיינען ווי מוסמערן פון כראַנאָ-בראַמיע.

נאָך שטאַרקער ווי דער הוש פאַר אָרדענונג אין באַ-שרייבן, איז ביי איר אַן אנדער ליטעראַרישע אייגנשאַפט: באַ-שרייבן האַנדלונג זוזי, אַז דאָס וויקלט זיך פאַנאַנדער פאַר אייערע אויגן. די דאָזיקע אייגנשאַפט קען מען באַמערקן כמעט אין אלע אירע באַשרייבונגען. דאָס איז אייגנמאָלעך דאָס לעבן, וואָס פולסירט אין איר באַשרייבן. צום בולטסטן זעט מען עס, למשל, אין אַזעלכע עפיואַרן, וואָס אין זייער עצם זיינען זיי גיט סטאַטיש. אַהער געהערן: זיי באַשרייבונג ווי אַזוי מרת גליקל קערט זיך אום מיט אירע קינדער פון האַמעל און שפּע-טער פון האַנגאווער קיין האַמבורג, נאָך דער מגפה. אין דער מעשה פּינורירן אירע באַגלייטער, באַזונדערס דער „געשאַסע-נער“ יאַקאָב, וואָס האָט ליב געהאַט דעם ביטערן טראַפּן, און זיין טרינג-חבר, דער פּאַסטאָרליך, ווי אַזוי זיי האָבן אין דעם שרעקלעכן וועטער, מחמת זייער שיכורן, שיר גיט אומ-גליקלעך געמאַכט דעם פּאַרנדיקן עולם (בוך זיי, ז. 100-106). אַהער קען מען צויעכענען אויך די מעשה מיט היים האַמעלס שותף משה העלמשטאַט, וואָס האָט איבערגענומען די מינץ אין שטעטין, באַשווינדלעט ר' היימען פון קאַפּ ביז די פּיס און גיט מקיים געווען אפילו די שבועה, וואָס ער האָט אים געגעבן ביי אַ ספּרית-ורה. אינמערעסאַנט ווי אַזוי גליקל באַשרייבט די סצענע:

ווען דער שווינדלער משה העלמשטאַט האָט געזען, אַז ער קען זיך שוין גיט אַרויסדרייען, און אַז ער מוז טוה-כל סוף באַוווּיזן זיינע חשבונות און מוז אויפדעקן דעם סוף, אַז עס פעלט 500 רייכסטאַלער, האָט ער זיך געווענדט צו ר' זיים האַמעל:

„הער צו ברודיר איך זיך וואויל דיר דער חשבון ניט געפאלט וויא איך דיך איך ניט פאר דענקין קאן, איך האב גיפעלט דאז איך דיר דאז דייניגי פאר שטאכין האבי. זורג ניט איך ווייל דיר ח"כ מידי געבין זאל קיין שנה וחצי ווארין זאלשטו דיין פולגיין תשלום האבין אונ' דאר קום מיט מיר ארויף אין מיין שויל בעלי זצ"ל גיט מיט אין אנויף אין זין שויל וועלכיש ער בכיתו גיהאט האט זוא נעמט ער דיא הייליגי ס"ת אויז דען אָרון הקודש אונ' נעמיט זיא אין זיין ארום אונ' שווערט בייא אלץ אותיות קדושת ושאר דברים דיא איך ניט בחנם שרייבין מאג ער וואלט לומניהם ווען די ח"כ פאר פאלין זיין לבעלי זצ"ל ערליך ביצאלין".

(הערצו, ברודער, איך זע וואויל, (אז) דיר געפעלט ניט דער חשבון. ווי איך קען דיך אויך ניט פארדענקען. איך האָב געפעלט, מחמת איך האָב דיר דאָס דייניקע צוגענומען. זאָרג ניט, איך וועל דיר געבן פון מיינע אייגענע הענט אַ חילוף כתב (אַ וועקסל), און עם וועט ניט אַריבער קיין אַנדערהאַלפן יאָר (שנה וחצי), וועסטו קריגן דיין פעליקע תשלום (באַצאָלונג), און אַט קום מיט מיר אַרויף אין מיין שול. מיין מאַן זצ"ל גייט מיט אים אַרויף אין זיין שול, וואָס ער האָט געהאַט ביי זיך אין הויז, דאָ נעמט ער די הייליקע ספר־תורה אַרויס פון דעם אָרון־הקודש און נעמט זי אין זיין אַרעם, און שווערט ביי אַלע אותיות קדושות און ביי אַנדערע זאַכן, די איך ניט מעג שרייבן בחינם, אַז ער וועט מיין מאַן זצ"ל ערלעך באַצאָלן לומניהם, ווען די וועקסלען וועלן ווערן פעליק).

מיר האָבן זיך ביז איצט אָפגעשטעלט אויף דריי זאַכן. דאָס ערשטע — מרת גליקל פאַרמאָגט די פעאיקייט צו באַ שרייבן און שילדערן זאַכן און געשעענישן. דאָס צווייטע — זי שילדערט אַלץ אין אַ לאַגישן סדר מחמת זי האָט אַן איינ־געבאָרענעם חוש פאַר אָרדענונג. דאָס דריטע — זי מאַכט גע-

שענישן לעבעדיק דורך דעם, וואָס זי באַשרייבט האַנדלונגען
ווי זיי וואַלטן געשען פאַר די אויגן.

מיר האָבן דאָס אַלץ באַרירט, כדי צו באַטאָנען, אַז די
דאָזיקע אייגנשאַפטן געהערן אינגאַנצן מרת גליקלס אייגן
פאַרמעגן. דאָס זיינען אירע אייגענע אייגנשאַפטן.

פאַראַן אָבער אין אירע באַשרייבונגען עמלעכע כאַראַקט-
טעריסטישע שמריכן, וואָס געהערן ניט אויסשליסלעך צו איר.
זיי זיינען אַ פּוּעל־יוצא פּון דער גאַנצער קולטור און ציוויליז-
אַציע, וואָס זי האָט געירשנט פּון דורות. און ווייל זי איז
ניט קיין פּראָפּעסיאָנעלע שרייבערין, מיטן באַוואוסטזיין פּון
אַ שרייבער, זיינען די דאָזיקע כאַראַקטעריסטישע שמריכן
כמעט ווי אַביעקטיווע מאַסן, וואָס טייטן אָן אויף דעם כאַ-
ראַקטער פּון דעם דורכשניטלעכן יידן.

פריער פאַר אַלץ וואַרפט זיך אין די אויגן דאָס, וואָס
מרת גליקל אינטערעסירט ניט די דרויסנדיקע נאַטור. נאַטור-
באַשרייבונגען וועט מען ביי איר ניט געפינען. דאָס קען מען
גרינג דערקלערן דערמיט, וואָס זי האָט געשריבן אירע
זכּרונות, כדי ניט אַריינצופאַלן אין „מאַליקולישע געדאַנקען“.
איז איר ווייניקדוואָס געלעגן אין קאַפּ צו באַשרייבן די דרויסנ-
דיקע נאַטור. אויך קען מען עס דערקלערן דערמיט, אַז זי
האָט געשריבן די זכּרונן אין די שפּעטערדיקע, און די צוויי
לעצטע ביכער, אין די עלטערע יאָרן. האָט זיך ביי איר אין
זכּרון ניט געקענט דערהאַלטן דער אינטערעס צו נאַטור און די
בילדער גופא, וואָס זי האָט זיכער געזען אין איר לעבן. אויך
קען מען עס פאַרענטפּערן דערמיט, וואָס איר ציל אין שרייבן
די זכּרונות איז לכתחילה געווען צו „קירצן צייט“ און איר
בערצולאָזן אירע קינדער אַ געדעכעניש, זיי זאָלן וויסן פּון
וועמען זיי שטאַמען.

דאך איז עס מאָדנע. מרת גליקל פארמאָגט אַן אייזער-
 נעם זכרון פאר פרטים. זי געדענקט גענוי וויפל רייכסטמאָלער
 מע האָט געגעבן, אויסגעגעבן, פארלאָרן ביי פארשיידענע קניות,
 געשעפטן. זי געדענקט גענוי וויפל נרן דער האָט געגעבן און
 יענער האָט געגעבן. זי געדענקט וויפל יעדער איינער האָט
 פארמאָגט. זי געדענקט פרטים בנוגע יחוס פון די משפחות.
 זי געדענקט נעמען און ערטער, יאָרדן און מסחרים. זי
 באַשרייבט פרטים וועגן הייזער און געשעענישן. אָבער
 באַשרייבן די נאָטור — דאָס איז איר ניט געלעגן אין
 קאָפּ. דאָ און דאָרטן וואָרפן זיך דורך עטלעכע שורות, שטריכן
 — אַלץ פארבייגייענדיק. אָבער די באַשרייבונג זאָל זיין אַ זאָך
 פאר זיך — דאָס איז ניטאָ אין אירע זכרונות.

פאַראַן נאָך אַ סיבה פאַרוואָס מע האָט עס געקענט פון
 איר דערוואַרטן. זי שילדערט ניט איינמאָל זאָכן אָדער דער-
 ציילט מעשות, ניט מחמת זיי האָבן אַ שייכות מיט די געשעע-
 נישן אין די זכרונות. זי טוט עס מחמת צייטרפאַרטרייב. זי
 טוט עס אויך, מחמת דעם, וואָס ערגעציוואו, פאַרבאָרגן און
 אומבאַוואוסט, האָט אין איר געלעבט אַ קינסטלערישער אינס-
 טינקט. אין יענע יאָרן און אין איר סביבה האָט דער דאָזיקער
 אינסטינקט געלעבט אַ פאַרשטיקט און אונטערדריקט לעבן
 אין די פאַרבאָרגענע ווינקלעך פון דעם אונטערבאַוואוסטזיין.
 דאָך פלעגט אַמאָדער אָדער זיך פאַנאַנדערשפּילן אין אירע
 זכרונות — אפילו אין תחינהגעוויינען, אין טרויעריקע מוסר-
 מענער.

און אז זי וואָלט געקענט באַשרייבן די נאָטור, קען מען
 בכלל זען אין אירע באַשרייבונגען. מע קען עס אויך זען אין
 אירע איינצלנע באַמערקונגען וועגן דער נאָטור.

ווען זי איז אַלט געווען צען יאָר איז פאַרגעקומען די

מלחמה צווישן דענמארק און שוועדן. די משפחה פון לייב פינקערלע (מרת גליקלס פאָטער) האָט דעמלט ניט געהאַט קיין רעכט צו וואוינען אין האַמבורג. מע האָט זיי פון דאָרטן אַרויסגעטריבן. האָבן זיי זיך באַזעצט אין אַלטאַנאַ, אַ פּערטל שעה פון האַמבורג. אַלטאַנאַ האָט געהערט צו דענמארק. אין איר באַשרייבן יענע צייט געפינען מיר בלויז עטלעכע ווער-טער וועגן ווינטער:

„אַלזו באותו זמן זענין מיר תוך אלטנה גיועסין אין אייטל דאגות דען עש איזט גאר איין קאלטיר ווינטר גיוועזין דאז אין נ' שני' זוא קיין ווינטר איזט גיוועזין. מאן האָט אין דען שווידישן ווינטיר גיהיישין אַלזו האט דער שוויד אַליר וועגין קענין איבר קומין ווייל עש זוא הארט גיפרארין איזט גיוועזין מיט איין מאלט אם שבת קומט דיא צעקה דער שוויד קומט איז נאך למחרות גיוועזין זענין נאך אים בעט גילעגין זענין מיר נעביך אלי אויז דען בעטין גישפרונגין אונ' נאקדיק ונ' בלויז מיט אונז קינדיר אין מקום גילאפין.“

(אַלזאָ באותו זמן זיינען מיר געזעסן אין אַלטאַנאַ אין אייטל דאגות, ווייל עס איז גאָר אַ קאַלטער ווינטער געווען, וואָס אין פּופּציק יאָר איז אַזאַ ווינטער ניט געווען. מע האָט אים גערופן „דער שוועדישער ווינטער“. אַלזאָ דער שוועד האָט געקענט אַריבערקומען אַלע וועגן, ווייל עס איז אַזוי האַרט געפּראָרן געווען. מיט איין מאָל אום שבת קומט די צעקה: „דער שוועד קומט“. עס איז נאָך פּרי (למחרות) גע-וועזן, זיינען מיר נאָך אין בעט געלעגן. זיינען מיר אַלע גע-שפרונגען פון די בעטן און נאָקעט און בלויז מיט אונדז קינדיר דער אין מקום (האַמבורג) געלאָפּן.)

אירע שילדערונגען זיינען טיף דורכגעדרונגען מיט אמתן לעבן. זי גיט איבער שטימונגען אין אַ גאַנצער

קייט געשעענישן. מע פילטט אפילו די אטמאספערע, די לופט פון דער געגנט אָדער פון נעוויסע סעזאָנען אין יאָר.

ווען זי באַשרייבט איר פּאָרן פון האַנאָווער קיין האַמבּורג, פילט מען זייער דייטלעך דעם וועטער, וואָס האָט גע-
הערשט אין יענער צייט אין יענער געגנט. פון האַמעל ביז
האַנאָווער האָט זי און אירע דריי קינדער באַגלייט ר' חיים
האַמעלס פּריוערדיקער משרת אבהרם קאנמאר. ווען זיי זיינען
אַנגעקומען קיין האַנאָווער האָט אויף זיי דאָרטן געוואָרט דער
„געשאַסענער יאַקאָב“, וואָס האָט זיי געדאַרפט באַגלייטן ביז
האַמבורג. ער איז גלייך אַוועק צום אָרטיקן פּאַסט־פּאַרוואַל-
טער, „זיין געשוואָרענעם זויה־ברודער“, און האָט מיט אים
אַפגעמאַכט וועגן דער נסיעה קיין האַמבורג. אויפן וועג האָט
ער אינגאַנצן פאַרגעסן אין דער שבועה, אַז ער וועט ניט
שיכּורן. ער און זיין זויה־ברודער האָבן איבערגעלאָזן די
פּאַרטיע אונטער אַ פּאַלשן אויסרייד און זיך אַריינגעכאַפט שו-
כּורן אין אַ דערבייאַיס דאָרה. די פּור איז ווייטער געפּאָרן
און גליקל האָט אַלץ געהאַפּט, אַז דער „געשאַסענער“ יאַקאָב
און דער פּאַסט־פּאַרוואַלטער וועלן זיי אָניאָגן, ווי זיי האָבן
הייליק צוגעזאָגט. דער פּאַסטיליאַן, דער טרייבער, האָט וויר-
טער ניט געוואָלט פּאָרן ווי ביז דער צאָל־גרענעץ, צוויי מייל
פון האַנאָווער. דער פּאַסט־פּאַרוואַלטער האָט אים אָנגעזאָגט
זיך ניט רירן פון אָרט און וואַרטן אויף אים. אָבער דער פּאַר-
וואַלטער און דער „געשאַסענער“ יאַקאָב האָבן געשיכּורט אין
דעם דאָרה לאַנגענהאגען אַ גאַנצן טאָג און אַ שטיק אין דער
נאַכט. דער צאָל־באַאַמטער האָט זיך מתרחם געווען אויף די
פּאַרלאַזטע פּאַרער און ער האָט זיי אַריינגענומען צו זיך אין
וואַרעמען צימער.

דורך דער גאַנצער מעשה און אויך ווייטער, ביז זיי
זיינען אָנגעקומען קיין האַמבורג, פילט זיך דאָס ביטערע ווע-

טער, וואָס האָט אזוי פּינלעך געמאַכט די אומגליקלעכע נסיעה פון מרת גליקל און אירע בני-בית. דאָס פילט זיך דורך און דורך. אָבער זי אַליין באַשרייבט עס בלויז אין עטלעכע ווער-טער און, אַביסל ווייטער, אין עטלעכע שורות. אין אָנהייב שרייבט זי: „עש (עס) איזט גאר איין מיאום וועטיר גיוועזין.“ דאָס אַלץ. אָבער דורך דעם ווייטערדיקן גאַנג פון דער באַשריי-כונג לאָזט זיך פילן דאָס דאָזיקע „מיאום וועטער.“ אַביסל וויי-טער ווערט דאָס וועטער ווידער באַטאָנט. זי בעט זיך ביים פאַסטיליאָן, ער זאָל ווייטער פאָרן, אַריבער דער צאָל-גרענעץ. און אָט ווי זי באַשרייבט עס:

„אלו האב איך מיכס ביצאלט אונ' דען פאשטיליאן
 גיזאגט ער זולט פארט פארין דאז מיר בייא צייטין אין הער-
 בארג קעמין דען עש איזט איין וועטיר גיוועזין דאז מאן קיין
 הונט זולטי אויז יאגין עש איזט גיוועזין קיגן פורים צייט
 האָט עש זוא קליין גירענינט אונ' גישניט אונטר אַנאַנדיר אונ'
 וויא עש פום הימל אויף אונז גיפאלין איזט עש גיפרארין.“

(אַלואַ האָב איך באַצאַלט די צאָל און דעם פאַסטיליאָן
 געזאָגט, ער זאָל ווייטער פאָרן כדי מיר זאָלן באַצייטנס אין
 אַ האַרבערק קומען. דען עס איז געווען אַ וועטער, אז מע
 האָט אַ הונט ניט געמאַרט אַרויסיאָגן. עס איז געווען קעגן
 פורים-צייט. עס האָט אזוי קליין גערעגנט און געשניט
 נאַכאַנאַנד. און ווי עס פון הימל אויף אונדז געפאלן, אזוי
 איז עס פאַרפראָרן.)

צו די דאָזיקע ביישפּילן קען מען, למשל, צוגעבן די
 עטלעכע שורות אינעם פערטן בוך (ז. 149) וועגן אַריבער-
 פאָרן דעם דאָלאָרט בעת די משפּחה האַמעל איז געפאָרן פון
 צפּורחה חתונה, וואָס איז פאַרגעקומען אין האָלאַנד:

„לאחר זה מיר גיצאנין מן אמשטארדאם לרולף זיאל מוז מאן איבר ים דאז הייסט דען דוליר דען דער שמערקשטי מענש דער דאז ים ניט גיוואונט איזט מוז דאר טוטי קראנט ווערין דען איזט גאר איין חולים אונ' דאז ספינה ווערט זער גירומפילט“.

(לאחר זה זיינען מיר אוועקגעפארן פון אמסטערדאם קיין דעלפזיל. מוז מען דא אריבער דעם ים, וואָס הייסט דער דאָלאַרט, דען דער שמאַרקסטער מענטש, וואָס איז ניט צוגעד-וואוינט צום ים, מוז דאָרטן טויט־קראַנט ווערן. דען דאָס איז נאָר אַ ווירבל (אַ וואַסערווירבל) און די שיף ווערט געשליי-דערט.)

אין עטלעכע ווערטער, אין עטלעכע שורות קען זי שאַפן אַ הינטערגונט, אַז מיר זאָלן אין דער הויפט־באַשרייבונג פילן די נאַטור. אָבער די נאַטור גופא איז איר ניט געלעגן אין קאָפּ צו באַשרייבן. דער שמריך האָט געהערט ניט צו איר אַלויין. דאָס האָט געהערט צום גאַנצן כלל, וואָס האָט געלעבט דעם זעלביקן ניט־זיכערן לעבן, פאַרזונקען אין מורא, אין דאַגות, אין די סאַמע דרינגענדיקסטע און באַלדיקסטע נויטן.

דעריבער איז ביי גליקל האַמעל ניטאָ קיין סתם באַשריי-בונגען לשם באַשרייבונגען, אָדער לשם שיינקייט. מרת גליקל האָט אַ שאַרף אויג, ממש אַ קינסטלערישע האַנט. אָבער זי איז אין דעם לחלוטין ניט פאַראינטערעסירט. איר קאָפּ ליגט נאָר ניט דערביי, הגם די קינסטלערישע סטרונע צעשפילט זיך אַמאָל. אויב זי באַשרייבט, שילדערט — איז עס כדי קלערער צו מאַכן אַן אַנדער ענין, אַ וויכטיקערן ענין. די באַשרייבונג גופא איז ביי איר אַ טפל און ניט דער עיקר.

צפורהם חתונה באַשרייבט זי ניט לשם באַשרייבן. דער

מאמעס הארץ איז שטאָלץ מיט דעם יחוס, וואָס אין אים האָט זי זיך איינגעקויפט. דער גאַנצער גלאַנץ פון דער משפּחה נאָמ' פערץ פון קלעווע איז די גרעסטע פאַרזיכערונג, אַז איר טאָכטער וועט אויסמיידן אַ סך לייַדן און אומגעריכטע קאַפּריזן פון גורל. מרת גליקל אַליין פילט זיך דערהויבענער ווען זי שיל' דערט די צערעמאָניע נאָך דער חופּה. זי פילט איר אייגענע ווערדיקייט, דעם נחת רוח פון אייגענער דערגרייכונג. אליהו נאמפּערץ איז ניט געווען אַבירווער. ער איז געווען דער פּראָ' מינענטסטער ייד אין פּרייסישע פּראָווינצן. מע האָט אים רעם' פעקטירט אין הויף פונעם קורפּירשט פּרידריך ווילהעלם פון בראַנדענבורג, און דער קורפּירשט האָט אים פאַרטרויט פאַר' שיידענע פּאָליטישע מיסיעס אין האַלאַנד. און מיר פילן מרת גליקלס גליק און צופּרידנקייט אין איר שילדערן די גאַנצע חתונה.

„נאָך דער חופּה האָט מאַן אלי חשובים אין מחותני ר' אלי ז"ל זיין גרויש פּרונק חדר גיפּירט וועלכי מיט גילדין לעדיר איזט בישלאַגין גיוועזין אונ' איזט איין גרוישר טיש דרינגן גישטאנדין וואור אויף כל מעדני מלך גיוועזין אלזו האט מאן די חשובים לפי כבודיהם טראַקטירט. בני ר' מרדכי איז איין קינד לערך מן ה' שני' גיוועזין איזט קיין שיגיר קינד תוך עולם ארזעהן ווארדין אונ' מיר האבין אין גאר שין אונ' זויבר גיקליידיט אלי דאז חשיבות האבין אין שיר אויף גיפּרעסין ובפרט הפּרינץ יר"ה אין שטעטיש ביי דער האַנט גיהאלטין וויא נון דיא חשובי' האבין פון דיא קומפּעקטין אונ' פּריכטין גיגעסין גם וואול פון יינות גיטרונקין האט מאן דען טיש לאזין אפּ נעמין אונ' הנויז גיטאן זוא זענין וועלכי פאר שטעלט הנין גיקומין אונ' זיך פּרויזיטירט גאר שיי אונ' אליר האנט פאסין גימכט, דיא צו אייגיר ארגעצליכקייט גיי דינט האבין צו לעסט האבין די פאר שטעלטי איין טויטין טאנץ גימאכט איזט זער ראד גיוועזין". (ז. 147).

(נאך דער חופה האָט מען אַלע חשובים אַרײַנגעפירט
 אין דעם מחותנ'ס ר' אליהו גרויס אויפנאָמדהר (סאַלאָן),
 וואָס איז געווען באַשלאָגן מיט גילדענעם לעדער, און אַ גרוי-
 סער טיש איז דאָרטן געשטאַנען, וואָס אויף אים זײַנען גע-
 שטאַנען כּל מעדני מלך. אַלואַ האָט מען די חשובים זכבד
 געווען לפי כבודיהם. מיין זון ר' מרדכי איז געוועזן אַ קינד
 אומגעפער פון פינף יאָר (לערך ה' שני'). עס איז קיין שעה
 גערס קינד תוך עולם (אין דער וועלט) ניט געווען צו דערזען.
 און מיר האָבן אים גאָר שײן און זויבער געקליידט. אַלע די
 חשובים האָבן אים שיר ניט אויפגעפרעסן, באַזונדערס (ובפרט)
 הפרינץ יר"ה האָט אים די גאַנצע צײַט ביי דער האַנט געהאַלטן.
 ווי נאָר די חשובים האָבן גענאָסן פון די קאַנפּעקטן און
 פרוכטן, גם וואויל פון די וויינען (יינות) געטרונקען, האָט מען
 דעם טיש געלאָזן אָפּגעמען (אַראָפּגעמען פון טיש) און אים
 אַרויסגעטראָגן. דאָן זײַנען עטלעכע פאַרשטעלטע אַרײַנגעקור-
 מען און האָבן זיך פאַרגעשטעלט (פרעזענטירט). גאָר שײנע
 און אַלערליי פּאַזן קאָמעדיעס האָבן זיי געמאַכט. דאָס האָט
 געדינט צום אַמוזירן זיך. צולעצט האָבן די פאַרשטעלטע גע-
 מאַכט אַ טויטן-טאַנץ, וואָס איז געווען זײער (ראַר) זעלטן.)

ס'איז באמת ניטאָ קיין ספק, אַז מרת גליקל האָט גע-
 קענט שײן באַשרײבן, זײער פײן שילדערן בילדער. דאָך האָט
 זי דעם טויטן-טאַנץ גופא ניט געשילדערט. דאָס וואָלט פאַר
 אונדז געווען זײער „ראַר“. מיר קענען זיך פאַרשמעלן וואָס
 פאַר אַ פּרעכטיקע און פּינקטלעכע שילדערונג עס וואָלט אַרויס
 פון אונטער איר לעבעדיקער פּעדער. אָבער איר האָבן לחלוטין
 ניט אינטערעסירט באַשרײבונגען פאַר זיך אַלײן. און דאָס
 איז געווען דער נאַטירלעכער פּועל-יוצא פון איר סביבה, און
 נאָך מער, — פון איר ירושה.

גייסטיקע שטריכן

פיזישע שטריכן האָבן ניט פאַרכאַפט איר אינמערעם. אויב זי האָט יאָ געשילדערט איר שווער, בעת ער איז אַרויס געקומען לעבן האנאָווער צו באַגעגענען זיין זונם משפּחה, האָט זי אויך באַנוצט אַ מין גייסטיקע אַטמאָספּערע אַרום דעם. איר סימבאָליק אין איר אונטערבאַוואוסטזיין איז גע-ווען אַזאַ. איר נאַטירלעך, אַז ווען זי האָט באַשריבן איר שווער, האָט זי אים געזען ווי אַ מלאַך, ענלעך צו אליהו הנביא, מיט דער לאַנגער ווייסער באַרד ביזן גאַרטל.

ניט קיין פיזישע, נאָר גייסטיקע שטריכן — דאָס האָט זי געזען. און זי האָט עס אַזוי געזען, ווייל דאָס איז געווען איר באַגריף וועגן זאַכן, דאָס איז געווען איר גאַנצער מהות. איז אויך איר סימבאָליק געווען אַזאַ. אויך אירע בילדער זיי גען געווען אַזעלכע. דאָס איז געווען די ירושה פון דורות.

עם איז כדאי זיך אָפּצושטעלן אויף אירע פּאַרטנערס.
 מיר קענען נעמען די פּאַרטנערס פון די מענטשן, וואָס זיי
 גען איר געווען זייער נאָענט. מרת גליקל האָט זייער אַ סך
 געהאַלטן פון איר מאַנס משפּחה. אין דעם צווייטן בוך פון
 אירע זכרונות דערציילט זי אונדז וועגן די מיטגלידער פון
 דער האַמעל-משפּחה. זיינען די פּאַרטנערס פון די געשילדער-
 טע מיטגלידער פון דער משפּחה בלויז גייסטיקע פּאַרטנערס.
 חומר-שטריכן וועט מען אומזיסט זוכן אין זיי. זיי זיינען פשוט
 ניטאָ.

וועגן איר שוואַגער ר' אברהם האַמעל שרייבט זי אזוי
 (זו. 62-63):

„דער אַנדרי זון האב איך גיקענט איזט מלא תורה ניר
 וועזין כפלה הרימון. חמי זצ"ל האט איהן בחור וויזן לפולין
 גשיקט האט גילערינט אונ' איין מעכטיגן שם גיהאט אלז ער
 לשם איין חתן גיווארין אונ' תוך פונזה איין חשובן שידוך
 גיטאן עם ר' חיים בועז מפונזה זיין בת. לאחר חתנותו גאר
 פליסיג גילערינט אונ' הולך ומתגבר גיוועזין דאז ער איין
 גרושיר חשוב כס"ק פונזא איזט גיווארין אביר לאחר איזהו
 שנים אליש המלחמה עם האמעל גיוועזין דאז גנץ פולין אונ'
 אלי קהילות אונ' גרושי גזירו' גיוועזן איזט ער עם אשתו ובת
 אחת בעירום יבערו' יבחוסר כל הרויז לחמי קומן -----
 ----- גיסי מהור' ר' אברהם איזט ע"ה איין גרושיר למדן
 גיוועזין אונ' חכם מחוכם אביר גאר וויניק גירעט אביר ווען
 ער גירעט האט איזט דער הכל שיוצא מפיו לויטר חכמה ניר
 וועזין האט מאן פרייא מעגין צו הערין ווען ער וואז גירעט
 האט“.

(דעם אַנדערן זון האָב איך געקענט. (ער) איז געווען
 מלא תורה ווי אַן אויפגעבראַכענער מילגרויס. מין שווער

זצ"ל האָט אים בחורווין געשיקט קיין פּוילן. (ער האָט
 דאָרטן) געלערנט און אַ גרויסן (שם) נאָמען געהאַט. ער איז
 מיט דער טאָכטער פון ר' חיים בועז מפוילן. נאָך זיין חתונה
 האָט ער גאָר פלייסיק געלערנט און איז הולך ומתגבר גע-
 וועזן (און אַלץ מער און מער גרעסער געוואָרן) אַז ער איז
 געוואָרן אַ גרויסער חשוב בק"ק פּונאַ. אָבער נאָך די דאָזיקע
 יאָרן, בעת עס איז געווען די מלחמה מיט כמעלניצקי (האַמעל,
 כמעל), ווען גאַנץ פּוילן און אַלע קהילות זיינען געווען אין
 גרויסער נויט, איז ער מיט זיין ווייב און (א) טאָכטער געס-
 מען צו זיין שווער נאַקעט און בלוין און אָן גאָרניט -----
 ----- מיין שוואַגער מהור"ר אברהם איז ע"ה אַ גרויסער
 למדן געוועזן און אַ חכם מחוכם, אָבער ער האָט גאָר ווייניק
 גערעדט. אָבער ווען ער האָט גערעדט, איז דער הויך, וואָס איז
 אַרויס פון זיין מויל (הבל שיוצא מפיו) געווען לויטער חכמה.
 האָט מען געוויס געמעגט זיך צוהערן ווען ער האָט וואָס גע-
 זאָגט.

די אַלע שטריכן אין דעם פּאָרטעט זיינען אינגעווייניג-
 קע. זיי שיינען אַרויס פון ר' אברהם האַמעלס גייסטיקייט. קיין
 פיזישע שטריכן גיט מרת גליקל גיט אָן. דאָך קריגן מיר אַ
 באַגריף וועגן דעם דאָזיקן שווייגנדיקן חכם און תלמיד-חכם.
 אזוי זיינען אירע אַלע פּאָרטעטן. ווען מע לייענט מיט קאָפּ
 וועגן יעדן יידן, וואָס זי באַשרייבט אַביסל אויספירלעך,
 באַגעגנט מען דעמועלביקן אופן באַשרייבן. אָט איז נאָך אַ
 ביישפּיל (ז. 66), וואו זי באַשרייבט איר שוואַגער ר' שמואל:

„מהור"ר שמואל האָט אָך תוך פּוילן גילערניט, אָך איין
 אשה גינומען איין גרושי מיוחסת איין גרוישן רב זיין טאכטיר
 אָביו (?) האט גיהיטן מהור"ר שלום איזט תוך לעמבורג אב"ד
 גיוועזין לסער, איזט אך תוך פּוילן גיוועזין אונ' ג"כ אין דער

מלחמה הרויז ניקמן אונ' אך ניקש מיט גיבראכט, אלזו אין חמי זצ"ל ג"כ זמן מה עם אשתו ובניו אויז גיהאלטן דאר נאך איזט ער פאר איין אב"ד הילדסום אויף גינומין ווארדין וואז זאל איך פיל שרייבן וואז דאז פאר איין חסיד אונ' איש קדוש גיוועזן איזט קאן איך ניט בישרייבן האט ממש הרגע מן מיתתו גוויסט דאר ווייס נון גנץ הילדסום פון צו זאגן".

(מהור"ר שמואל האָט אויך אין פוילן געלערנט. ער האָט אויך אן אשה גענומען, א גרויסע מיוחסת, די טאָכטער פון א גרויסן רב. איר פאָטער האָט געהייסן מהור"ר שלום. ער איז אין לעמבערג געווען דער אב"ד. קורץ, ער איז אויך אין פוילן געוועזן און גם כן (אויך) פון דער מלחמה אַרויס געקומען און אויך גאָרניט מיטגעבראַכט. אַלזאָ האָט מיין שווער זצ"ל אויך דאָס מאָל אין דעם פּאַל אים אויסגעהאַלטן מיט זיין פרוי און סינדער. דערנאָך איז ער אויפגענומען געוואָרן פאַר אן אב"ד אין הילדעסהיים. וואָס זאָל איך פיל שרייבן, וואָס פאַר א פּרומער און הייליקער מענטש ער איז געוועזן קען איך ניט באַשרייבן. ער האָט געוואוסט ממש הרגע מן מיתתו (די רגע פון זיין טויט). דערפון ווייס איצטער צו זאָגן גאַנץ הילדעסהיים.)

עס איז כדאי זיך צוקוקן צו א פאָרטעט פון א פרוי, וואָס איז איר געווען גאָר נאָענט. איר יעדן שטריך האָט מרת גליקל באַזונדערס גוט געקענט. דאָס איז דער פאָרטרעט פון איר טאָכטער אסתר, וואָס האָט געוואוינט אין מעין. אויך אין דעמדאָזיקן פאָרטעט זיינען ניטאָ קיין שום פיזישע שטריכן (ספר זעקס, ז. 302):

„דען שם דען בתי תל' גיהאמ האט פון ארים אונ' רייך אין פרומקייט זיטקייט אונ' אליר טויגינד אין דער וועלט קאן איך ניט ארשרייבן איזט אביר אליש און מוטיג גיוועזן

איבר דען פאר לױשט דער פילי סינדר, זיך דאך אך זולכיש
ניט פיל מערקין לאזין אין אירי הויז האלטונג נאר פאר זיכ-
טיג קארנ אונ' גינויא דאך ערליך אליש צו גנגין אלי צייט
איין ד' אונ' איין בחור איבר אירן טיש גיהאט אונ' ארים
אונ' רייך ציכט אונ' ער אן גיטאן דאש איך אלזו גינונין
אורזאך גיהאט העט מיך משמח צו זיין".

(דעם שם, וואָס מיין טאָכטער תי"ה האָט געהאט ביי
אַרעם און רייך, אין פרומקייט, איידלקייט און אלע גוטע מידות
אין דער וועלט, קען איך ניט דערשרייבן. זי איז אָבער אלע-
מאָל אומעמיט געווען איבער דעם פאַרלוסט פון פילע סינדער.
דאָך האָט זי אויך דאָס ניט געלאָזט פיל באַמערקן. אין איר
הויזהאַלטונג איז זי נאָר שפּאַרעווודיק און גענוי געוועזן. דאָך
איז אַליץ צוגעגאַנגען אין כבוד. אַלעמאָל האָט זי געהאַט ביי
איר טיש אַ רבי און אַ ישיבה-בּחור, און אַרעמע און רייכע
האָט זי אָנגעמאַן „צוכט און כבוד“, אזוי אז איך האָב גענוג
אורזאך געהאַט זיך צו פּרייען.)

אינער פון אירע שענסמע פאַרטערטן איז ווי זי שיל-
דערט איר שווער אין די קאַיאָרן אין האַמעל, בעת זי מיט
איר יונגן מאַן זיינען געווען אויף קעסט ביי שווער-און-שווי-
גער. ווי מיר האָבן פּריער באַמערקט, — איז דאָס לעבן אין
האַמעל דעם פּערצן-יאָריקן ווייבל געווען ניט נאָר איינגענעם.
האַמעל איז געווען אַ פאַרוואָרפן ווינקל אין פאַרגלייך מיט
האַמבורג, וואו זי האָט פאַרבראַכט איר לעבן. די איינציקע
טרייסט איז ביי איר געווען די וואונדערלעכע אינדערפּרוען,
ווען זי פּלעגט הערן דעם שווערס לערנען און דאווענען (ספר
שני. ז. 61.)

„וואו פאר איין וואקריר מאן ער ע"ה גיוועזין איזט
כמלאך אלפי. עז איזט ידועה לכל בני אדם וואו האמיל סיגן

המבורג איזט אונ' בין איין יונג סינד גיוועזן דאש אין אלין
וואל לושט איזט אויף ארצאגין אונ' אין מיינר יונגנט פון מיין
עלטערין פריינד אליש ביקאנטיין אויז זוא איין מקו' אליש
המבורג איזט אויף איין ישוב דאר נאר שני ב"ב גיוואונט.
אונ' האמיל אן זיך זעלבשטיין איין לומפין און לושטיג אורט
איזט. אביר דאז אליש ניט גיאכט. דען נחת רוח וואז איך
גיהאט האבי מחמי זצ"ל ווען ער למחרת אום קלאג ג' איזט
אויף גישטאנדין אונ' אין זיין שול דאס איזט גיזעסין אונ'
גיברומט זולכיש איזט דיכט אן מיין שלאף קאמיר גיוועזן
האבי איך גנץ המבורג פאר געסין וואז דאז פאר איין איש
קדוש ע"ה גיוועזן איזט".

(וואָס פאַר אַ בראַווער מאַן, ער איז ע"ה געווען ווי גאָטס
אַ מלאַך. עס איז ידועה לכל בני אָדם וואָס האַמעל איז קעגן
האַמבורג. און איך בין אַ יונג סינד געוועזן, וואָס איז געווען
דערצויגן אין אַלע וואוילטיקן. און איז מיין יונגט (אָוועק)
פון מיינע עלטערן, פריינד און אַלע באַקאנטע. פון אַזאַ אָרט
ווי עס איז האַמבורג (אַריינגעפאַלן) אויף אַ ישוב, וואו נאָך
צוויי באַלעבאַטים (צוויי יידישע משפחות) האָבן געוואוינט.
און האַמעל פאַר זיך אַליין איז אַ לומפיק אומלוסטיק אָרט.
אַבער דאָס אַלץ האָט מיך ניט געאַרט. דעם נחת רוח, וואָס איך
האָב געהאַט פון מיין שווער זצ"ל ווען ער פלעגט אויפשטיין
דריי אַ זייגער פאַרטאָג, און איז אין זיין שולרַאָק געזעסן און
געברומט. דאָס איז האַרט ביי מיין שלאָף־קאַמער געוועזן.
האָב איך (דעמלט) פאַרגעסן אין גאַנץ האַמבורג. וואָס פאַר
אַ איש קדוש ע"ה ער איז דאָס געוועזן.)

ווי דערמאָנט פריער, די דאָזיקע נטיה צו שילדערן בלוז
גייסטיקע אייגנשאַפטן און ניט קיין פיזישע שטריכן — דאָס
איז ניט געווען אויסשליסלעך מרת גליקס כאַראַקטעריסטיק.

דאָס איז געווען די כאַראַקטעריסטיק פון אַ קאָלעקטיווער
פּסיכיק, וואָס זי האָט געירשנט.

מרת גליקל האָט אַליין פאַרמאָגט גרויסע באַשרייבערישע
פּעאיקייטן. אין אַ סך פּרטים איז זי ממש אַ שרײַבערקע. זי
פאַרמאָגט פּינאקייט און פּרעציזקייט. זי קען מאַלן און שיל־
דערן. זי האָט אַ שאַרף אויג און אַ זיכערע האַנט. אָבער דער
אופן ווי זי באַשרײַבט, דער פּסיכאָלאָגישער אינשטעל פון
איר באַשרייבערישקייט — דאָס געהערט צו דער גרויסער
דערפאַרונג פון דורות, וואָס מרת גליקל האָט אַריינגעזאָפּט
אין זיך דורך דער יידישער ליטעראַטור. דער גייסט האָט געלעבט
אין דער יידישער סביבה, אינעם יידישן שטוינגער־לעבן. האָט
געהאַט אין זיך אַלע אינטימקייטן און ספּעציפּישע ניואַנסן
פון דעם יידישן לשון און פון דער יידישער ליטעראַטור אין
איר צײַט. און פאַרקערט, דאָס יידישע לשון האָט עס אַלץ
אָפּגעשפּיגלט, ווי מיר זעען עס אין דעם איצטיקן פּאַל, אין
גליקלס זכרונות.

דער ציילער־שיקייט

מיר האָבן ביז איצט זיך אָפגעשטעלט אויף דער דורות־דיקער ירושה, וואָס די יידישע ליטעראַטור האָט פאַרזייט אין דעם יידנס, באַזונדערס, אין דער יידישער פרויס פסיכיק. דאָס איז געווען: דער ליריזם פון דער תחינה, דער אינטעלעק־טואַליזם פון מוסר, און דאָס ספּעציפישע זען די וועלט מיט יידישע אויגן. דאָס לעצטע זענען מיר תופס פון גליקלס באַ־שרייבערישקייט. דאָס איז אַ וויכטיקער פרט אין איר ירושה. ניט ווייניקער וויכטיק איז גליקל האַמעלס דערציילער־שיקייט.

דער אופן ווי אזוי מרת גליקל גיט אונדז איבער עטלעך־כע מעשות וועגן מלכים און פרינצן, פירט אונדז אַרויף אויפן געדאַנק, אַז זי האָט מן הסתם געקענט די ריטער־ראַמאַנען פון דער שפּילמאַן־תקופה.

ווי אזוי דער שפילמאנישער גייסט האָט געלעבט אין אירע איבערדערציילונגען, קען מען זען פון דעם, ווי אזוי זי ניט איבער די פאָפולערע מעשה וועגן אמנון און תמר. זי דערציילט עס ניט ווי א יידישע, ווי א תנ"כישע מעשה. נאָך אירע רייד נאָך האָט זי, „דיווש מעשה אוים לשון הקדוש אויף טייטשט אויז גישריבין“. „אויז גישריבין“ איז ניט „איבערגע-זעצט“. עס איז גיכער „טראַנסקריבירט“ אָדער „שריפטלעך איבערדערציילט“. און אין דעם דאָזיקן איבערדערציילן מיט אייגענע ווערטער קלינגט עס אונדז ווי א מעשה אַרויסגענומען פון א ריטערראַמאן, וואָס שטאַמט פון די אוניווערסאַלע טעמעס. דער מלך דוד איז ביי איר „אין מלך“, ד. ה. ס'איז געווען א מאַל א מלך. ער איז פון „די אראבישי לענדיר אין מעכטיגיר מלך... יידיה“. אבשלום איז ביי איר אברון. תמר, אבשלום-אברונס שוועסטער, הייסט ביי איר דאַניאַ. און אמנון איז ביי איר עמוניש.

עס איז טאַקע א חידוש, וואָס מרת גליקל האָט ניט געוואוסט, אז די מעשה געפינט זיך אין תנ"ך. זי איז דאָך אזוי דורכגענומען מיט פּסוקים, געדאַנקען און בילדער פונעם אייביקן ספר. זאָל עס מיינען, אז זי האָט דעם תנ"ך ניט גע-קענט גרינטלעך? זאָל עס מיינען, אז זי האָט ניט געקענט גוט דאָס לשון פונעם ספר הספרים? און אז דאָס גאַנצע לשון-קודשדיקע וואָרט-עשירות אין איר יידיש שטאַמט פונעם גע-רעדטן לשון אין איר צייט, און ניט פון איר געלערזאמקייט אין ספרים?

אז זי האָט ניט געוואוסט די אמנון-תמר מעשה, אויף דעם ווייזן אָן ניט נאָר די פאַרביטענע נעמען, נאָר אויך אז עפיזאָד, און א וויכטיקער עפיזאָד. אין שמואל ב: י"ג ווערט איר בערגעגעבן די דאָזיקע מעשה. שטייט דאָרטן בפירוש: „ויהי לשנתים ימים ויהיו גוזזים לאבשלום“ (און עס איז געווען אין

צוויי יאָר אַרום, האָט מען געשאָרן ביי אבשלומען). מרת גליקל שרייבט ניט, „מע האָט געשאָרן ביי אבדונען-אבשלומען“. זי שרייבט ווי עס פאַסט טאַקע פאַר די ריטער-ראַמאַנען: „נון עש איזט איין צייט לנג דער נאך גיוועזין דאש דער אבדון איין גרושי יאכט אן גישטעלט“. א יאָגד, און ניט קיין שערונג.

די, וואָס זיינען געוואוינט צום נוסח פון די ריטער-ראַ-מאַנען אין דער שפּילמאַן-דיכטונג, וועלן תּיכּף דערפּילן דעם דאָזיקן נוסח אין מרת גליקלס מעשות וועגן מלכים און פּרינצן. זיי וועלן עס, למשל, דערפּילן, ניט נאָר אין דעם עפּי-זאָד „יאָגד“ אָנשטאַט „שערונג“, נאָר אויך אין דעם עפּיזאָד ווי אזוי די פּרינצן ווילן זיך ראַטעווען און כאַפּן זיך אַרויף אויף די פּערד. און ווי כאַראַקטעריסטיש עס איז די פּראָזע, ווי דער קעניג האָט זיך זייער דערשראָקן און ווי ער „האַט אויפּגעהויבן אַ גרויסן יאָמער“. ס'איז כּדאי צו ברענגען דעם ווייטערדיקן אָפּשניט פון גליקס אַיבערדערציילטעך אַמנון-און-תמר מעשה:

„ביגעניט איר איר ברודר אבדון אונ' זיכט דאז זיא זוא שרייאַט אונ' איר קיניגליכי קליידיר צו ריסין האט. זוא זאגט איר ברודיר אבדון מיין שוועסטיר עש איזט דיר גיוויש לייט גישעהין אין דיין ברודירש הויז שווייג שטייל אונ' גיא אין מיין הויז ביז דאז איך מיך ווער אן דיין ברודיר גיראכין האבין אַלזו דיא דאנילא נאך דעם זיא אירן ברודיר אבדון אליש ערצילט האט מיט שימף מוזין הין וועק גין, אוב דער קיניג שונט דיא זאך גיוואר ווארדין אונ' זער דאריבר ארגרימט גיוועזין זוא האט דאך די קיניגן דען עמוניש מוטיר עש זוא ווייט גיבראכט דז דער קיניג וועגין דער גרוישי לויפשאפט דיא ער צו איר גיהאט דען עמוניש אליש פאר צייאט האט. אביר דאש קיניגש זון דער אבדון האט דיא זאך אין זיין הערטצין גיטראגין. נון עס איזש איין צייט לנג דער נאך גי-

וועזין דאש דער אברון איין גרושי יאכט אן נישטעלט אונ' אלי קיניגליכי פרינצין ווי אך זיין ברודיר עמוניש דאר צו גיפרייאט, אליש נון צו אויבינד דיא יאכט אויז גיוועזין האט ער איין קעסטליכי מאל צייט גימאכט וויא זיא נון זענין אם בעשטין גיזעסין אונ' געסין אונ' גיטרונקין האט דער אברון אויף זייני קנעכט גיוואונקין וועלכי איבער דען עמוניש גישפרונגן אונ' אין אומש חיות גיבראכט דא האבין זיך אלי קיניגליכי פרינצין ארשראקין אונ' זיך אלי צו פפערט גיזעצט אונ' איזט אייניר צום קיניג גיקומין דער האט גיזאגט דאז אברון העט אלי דאש קיניגש סינדר ארשלאגין וואזר איבער זיך דער קיניג זער ארשראקין אונ' גרושין יאמיר גיטריבן..."

(...באגעגענט זי איר ברודער אברון און זעט, אז זי שרייט אזוי און (אז זי) האָט צעריסן אירע קעניגלעכע קלייד דער. איז זאָגט איר ברודער אברון: „מיין שוועסטער, עס איז דיר געוויס לייך געשען אין דיין ברודערס הויז. שווייג שטיל, און גיי אין מיין הויז, ביז איך וועל נקמה נעמען אָן דיין ברודער. אלזאָ, האָט די דאָנלאָ, נאָכדעם ווי זי האָט אַלץ דער ציילט איר ברודער אברון, האָט מיט שאַנד געמוזט אוועקגיין. אויב דער קעניג איז שוין די זאָך געוואָר געוואָרן און ער איז דעריבער זייער דערגרימט געווען, אזוי האָט דאָך די קעניג גיין, דעם עמונישעם מוטער, עס אזוי ווייט געבראָכט, אז דער קעניג, מחמת דער גרויסער ליבשאַפט וואָס ער האָט צו איר געהאַט, האָט עמונישן אַלץ מוחל געווען. אָבער דעם קעניגס זון, דער אברון, האָט די זאָך אין זיין האַרצן געטראָגן. נון, עס איז געוועזן אַ צייט לאַנג נאָכדעם, און דער אברון אַ גרוי סע יאָגד אָנגעגרייט און האָט דערצו איינגעלאָרן אַלע קעניג לעכע פרינצן ווי אויך זיין ברודער עמוניש. ווי נאָך צום אָונט האָט זיך געענדיקט די יאָגד, האָט ער אַ רייכע מאָלצייט געמאַכט. ווי זיי זיינען נאָך צום בעסטן געזעסן און געגעסן און געטרונקען, האָט דער אברון צו זיינע קנעכט געוואונקען, וואָס

זיינען איבער דעם עמונישן געשפרונגען און אים גענומען
דאָס לעבן. דאָ האָבן זיך אַלע קעניגלעכע פּרינצן דערשראָקן
און אַלע האָבן זיך אַרויפגעכאַפּט אויף די פּערד. און איינער
איז צום קעניג געקומען. ער האָט געזאָגט, אַז אַברון האָט
אַלע דעם קעניגס קינדער דערשלאָגן. האָט זיך דער קעניג זיי-
ער דערשראָקן און האָט אויפגעהויבן אַ גרויסן יאָמער...

אַ חוץ די ריטער־ראַמאַנען האָט מרת גליקל געקענט אַ
סך מעשות. טאַקע אין נוסח, לַמשלָ, פּון „מעשה־בוך“, „ספר
נסים“, מעשות, וואָס זיינען דורכגעוועבט אין די מוסר־ספרים
אַדער האָבן געלעבט אינעם פּאַלקס מויל. אַזאַ מעשה איז די
מעשה מיט דעם רופּא. מרת גליקל האָט עס טאַקע גענומען
פּון אַ מוסר־ספר. זי שרייבט: „מצאתי מעשה בספר של הגאון
מהור"ר אברהם בן מהור"ר שבתאי לוי שכתב בספרו מוסר.
באם המקום איינים ח"ו צרות ויסורים צו שיקט איזט דיזיד
טראַנס גנץ גוט" (ז. 9). די מאַראַליסטיק פּון דער מעשה
געהערט טאַקע צום גאַנצן סכּום מאַראַל, וואָס ליגט, אייגנטלעך,
אין דער כּוונה פּון אַלע ייִדישע מעשות. דער רופּא האָט זיך
פאַרזינדיקט. דער קעניג האָט אים אַריינגעוואָרפּן אין תּפיסה.
נעהייסן אים אָנטאָן פאַרשיידענע נגישות, אים אויסהונגערן.
און דאָך געפינט מען אים אין תּפיסה פּונקט אַזוי געזונט ווי
פּריער, בעת מע האָט אים דאָרטן פאַרשפּאַרט. און ער ענט-
פּערט זיינע קרובים:

„מײן ליבי פּריינד דאר איך אין דער תּפיסה בין גיקומין
האב איך זיבן ארלייא קרייטריך נינומין אונ' האבי זיא אונ'
טיר אנאנדיר נימישט אונ' וואול צו שטויסן אונ' מיר איין
טראַנק פּון גימאַכט אונ' פּון דען זעלבין טראַנק טרינק איך
אלי טאַג איין וויניג אונ' דאַז הילפּיט מיר דאַז מיר מײן פּנים
איזט ניט פאַר ענדירט אונ' דאַז מײן פּלייש ניט מיר גימינד

דירט אונ' דאז איך ביא מיין כח בין, אונ' קן די יסורי'
אויז שטיהן, אונ' בין גנץ וואיל צופרידין".

(מיינע ליבע פריינד, ווען איך בין אין דער תפיסה גע-
קומען, האָב איך זיבן-ערליי קרייטיכער (מיט זיך) גענומען
און האָב זיי צוזאַמענגעמישט און גוט צעשטויסן, און מיר
אַ טראַנק דערפון געמאַכט און פון דעמזעלביקן טראַנק טרינק
איך אַלע טאַג אַביסל און דאָס העלפט מיר, אז מיין פנים
איז ניט פאַרענדערט און דאָס מיין פלייש איז אויף מיר ניט
געמינערט, און וואָס איך בין ביי מיין כוח, און איך קאָן די
יסורים אויסשטיין, און בין גאַנץ וואויל צופרידן.)

און ער גיט איבער זיינע קרובים, אז די זיבן קרייטיכער
זיינען: די פאַרזיכערונג אויף הקדוש ברוך הוא, האָפענונג,
געדולד, איינזען די אייגענע עבירות, עולם הבא, אָננעמען אַלץ
באהבה, און דאָס לעצטע — גאָטס הילף קען קומען יעדע רגע.

די ירושהדיקייט פון דער יידישער פּאַלס-ליטעראַטור
מערקט זיך ניט נאָר אין מעשות. דאָס מערקט זיך אפילו אין
דעם אופן ווי אזוי מרת גליקל גיט איבער געשעענישן, וואָס
זיינען זיך פאַרלאָפן אין איר צייט. זיי האָבן שוין גאָרניט צו
טאָן מיט מעשות. דאָך — אין דעם אופן ווי אזוי זי גיט איר
בער די געשעענישן פילט מען דעם אָטעם פון דער יידישער
ליטעראַטור, וואָס האָט אויסגעפורעמט אַ באַשטימטן נוסח.

אין אירע זכרונות דערציילט אונדז מרת גליקל וועגן
צוויי מאָרדן אין האַמבורג. ביידע קרבנות זיינען געווען יידן.
דער מערדער, אַ קריסט, האָט זיי אומגעבראַכט צוליב זייער
געלט. די אומדערמידלעכע רבקה. ר' ליפמאַנס פרוי, האָט דעם
מאָרד אַנטדעקט און געזען מע זאָל איבערגעבן דעם מערדער
אין די הענט פון דער גערעכטיקייט. דאָס איז געווען אַ גע-

שענער פאקט. מיט פאָלקס־שאַפונג האָט עס ניט קיין שום שייכות. דאָך, ווען מע לייענט עס אָבער אין מרת גליקלע זכרונות, דערמאָנט עס אין דער מעשה ווי אַזוי ר' יודא חסיד האָט מציל געווען די יידן אין רעגנסבורג פון אַ מאָרד־בלבול. די דאָזיקע מעשה וועגן ר' יודא חסיד געהערט צום רעגענס־בורגער ציקל מעשות, וואָס געפינט זיך אין „מעשה־בוך“ (1602, באַזעל). אין דער רעגנסבורגער מעשה ווערט דערציילט ווי אַזוי צוויי קריסטלעכע מויערער אַרבעטן ביי אַ יידן אין הויז. גנבענען דאָרטן דעם יידנס גאָלד און זילבער בעת ער איז אין שול. אין גאַנג פון דער גנבה דערהרגעט איין גנב דעם צווייטן, כדי ער זאָל האָבן די גאַנצע רויב. ווען מע גע־פינט אַ געהרגעטן דעם קריסט אין דעם יידנס הויז, זאַמלט זיך אַ גרויסער עולם קריסטן אין דער יידן־גאַס. באַלד פאַרשפרייט זיך דער בלבול: יידן האָבן דערהרגעט אַ קריסט. ר' יודא חסיד האָט אויסגעשריבן אַ קמעי מיטן שם און ער האָט עס אַרייַנגערוקט דעם טויטן אין האַנט אַריין. דער טויטער איז אויפ־געשטאַנען אַ לעבעדיקער און האָט אָנגעוויזן אויפן אמתן מערדער.

אין מרת גליקלע זכרונות איז ניטאָ דאָס איבערנאַטיר־לעכע. אויך דער אינהאַלט איז מחמת דעם אַן אַנדערער. אָבער די ענלעכע שטריכן, — נאָכמער, — די סטיל־ענלעכקייט דער־מאַנען אונדז אין דער רעגנסבורגער מעשה.

אַזוי איז אויך דער פאַרפאַל מיט די צוויי גנבים אין נאָרוועגיע זייער ענלעך אין נוסח צו דער מעשה מיט די צוויי רויבער און זייער שטראַף, וואָס געפינט זיך אין „מעשה בוך“ צווישן דעם ציקל געמישטע מעשות — טראַדיציאָנעלע, נאָ־ציאָנאַל־יידישע און פרעמדע.

קיין וואונדער איז עס ניט. מע דאַרף געדענקען, אַז דאָס

„מעשה בוך“ איז אין 17-טן יאָרהונדערט געווען דאָס הויז-
בוך אין יעדער יידישער משפּחה, פּונקט ווי דער מוסר-ספר
„בראָנטשפיגל“ און שפּעטער — דער „לֵב טוֹב“.

אי אין אינהאַלט, אי אין נוסח, געהערן אירע דערצייר-
לונגען און עפּיזאָדן צו דער ליטעראַרישער ירושה פון די דורות
בין 17-טן יאָרהונדערט. און צו זען אז דאָס האָט זיך גע-
צויגן אַריבער דעם 17-טן יאָרהונדערט, איז גענוג זיך צוצו-
קוקן צום כאַראַקטער און צו דער קאָנסטרוקציע פון דער
חסידישער מעשה און צו דער דערצייל-קונסט ביז צו אונדזע-
רע היינטיקע טעג.

מרת גליקלס דערציילונגען, עפּיזאָדן און מעשות קען
מען פּאַנאָרעטיילן אין פיר מינים: א) דערציילונגען פון
פרעמדע קוואַלן; ב) זעלבסטשטענדיקע דערציילונגען; ג)
שטאַף פאַר דערציילונגען; ד) לירישע נאַראַטיוון.

פרעמדע דערציילונגען

צו דער ירושה פון דורות געהערט אויך די נמיה גופא צו דערציילן מעשות. מיט עטלעכע דורות שפעטער האָט דער ראַמאַניסט ישראל אַקסענפעלד אָנגערופן די דאָזיקע נמיה — „משעהנען“. ער האָט דעמלט אין זינען געהאַט די חסידישע מעשה. און פאַרוואָר, די דאָזיקע נמיה צו „מעשהנען“ האָט גע- לעבט אין יעדן יידן — פון זיין קינדהייט ביזן עלטער. אויך מרת גליקל האָט געהאַט אין זיך דעם אָדער פון אַ דער- ציילערין. אין אירע זכרונות זיינען פאַראַן פאַרשיידענע מינים מעשות. טייל זיינען משלים צו מוסר-רייד. דער מוסר קומט פאַר אָדער נאָך דער מעשה. טייל זיינען דערציילונגען וועגן מעשות שהיו, פאַקטישע געשעענישן.

אין דעם קאַפיטל וועגן מרת גליקלס מוסר-דברים האָבן מיר אַרומגערעדט דעם ענין מוסר-רייד אין אירע זכרונות.

קיין מוסר־ספר אָדער מוסר־רייד האָט מרת גליקל נים געוואָלט שרייבן. זי האָט זיך גענומען שרייבן זכרונות. זי האָט זיך געשראָקן פֿאַר די „מאַלקווישע“ געדאַנקען אין די נעכט, ווען דער שלאָף איז נים געקומען. אַ חוץ דעם — זי האָט געוואָלט, די קינדער זאָלן וויסן פֿון וועמען זיי שטאַמען. דאָך — אַ גרויסער טייל מעשות אין אירע זכרונות קומען צוזאַמען מיט מוסר־רייד. זיי זיינען, אייגנמאַלעך, משלים צו די מוסר־רייד. ווי מיר האָבן פֿריער געזאָגט: אירע מוסר־רייד זיינען צו איר געקומען אזוי נאַטירלעך, אַז זי האָט אפילו דאָס אַליין נים באַמערקט. דאָס איז געווען אין איר פֿסיכיק. און אָן דעם האָט זי זיך נים געקענט רירן. זי האָט אָן דעם נים געקענט רעדן, עפעס איבערגעבן אָדער עפעס קלאָר מאַכן דורך רייד. איז די מוסר־רייד אין אירע זכרונות קען מען נאָך דערקלערן פֿסיר כּאַלאָגיש. אָבער פֿאַרוואָס האָט זי געפונען פֿאַר נייטיק אַרייַן צושרייבן אין די זכרונות אזויפיל מעשות, וואָס זיינען געגאַנגען פֿון מויל צו מויל? זיי זיינען דאָך געווען באַקאַנט. האָט זי זיי באַנוצט באַוואוסטזיניק ווי אילוסטראַציעס צו אירע מוסר־רייד? איז דאָך בכלל אַ גרויסער ספק צי זי האָט גאָר געהאַט אין זינען צו שרייבן דבר־מוסר. דער ענטפֿער אויף דעם קען זיין: זי האָט געוואָלט פֿאַרברענגען די שלאָפֿלאָזע נעכט אין שרייבן. אָבער שרייבן גופא איז ביי איר געווען אַ וויכטיקער ענין. און זי האָט טאַקע געהאַט אין זיך דעם שרייבערישן טריב. בלויז אזוי קען מען דערקלערן איר אַרייַנשרייבן אין די זכרונות איבערדערציילטע מעשות.

נאָך דעם ווי זי גיט איבער די מעשה וועגן אַלעקסאַנדער מוקדון, שרייבט זי (ספר 1, ז. 19-21):

„דיוזי גשיכט שרייב איך נים פֿאַר איין אמת עש מאַן, נאָך איין הידישער פֿאַביל זיין איך האַבי עש דרום היר אן גישטעלט די צייט מיר צו פֿאַר קירטצין אונ' זיהן דאז לייט

אין דער וועלט גיבט די קיין רייכטום אכטין אונ' זיך אויף אירן בישעפיר אלי צייט פאר לאזין. נון מיר האבן ת"ל אנדרי ספרי מוסר דאז מיר אלש גיטיש קענין פון לערנין איך שרייב אייך דיזוש אך ניט פאר קיין ספר מוסר גשיכט נור וויא שוין גידאכט, דאז אויבינטש דיא לנגי נאכט דיא מאלקוליש גי-דאנקין מיט צו פאר ברענגין, בכו תבכה בלילה".

(די דאָזיקע געשיכטע שרייב איך ניט ווי אַן אמת. דאָס מעג זיין אַ געצנדינערישע פאַבל. איך האָב זי דערפאַר דאָ גע-שמעלט כדי די צייט מיר צו פאַרקירצן און צו ווייזן, אַז עס זיינען פאַראַן מענטשן אין דער וועלט, וואָס ליגן ניט קיין אַכט אויף רייכטום, און פאַרלאָזן זיך שטענדיק אויף זייער באַשעפער. נו, מיר האָבן, גאָט צו דאַנקען, אַנדערע ספרי-מוסר, וואָס מיר קענען פון זיי לערנען אַלץ וואָס איז גוט. איך שרייב אייך דאָס דאָזיקע אויך ניט ווי אַ ספר מוסר געשיכטע, נאָר, ווי שוין דערמאָנט, אין די אָוונטן, כדי ניט צו פאַרברעני-גען די לאַנגע נעכט מיט מאַלקולישע געדאַנקען. בכו תבכה בלילה — וויינען וויינט זי ביינאַכט.)

ווי דערמאָנט פריער — די מעשות מיט פרעמדע שטאָפן גיט זי אונדז מחמת דריי סיבות. איינמאָל — ווען זיי דינען ווי אַן אילוסטראַציע צו מאָראַל. אַן אַנדערש מאָל — ווען זיי טרייסטן זי — די, „וואָס וויינען טוט זי וויינען ביינאַכט“, בכו תבכה בלילה. און אויך — מן הסתם, ווען זיי באַפרידיקן איר שרייבערישן טריב. אַזאַ געפיל האָט אין איר ניט געלעבט באַוואוסטזיניק. אַבער אומבאַוואוסטזיניק — זיכער יאָ.

מע דאַרף אַבער געדענקען, אַז זי האָט ניט געקראָגן די דאָזיקע מעשות דורך פרעמדע שפראַכן. זי האָט זיי געלייענט אָדער געהערט אין יידיש. מרת גליקלס שפראַך איז אָנגעזע-טיקט מיט העברעאישע עלעמענטן. פסוקים פון תנ"ך און

זייערע פאראפראזן טרעפן מיר אויף טריט און שריט. גאנצע אויסדרוקן זיינען פארוואַרצלט אין יידישן טראַדיציאָנעלן לעבן ווי אויך אין יידישע ספרים. דאָך, — זי אַליין האָט ניט געקענט גענוג העברעאיש, צו גייענען פליסיק אין דעם לשון.

ווען זי גיט איבער אַ דערציילערישע מאַראַל־אילוסטראַציע פונעם ספר „יש נוחלין“, גיט זי צו, אז דאָס „מאן מיר אויף טייטיש פיר גיזאַנט האט“ (מע האָט עס מיר פאַרגע־לייענט אויף יידיש). טייטיש מיינט יידיש. אַליין לייענען דאָס ספר האָט זי ניט געקענט.

מרת גליקל האָט געקענט אַביסל האַלענדיש. זי ברענגט אָפט אַ באַמערקונג וועגן דעם. אפשר האָט זי אויף דער על־טער געקענט רעדן פראַנצויזיש. זי האָט דאָך אירע לעצטע 24 יאָר אָפגעלעבט אין מעץ. דייטש, ווייזט אויס, האָט זי געקענט לייענען און שרייבן. זי גיט אַליין איבער, בעת זי רעדט וועגן איר פאָטער (ז. 24): „זייני סינדיר זוא וואול זין אלש טעכ־טיר לאזין לערנין במילי דשמיא ובמילי דעלמא“ (זיינע סינ־דער, די זין אזוי גוט ווי די טעכטער, האָט ער געלאָזט לער־נען הימל־זאכן ווי וועלט־זאכן). צי זי האָט אָבער געקענט דייטש אַזוי פליסיק ווי יידיש איז שווער צו זאָגן. אפשר ניט. וואָרן איר גאַנצע בילדונג ענדיקט זיך ווען זי איז נאָך זייער יונג. צו פערצן יאָר האָט זי שוין חתונה געהאַט מיט היים האַמעלן און צו פופצן יאָר איז זי שוין געווען אַ מוטער. קאָן דעריבער געמאָלט זיין, אז זי האָט די מעשות מיט שרעמדע שטאַפן געלייענט אין דייטש. ס'איז אָבער זיכער, אז אַ סך מעשות פון פרעמדע קוואַלן האָט זי געלייענט אָדער געהערט אין יידיש.

אין פאָרגלייך מיט אַנדערע בעלעטריסטישע עלעמענטן אין אירע זכרונות, דערציילט זי ניט צופיל אַזעלכע מעשות,

וואָס זיינען צו איר דערנאָנגען שוין פארטיקע. פאראן צווישן
זיי קלענערע און גרעסערע דערציילונגען.

צווישן די קלענערע קענען מיר אויסרעכענען:

צוויי מעשות וועגן אלעקסאנדער מוקרון. איין מעשה
(זו. 19-21) — ווי אזוי אלעקסאנדער מוקרון האָט געהערט
וועגן די גרויסע חכמים, וואָס האָבן געגעסן בלויז דאָס וואָס
די נאָטור האָט זיי געגעבן און געטרונקען בלויז וואָסער. זיי
האָבן ניט געהאלטן פון דער נאָנצער וועלט. געלעבט האָבן
זיי אין שלום, אָן האַס, אָן מחלוקות. אלעקסאנדער האָט גע-
שיקט שליחים צו זיי, זיי זאָלן פון זייער האַר און קעניג „גע-
מען חן“. אויב ניט, וועט ער קומען און זיי פארטיליקן. האָבן
זיי געהייסן ענטפערן דעם קעניג: זיי גלוסטן ניט נאָך גאָלד
און זילבער, זיי דארפן קיין זאך ניט האָבן. זיי באַנוגענען זיך
מיט דעם, וואָס די נאָטור גיט זיי. און אויב דער קעניג וויל
קומען און זיי פארטיליקן, וועלן זיי ניט שטעלן קיין ווידער-
שטאַנד. זיי אַרט עם באמת ניט, וואָרן נאָכן טויט ערשט וועלן
זיי אָנהייבן לעבן. און אויב דער קעניג וויל קומען צו זיי
און לערנען זייערע זימן, וועט עם זיין ביי זיי אָנגעלייגט. דער
קעניג איז טאָקע צו זיי געקומען, געהערט פון זיי אַ סך חכמה.
אָבער ווען ער האָט זיי געוואָלט שענקען מתנות, האָבן זיי זיך
אָפגעזאָגט צו נעמען. זיי דארפן ניט קיין געלט, זילבער אָדער
גאָלד. די נאָטור גיט זיי גענוג. ווען דער קעניג האָט זיי גע-
זאָגט, זיי זאָלן ביי אים בעטן, וואָס זייער האַרץ גלוסט, האָבן
זיי ביי אים געבעטן, ער זאָל זיי געבן דאָס אייביקע לעבן. ער
קען עם זיי אָבער ניט געבן, ווייל ער האָט עם אַליין ניט. זאָגן
זיי אים — איז צו וואָס האָסטו דאָס אַלץ באַדארפט, די מי
און אָנשטרענגונג, אומברענגען אַזויפיל מענטשן, אַז אַלץ איז
בלויז אויף אַ קליינער וויילע, ניט אויף אייביק. דער קעניג האָט
גיט געהאַט וואָס צו ענטפערן. דאָך האָט ער זיי געזאָגט: אזוי

האָב איך געפונען די וועלט און אזוי מוז איך עס לאָזן. דעם
קעניגס האַרץ קאָן ניט זיין „אָן באַוועגונג דאָס קריגסוועזן“.

די צווייטע אַלעקסאַנדער מוקדון-מעשה (זו. 303-307)
איז מער באַקאַנט. אַלעקסאַנדער דערגרייכט די טויערן פון גן-
עדן, אָבער ער קען אַהין ניט אַרײַן, מחמת בלוין די גערעכטע
קענען דורך זיי דורכגיין. בעט דער קעניג, מע זאָל אים כאָטש
געבן עפעס אַ סימן, אז ער איז געווען ביי די טויערן פון גן-
עדן. האָט מען אים אַרויסגעוואָרפן אַן אויג. געראַטן האָט
מען אים, ער זאָל אויף איין וואַגשאַל אוועקלייגן דאָס אויג,
און אויף דער אַנדערער — זיין זילבער און גאָלד און אַלע
גוטע זאַכן. דאָס אויג האָט אַלץ איבערגעוואויגן. האָט מען
אים געעצהט אַרויפשיטן אַביסל ערד אויפן אויג. ווי נאָר
דער קעניג האָט עס געמאַן, האָט ער דערזען, אז דאָס ביסעלע
ערד וועגט איבער דאָס אויג. האָט מען אים דערקלערט: כל-
זמן דער מענטש לעבט, קען מען אים דאָס אויג ניט זעטיקן.
אָבער ווען דער מענטש שטאַרבט און מע לייגט אים אַרויף
אויפן אויג אַביסל זאַמד — איז דערמיט ענדיקט זיך אַלץ.
דאָס וועגט אַלץ אַריבער. מע האָט עס אים אַלץ דערקלערט,
דאָס מיינט מען אים אַליין. ער קען זיך ניט אָנזעטיקן כל-
זמן ער לעבט. דערפאַר געפינט ער קיינמאָל ניט קיין רוי. דער
קעניג איז מיט זיין שיף צוריקגעפאָרן אין דעם לאַנד הודו
„אונ' ניט לנג דער נאך איין ביטרן ארשרעקליכן טוט איין
גינזמין דען מאן האט אים איין סם המות אין געבין וויא עש
ווייט ליפטיג אין זייני בישרייבונג פון זיין לער מיישטייר
אריסטוטליש בישריבן איזט“ (און ניט לאַנג דערנאָך האָט ער
אַ שרעקלעכן טויט איינגענומען. דען מע האָט אים סם המוות
איינגעגעבן, ווי דאָס איז בפרטיות באַשריבן אין דער באַשריי-
בונג פון זיין לערמייסטער (לערער) אַריסטאָטעל.)

צו די אַנדערע עפיוזאָדן אָדער מעשות, גענומען פון דער

פרעמד, געהערט די מעשה מיטן פילאָסאָף (זו. 22-23) —
ווי אזוי ער טרעפט זיין פריינד, וואָס באַקלאַגט זיך אויף זיין
ביטערן גורל. דער פילאָסאָף נעמט אים אַרויף אויף אַ דאָך
און ווייזט אים וואָס עס טוט זיך אין יעדן הויז. דאָ — זאָרג,
דאָרטן — אומגליק, א. ד. ג. און אז די גאַנצע „וועלט איז
פול פֿיין איין אידריר (יעדערער) פינדיט (געפינט) דאָז זיין“.
די זעלביקע מעשה טרעפן מיר, אַ האַרעלע אַנדערש ביים אויס-
פיר, אויף ז. 166.

אין דערזעלביקער רשימה דאַרף אַריין די פריער-דער-
מאַנטע מעשה ווי אזוי אַ פויגל טראָגט זיינע דריי קינדערלעך
איבערן ים.

פון פרעמדע מקורים האָט זי אויך גענומען די מעשה
וועגן דעם קעניג, וואָס שיסט זיין זון אין ווייטע לענדער צו
לערנען חכמה (זו. 204-209). נאָך אַפויין דרייצן יאָר אין דער
פרעמד, באַפעלט אים דער פאָטער צו קומען צוריק. דער קעניג
פרעגט אים, צי ער האָט זיך איינגעשאַפט אַ סך פריינד אין דער
פרעמד. און דער זון ענטפערט, אז ער האָט געהאַט די גאַנצע
שטאָט פאַר זיינע פריינד. ער האָט געפירט מיט זיי גרויסע
סעודות און זיי געגעבן טרינקען פון דעם בעסטן וויין. זאָגט
אים דער קעניג, אז דאָס זיינען ניט קיין פריינד. ער הייסט
אים צעשניידן אַ יונג קאַלב, אַריינלייגן די שטיקער אין אַ זאַק,
אַרויסגיין בסוד-סודות אין דער נאַכט און גיין צו די, וועמען
ער באַטראַכט פאַר זיינע פריינד. זאָגן זאָל ער זיי, אז ער האָט
דערהרגעט דעם פאָטערס הויפּמיסטער אין אַ געשלעג בעת זיי
האָבן געשיכורט אַ גאַנצן טאָג. דער זון האָט אזוי געמאָן. ער
איז אַוועק צו זיין אייגענעם הויפּמיסטער, שפעטער צו זיין
שריבער. ביידע האָבן זיך פון אים אָפּגעטרייסלט. דער דריטער,
דער קאַמערדינער זיינער, האָט זיך אויך דערשראָקן. ער האָט
זיך אָפּגעזאָגט צו באַגראָבן דעם זאַק. ער האָט אים אָבער ניט

פארלעזן אינגאנצן. ער האָט דעם קעניגס זון געהייסן אליין באַגראַבן דעם זאָק און ער גופא האָט זיך געשטעלט אויף דער וואַך צו היטן, קיינער זאָל עס ניט זען. דער קעניג האָט שפּעטער דערקלערט דעם זון, אז אָט דעם האַלבן פריינד קען מען נאָך מאַכן פאַר אַ גאַנצן פריינד, ווען ער וועט אַלע זיינע דינער „ארשלאַנין“. און דער זון האָט אַזוי געטאָן.

פון דער פרעמד האָט מרת גליקל גענומען די מעשה וועגן קארל דעם גרויסן (זו. 94-97), ווי אַזוי ער וויל זיך פאַראייניקן מיט דער קייסערין פון מאַרגנלאַנד, און ווי פּלוצים עס פאַרכאַפט איר טראָן דער פאַטריציער ניקי בורשט (ניקע-פאַראַס) און פאַרשיקט זי אויפן אינדרו ליזיפון (לעסבאַס). „דאָרין זיאַ אַך אַלזו באַלד אין פּולגינדין יאר אויז גרוישר ביי קימירניש גישטאַרבין“ (וואו זי אויך באַלד אין פּאָלגנדיקן יאַר געשטאַרבן אין גרויסן צער).

אויך די מעשה וועגן דעם ווי אַזוי דער שטיין-רייכער און גליקלעכער קרעזוס פאַריאַגט דעם פּילאָסאָף סאַלאָנען (זו. 171-175), ווייל דער לעצטער זאָגט אים, אז קיינער איז ניט זיכער מיט זיין גליק ביז ער האָט ניט אויסגעלעבט די יאַרן. ווען אַן אַנדער קעניג האָט אין מלחמה באַזיגט קרעזוסן און געהייסן פאַרברענען אים אויפן שייטערהויפן, האָט זיך קרעזוס דערמאַנט סאַלאָנעס ווערטער. „אַלזו פּנגיט ער ביטירלעך אן צו רופּין אונ' צו שרייאַן אה סאַלען ווי וואַר האַשטו גי-זאַגט דאָ זיך קיינער פאַר זיין ענד זאַלי גליקליך שעטצין“ (אַלזאָ פאַנגט ער אָן ביטערלעך אויסצורופּן און שרייען: „אַ, סאַלאָן, ווי אמתדיק דו האַסט געזאָגט, אז איידער זיין סוף קומט זאָל זיך קיינער ניט שעצן גליקלעך). ווען דער זיגער האָט געפּרעגט ביים אומגליקלעכן קרעזוסן וואָס ער האָט גע-שריען, האָט אים קרעזוס דערציילט וועגן סאַלאָנען. דער

זיגער האָט זיך פּאַרטראַכט — מיט אים קען דאָס אויך געשען.
און ער האָט כאַפּרייט קרעזוסן.

צווישן די מעשות, וואָס זי האָט זיך אָנגעהערט אָדער
אָנגעלייענט און זיי אַריינגעוועכט אין אירע זכרונות, זיינען,
למשל, וועגן דעם תנא ר' יוחנן ווי אזוי ער האָט פאַרלוירן
זיינע צען זין און דאָך געבליבן אַ פרומער ייד (ז. 130). און,
וועגן דודס אויפפירן זיך בעת דאָס קינד, וואָס ער האָט גע-
האַט מיט בת-שבע, איז געווען קראַנט און דערנאָך געשמאַרבן
(ז. 132). די דאָזיקע צוויי מעשות האָבן מיר אויך פּריער
דערמאָנט.

די צוויי לענגסטע דערציילונגען, פון פרעמדע שטאַפּן, זיי-
נען: די מעשה מיטן אַראַבישן קעניג ירדיה (דאָס איז די
אמנון און תמר מעשה) — ז. 279-289 — און אַ פּאַנמאַס-
טישע מעשה וועגן „איין חסיד“ (אַ פרומען יידן) זיינע צוויי
קליינע זין און זיין „פרומיש ווייב“. דער פרומער ייד איז אַ
קבצן אין זיבן פּאָלעס און זיינע בעלי-חובות זעצן אים אַריין
אין תּפּיסה. זיין ווייב וויינט און קלאָגט אויף דעם גרויסן
בראָך, וואָס האָט זי געטראָפּן. באַווייזט זיך אַן אַלטער מאַן
און הייסט איר אויפהערן וויינען. „דען גאט ווערט דיר
זוידר העלפּין דאר ווייל דיין מאַן דיא תורה לערניט זוא ווערט
גאט דייןר ניט פאר געסין דען גאט לאשט קיין תלמיד-חכם
פאר פאלין“ (דען גאָט וועט דיר ווידער העלפּן, ווייל דיין מאַן
לערנט תורה, וועט גאָט דיך ניט פאַרנעסן, דען גאָט לאָזט ניט
אַ תלמיד-חכם פאַרפאַלן ווערן). ער זאָגט איר, זי און איר מאַן
זועלן אַ סך ליידין, אָבער לסוף וועט זיי גאָט העלפּן. ער עצהט
איר צו ווערן אַ וועש-וואַשערין. איינמאָל האָט זי געוואַשט אַ
העמד פאר אַ שיפּסמאַן. ווען זי האָט שפּעטער דערלאָנגט דעם
שיפּסמאַן דאָס אויסגעוואַשענע און אויסגעטריקנטע העמד,

האָט ער זי אַ כאַפּ נעמאַן ביי דער האַנט, זי אַרויפגעשלעפּט
אויף דער שיף, און איז גלייך אַוועק מיט דער שיף.

די קינדער האָבן אָנגעזאָגט דעם פּאָטער אין דער תּפּיסה
וועגן דעם גרויסן אומגליק. דער תּלמיד־חכם האָט אָנגעהויבן
אַזוי שטאַרק וויינען, אַז ער איז איינגעשלאָפּן פּון גרויס מיד־
קייט. חלומט זיך אים אַז ער געפינט זיך אין אַ גרויס וויסטער
ניש, אַרומגערינגלט מיט ווילדע חיות. גרייט אים צו פּאַרצוקן.
באַווייזט זיך אַ פּאַסטעך מיט זיינע שאַף און די ווילדע חיות
לאָזן זיך צו די שאַף. דער תּלמיד־חכם אַנטלויפט און קומט
צו אַ פּאַלאַץ, וואָס איז געשטאַנען ביי אַ טייך פּול מיט שיפּן.
אין פּאַלאַץ ווערט ער געקרוינט פּאַר אַ מלך און ער פּרייט זיך
אינאיינעם מיט זיינע שיפּסלייט. ווען ער האָט זיך אויפגע־
כאַפט, האָט ער געטראַכט, אַז זיכער שטעקט עפעס אין דעם
חלום און אַז עס וועט קומען אַ סוף צו זיינע צרות.

דערווייל שטאַרבט דער קעניג און זיין זון „מאַכט דיא
שטאַט פּריי און פּון מס“, באַפּרייט אַלע פּאַרשפּאַרטע. דער באַ־
פּרייטער תּלמיד־חכם בעט זיך שפּעטער אין ביי אַ שיפּסמאַן,
ער זאָל אים און זיינע קינדער נעמען אויף דער שיף. ער וויל
פּאַרן זוכן זיין פּאַרלאָרענע ווייב. די שיף גייט אונטער אין אַ
גרויסן שטורעם. עס בלייבן לעבן — דער תּלמיד־חכם, זיינע
צוויי זין און דער שיפּסמאַן, וואָס האָט זיי געראַטעוועט. זיי
האַלטן זיך אויף שטיקער פּון דער צעבראַכענער שיף, די
כוואַליעס פּאַרטראַגן זיי אין פּאַרשיידענע מקומות. דער
תּלמיד־חכם פּאַלט אַריין אין אַ גרויס וויסטעניש צווישן וויל־
דע מענטשן און ער ווערט געצוואונגען חתונה צו האָבן מיט
דער ווילדער האַרבאַוואַקסענער בת־מלכה. צוויי יאָר איז ער
דאַרטן געווען אַ פּאַסטעך. און אין אַ רגע פּון גרויס פּאַר־
צווייפלונג האָט ער זיך געוואַלט דערטרינקען אין ים. האָט
ער פּלוצים דערהערט אַ קול: „דוא פאַר צווייפּלטיג מענש

ווארום ווילשט פר צווייפלין אונ' דיין נשמה צו פאר דערבין" (דו פארצווייפלטער מענטש, פארוואס ווילסטו פארצווייפלען און דיין נשמה פארדארבן?). און דאס קול זאגט אים, ער זאל זיך אומקערן צום בערגל, אויפגראבן אן אוצר, אוועק צום ברעג און א שיר וועט אַנקומען און אים אוועקנעמען. ער וועט ווערן א קעניג און ס'וועט קומען א סוף צו זיינע צרות. און אזוי איז טאקע געשען. ער איז אָנגעקומען אויף אן אינדזל, עס אָפגעקויפט, און געוואָרן דאָרטן דער מושל. יעדע שיר, וואָס האָט דאָרטן געאַנקערט, האָט אים געמוזט צאָלן מס.

איינמאל, פסח צום סדר, זאָגט מען אים אָן, אז א ריי כער שיפסמאן איז אָנגעקומען און איילט זיך זייער אָפצופאַרן. דער תלמיד־חכם הייסט ברענגען דעם שיפסמאן און זיין זיין גאסט, ווייל יום־טוב פירט ער ניט קיין שום גלעשעפטן. פונעם שיפסמאן דערוויסט ער זיך שפעטער, אז ער האָט צוויי וויי בער. איינס אין דער היים, און דאָס צווייטע, וואָס פירט זיינע געשעפטן אויף דער שיר, אָבער לאָזט אים ניט צו צו זיך. דער תלמיד־חכם האָט זיך פאַרחידושט. דער שיפסמאן האָט אים דערציילט, אז זיין צווייט ווייב האָט געהאַט א מאן א זייער קלוגן מענטשן און זי האָט פון אים געלערנט א רעטעניש. קיי נער קען די רעטעניש ניט טרעפן. אָבער דער, וואָס וועט טרעפן, יענער וועט ווערן איר מאן. ווען דער תלמיד־חכם האָט דערהערט דאָס רעטעניש, האָט ער פאַרשטאַנען, אז דאָס איז זיין ווייב. און אזוי האָבן מאן און ווייב זיך אָפגעזוכט.

אן ענלעכער פאל איז פאָרגעקומען מיט זיינע זין. זיי זיינען אויך, מיט אנדערע שיפסלייט, אָנגעקומען צו דעם אינדזל. און אויך זיי האָבן דורך א רעטעניש, וואָס זיי האָבן געפרעגט זייערע שיפסברידער, געפונען טאטע־מאמע.

ווען די שיפסלייט האָבן געהערט וועגן דעם תלמיד־חכם

באשייד און געזען נאָטס ניסים, האָבן זיי זיך מגייר געווען, און
אין יענעם פּאָרט איז אויסגעוואָקסן אַ נייע קהילה .

שטאַף פאַר דערציילונגען

ווי שוין פריער דערמאָנט — די אַלע פאַרטיקע מעשות, וואָס מרת גליקל האָט אַרײַנגעוועכט אין אירע זכרונות, באַ-ווײַזן איר נטויה צו דערציילן מעשות. דער אופן ווי אַזוי זי דערציילט מעשות. איר כוח צו שילדערן מענטשן און סיטואַציעס, — היינטיקע צײַטן וואָלטן מיר אויף דעם געזאָגט, אַז זי פאַרמאָגט בעלעטריסטישן טאַלאַנט.

אַ חוץ די מעשות פון דער פרעמד, באַמערקט מען נאָך אַ באַווײַז פאַר איר נײַגונג צו דערציילן עפּײַזאָדן, זיי לעבעדיק שילדערן, און מיט זיכערקײַט. דאָס זײַנען שוין ניט קײן מעשות, נאָך פאַסטן, געשעענישן, וואָס זי האָט אַלײן דורכגעלעכט אָדער בײַגעוואוינט.

ווען מרת גליקל וואָלט געווען ליטעראַריש-באַוואוסטזי-

זיך, וואָלט זי פון די דאָזיקע עפיוּאָדן אויסגעפורעמט גאָר
 פיינע דערציילונגען. זי האָט עס אָבער ניט געהאט אין זינען.
 אַ סך אַזעלכע עפיוּאָדן קומען ביי איר אַרויס נאָטירלעך און
 אינטערעסאַנט. איר נייגונג צו „מעשהנען“ און איר תמימות־
 דיקע נאָטירלעכקייט — דאָס ווייזט, אַז זי האָט בטבע גע-
 טראַכט אין בילדער, אין משלים. זי האָט אַריינגעוועבט גע-
 לייענטע אָדער געהערטע מעשות, ניט בלויז דערפאַר, ווייל דאָס
 איז געווען דער גאַנג אין מוסר־ספרים, אָדער דערפאַר, ווייל זי
 האָט זיי באַדאַרפט האָבן ווי אילוסטראַציעס. זי האָט פשוט
 פאַרמאָגט אַ מענטשאַליטעט פון אַ בעלעטריסט. אין איר האָט
 געקלאַפט אַ קינסטלערישער אָדער. אָבער ניט איר סביבה און
 ביט איר צייט זיינען געווען אַזעלכע, וואָס האָבן זי געקענט
 פאַרוואַנדלען אין אַ באַוואוסטזיניקן ליטעראַט.

לעבעדיק איז די פריער־דערמאָנטע שילדערונג — אמת,
 אין קנאַפע ווערטער — וועגן די ווילנער יידן, די אַנטלאָפּענע
 פון כמעלניצקיס פּאָגראַמען; וועגן דעם ווי איר פאָטער מאַכט
 פון דעם אייבערשטן גאָרן אַ שפיטאַל פאַר די קראַנקע פּליטים;
 גוענן דעם ווי אַזוי די צוויי קליינע מיידלעך ווערן קראַנק, באַד-
 דינענדיק די קראַנקע; און ווי אַזוי די באַבע שטאַרבט דערפון.

„לאַחר זה איזט עש גיוועזין אלז דיא ווילניר זענין אויז
 פולין גילאפין אונ' פיל להמבורג קומין אונ' איין אן שטעקיני-
 דיסי קרענק אן זיך גיהאט אונ' צור זעלבי צייט האט מאן
 קיין קרש אודיר זונשטין היזיר גיהאט דאר מאן האט קראנקי
 לייט קענין איין ליגין אלזו האבין מיר וואל י' קרנקי לייט
 אויף אונזיר באדים גיהאט ליגן דיא אבי זצ"ל אלי האט לאזין
 אויז האלטין קצת מהם זענין גיוונד גיווארן קצת מהם זענין
 גישטארבין. איך ואחותי עלקלי תי' זענין אך באותו פעם אין
 דער קרענק גילענין. מין פרוימי גרוש מוטר ע"ה איזט ביא
 אל דען קראנקין גיוועזין נגנין אונ' גיזעהין דאז קיניר קיין

מנגיל גיהאט האט. הגם אבי ואמי עש ניט גערין ליידין וואלין האט זיך דאך ניט וועהרין וואלין לאזין אונ' אלי יום ג' או ד' פעמי אופים באדים גאנגין ביי די קראנקין ענטליך איזט זיא אך קראנס גיווארין אונ' י' יום גילעגין דער נאך בשם טוב ובשיבה טובה גישטארבין איזט ע"ד שני' אלט גיוועזין אביר איזט נאך זוא פריש גיוועזין אלש וואן זיא איין בת מן ארבעי' שנה ווער. דאש רידין אונ' דיא ווידויס דוא זיא גיזאנט איזט אין להגיד אונ' דען שבה דען זיא אן אבי זצ"ל האט געבין אונ' דיא דאנס זאגונג די זיא קיגן איהם גיטאן האט איזט ניט צו בישרייבן".

(נאכרעם איז עם געווען, ווי די ווילנער זיינען פון פוילן געלאפן און א סך זיינען קיין האמבורג געקומען. און זיי האבן אויף זיך געהאט אן אַנשטעקנדיקע קראנקייט. און צו דער זעלביקער צייט האָט מען ניט געהאַט קיין הקדש אָדער סתם הייזער, וואו מע האָט געקענט אוועקלייגן די קראַנקע מענטשן. אַלזאָ האָבן מיר אַ סימאָלן צען קראַנקע מענטשן געהאַט ליגן אויף אונדזער בוידעם. די אבי (מיין פאָטער) זצ"ל האָט אַלע געלאָזט אויסהאַלטן. קצת מהם (טייל פון זיי) זיינען געזונט געוואָרן. קצת מהם זיינען געשטאַרבן. איך ואחותי (אין מיין שוועסטער) עלקעלע תי' (זאָל לעבן) זיינען אויך באותו פעם (יענעם מאָל) אין דער קרענק געלעגן. מיין פרומע באַבע ע"ה איז ביי אַלע קראַנקע געוועזן גענאַנגען און געזען, אַז קיינעם זאָל גאַרניט פֿעלן. הגם אבי ואמי האָבן עם ניט גערן געוואָלט ליידין, האָט זי זיך דאָך ניט געלאָזט אָפּווערן און איז יעדן טאָג דריי אָדער פיר מאָל אויפן בוידעם גענאַנגען צו די קראַנקע. ענדלעך איז זי אויך קראַנק געוואָרן און צען טעג אָפּגע־לעגן. דערנאָך בשם טוב ובשיבה טובה (מיט אַ גוטן נאָמען און אין גוטן עלטער) איז זי געשטאַרבן. זי איז אַלט געווען 74 יאָר, אָבער (זי) איז נאָך אַזוי פריש געוועזן ווי ווען זי איז געווען אַ בת ארבעי' (אַ פרוי פון פּערציק יאָר). דאָס

רעדן און די ודויים, וואָס זי האָט געזאָגט, איז אין לַהגיד. און דעם שבת, וואָס זי האָט מיין פּאָטער זצ"ל געגעבן און די דאַנקזאָנונג צו אים, איז ניט צו באַשרייבן.)

נאָך דער תּחינה, דעם געוויין, וואָס זי גיסט אויס מכוּח דעם אומגליק וועגן שבת־צבי, גיט זי איבער, וואָס עס האָט זיך אָפּגעטאָן אין האַמבורג בעת די גאָר ערשטע האַפּערדיקע ידיעות זיינען אָנגעקומען אַהין:

„די שמחה וואו גיוועזין איזט ווען מן כתבי' האט גיקראגין דאז איזט ניט צו בישרייבן. דיא מיינשטי כתבי' דיא קומן זיין, האבין דיא ספרדי' ביקומן. זוא זענין זיא אלי צייט מיט אין איר בית הכנסת גנגין אונ' לשם גילויאית זענין מיימשי יונג אונ' אלט אך אין איר בית הכנסת גנגין אונ' דער פורטיגזין יונגי גיועלין האבין זיך אלי מאלט אין איר בעשטי קלידיר אן גימאן אונ' איין אירריר האט זיך איין גרינין בראטין זידין באנד אום זיך גיבונדין דאז איזט שבת־צבי זיין ליברייא גיוועזין אלזו זענין זיא אלי בתופי' ובמחולות אין איר ב"ה גנגין מיט שמחה כשמחה בית שאיבה די כתבים גילויאית. טייליש האבין געביך אל דאז איריגי פאר קאפין הויז אונ' הויף אונ' אליש גיהויפט דאז זיא אלי יום זולין ערליזט ווערדין. חמי ע"ה האט צו האמיל גיוואונט אלזו האט ער משם עוקר דירה גיוועזין אונ' זיין הויף אונ' הויז וכלי בית מלאה כל טוב אליש שטיהן אונ' איזט ל"ק הילרסום גיגאנין צו וואונין אונ' האט אונש לכאן המבורג ב' גרושי פעסיר מיט אליר הנט לינין צייק גשיקט אונ' דרין איזט גיוועזין פון אליר הנט עסין שפיז כגון ערביזין (בונין) דער פלייש אונ' זונשטין אנדרי גראמפיל-שפיז פון קוועטשיך שניץ אליש זוא וואש זיך ווארין קאן. דען דער גוטי מאן ע"ה האט גידאכט מאן ווערט כפשוטה מן המבורג לארץ הקדושה פארין. דיזי פעסיר זענין וואול יתר אליש א' שנה בביתי גישטאנדין ענטליך האבין זיא מוראה

גיהאט דער פלייש ושאר י זאכין ווערין מכולה גין האבן זי אונש גישריבן זולין דיא פעסיר אויף מאכין אונ' וואש עסין שפייו איזט הרויז נעמין, דאש דאש ליינין גיצייק ניט מכולה ווערט אלץ עש וואול ג' שני גישטאנדין אונ' אליש גימיינט זולמי עש צו זיניר רייו ברויכן אביר דעם היכשטין האט עש נאך ניט גיפאלין."

(די שמחה, וואָס איז געווען, ווען מע האָט געקראָגן די בריוו, איז ניט צו באַשרייבן. די מיינסטע בריוו, וואָס זיינען אָנגעקומען, האָבן די ספרדים באַקומען. זיינען זיי יעדער מאָל מיט זיי אין זייער בית־הכנסת געגאַנגען און דאָרטן געלייענט. זיינען מיטשע (אַשכנזישע) יונג און אַלט אויך אין זייער בית־הכנסת געגאַנגען. און די פאָרטונגעזער יונגע געזעלן (לייט) האָבן זיך יעדער מאָל אין די בעסטע קליידער אָנגעמאַן. און יעדערער האָט אַרום זיך אַרומגעבונדן אַ גרינעס, ברייטן, זייר דענעם באַנד. דאָס איז געווען שבתאי צביס ליווריע. אַלזאָ, זיינען זיי אַלע מיט פויקן און טעניז אין זייער בית־המדרש געגאַנגען און האָבן די בריוו געלייענט מיט שמחה ווי ביי דער שמחה פון בית השואבה. טייל האָבן אַלץ דאָס זייעריקע פאַרקויפט, הויז און הויף, און אַלץ געהאַפט, אז זיי וועלן אַ ליאָדע טאָג דערלייזט ווערן. מיין שווער ע"ה האָט אין האַר מעל געוואוינט. אַלזאָ, האָט ער פון דאָרטן עוקר דירה געווען. און זיין הויף און הויז און די הויזזאַכן, פול מיט כל טוב, געלאָזן שטיין און האָט זיך אַריבערגעצויגן צו וואוינען אין דער קהילה קדושה הילדסהיים. ער האָט אונדז קיין האַמבורג געשיקט צוויי גרויסע פעסער מיט פאַרשיידענע ליוונט־שטאַפן. און דאָרטן זיינען געוועזן פאַרשיידענע עסן־שפייז, ווי אַרבעס (בעבלעך), געטריקטן פלייש, און הויז דעם אַנדערע גריימפל־שפייז פון צונויפגעוועמטשע רייפלעך. אַלץ, וואָס קען זיך לאַנג האַלטן. דען דער גוטער מאַן ע"ה האָט געמיינט, מע וועט איינפאַך פון האַמבורג פאָרן צום הייליקן לאַנד. דיראַ־

זיקע פעסער זיינען געשטאנען אין מיין הויז א סך מער ווי א יאָר. ענדלעך האָבן זיי מורא געהאַט, אז דאָס פלייש און די אַנדערע זאַכן וועלן מכולה ווערן (איבערגעפירט ווערן). האָבן זיי אונרו געשריבן, (מיר) זאָלן די פעסער אויפמאַכן און אַרויסנעמען וואָס עס איז עסן־שפּיז, כדי דאָס לייוונט־שטאַף זאָל ניט מכולה ווערן (זיך ניט איבערפירן). אזוי איז עס גאַנץ צע דריי יאָר געשטאנען און (זיי) האָבן אַלץ געמיינט, זיי וועלן עס צו דער (זייער) רייע ברױכן. אָבער עס איז דעם איי־בערשטן (דעם העכסטן) נאָך ניט געפעלן.

פאַראַן אין די זכרונות עפּיזאָדן, וואָס קענען דינען ווי שטאַף פאַר פאַנטאַסטישע אָדער נאָר פאַר שוידער־מעשות פון אַן ערגאָר עלען פּאָז שניט. עס איז אמת, ביי מרת גליקל זיי־נען זיי נאָך ניט קיין דערציילונגען, אָבער קערנער פון דער־ציילונגען זיינען זיי יאָ. אַ הויז דעם — זיי זיינען טיף ייִדיש־טראַדיציאָנעל, מיט דער ערפאַרכטיקער ייִדישער סימבאָליק.

אַזא שטאַף געפינען מיר אין דער מעשה וועגן איר שטיף־שוועסטער (ז. 35). מרת גליקלס פּאָטער, ר' לייב פינ־קערלע, האָט געהאַט אַן ערשמע פרוי, מרת רייצע (רייצא). נאָכדעם ווי דאָס גליקלעכע פּאָר האָט אָפּגעלעבט אין נחת און אין פּריידן פּופּצן יאָר, איז מרת רייצע געשטאַרבן. קיין קינדער האָט ר' לייב פינקערלע מיט איר ניט געהאַט. מרת רייצע האָט אָבער איבערגעלאָזן אַ יתומה, אַ טאָכטער אירע פון איר ערשטן מאַן. די דאָזיקע שטיפּטאָכטער האָט גליקלס פּאָטער דערצויגן ווי אַן אייגן קינד. ער האָט געטאָן מיט איר אַ שיינעם שידוך. ער האָט זי אויסגעגעבן פאַר ר' קלמן אוריגס (אוריך) זון. אָבער קיין אריכת ימים איז איר ניט באַשערט געווען. זי איז געשטאַרבן אין סימפעט. ווייטער איז וויכטיק איבערצוגעבן מרת גליקלס לשון:

„אונ' איזהו ימי' דער נאך האט מאן זי בינגל אונ'“

אירי תכריכי' אויז גיצאגנין איזט זיא צו חלום גיקומין אונ' עז מגלה גיוועזין האט מאן זיא אויף קובר גיוועזין אונ' זאלכיש ביפונדין זענין דיא ווייבר פלוקש גאנגנין אונ' האבין איר אנדרי תכריכי' גניט וויא זיא זיטצין אונ' ניאין קומט דיא פילציץ אין דער שטויב צו גין אונ' זאגט אומיש גאטיש ווילין איילט אייך מיט אייער ניאין זעכט איר ניט דאז מת צווישן אייך זיצט אביר דיא ווייבר האבין ניקש גיזעהין. וויא זיא פערטיג זיין גיוועזין, האבין זיא דעם מת זייני תכריכים געבין זוא איזט זיא אך איר לעביש טאג ניט ווידר קומין אונ' אין איר רוא גיבליבן."

(און עטלעכע טעג דערנאך האָט מען זי באַזוכט און אירע תכריכים אַראָפּגעצויגן. איז זי צו חלום געקומען און האָט עם מגלה געוועזן. האָט מען זי אויסגעגראָבן און עם טאַקע געפונען אַזוי. זיינען די ווייבער שנעל געגאַנגען און האָבן אַנדערע תכריכים גענייט. ווי זיי זיצן און נייען, קומט דאָס דינכטמיידל אין דער שטוב צו גיין, און זאָגט: „אום גאָטס ווילן, איילט אייך מיט אייער נייען. זעט איר ניט דעם מת זיצן צווישן אייך?" אָבער די ווייבער האָבן גאָרניט געזען. ווי זיי זיינען פאַרטיק געוואָרן האָבן זיי דעם מת זיינע תכריכים געגעבן. אַזוי איז זי אויך איר לעבנטאָג ווידער ניט געקומען און אין איר ר' געבליבן.)

ענלעך צו דער מעשה מיטן פחד, איז די פריער־דערמאָנטע געשעעניש אין שייכות מיט ביילע כהנס טויט: דעם תקיעת־כהן, וואָס זי האָט אַרויסגעקראָגן פון איר מאַן, און דער טויט פון צוויי מקורבים און ר' בער כהנס צווייט ווייב.

וועגן איר שטיפשוועסטער דערציילט זי נאָך אַן אינטער־רעסאָנמן עפיזאָד, וואָס איז שוין געענטער צו אַ פּולשטענדי־לער מעשה (זו. 34-35):

געווען איז די שטיפשוועסטער א זעלטנקייט. קיין גלייכהייט צו איר איז ניט געווען. „הן ביופי' ובמעשיה“. „פראנצויזיש אליש איין וואשיר גיקענט“ (פראנצויזיש ווי א וואסער גע-קענט). א ראש (אן אפיציר) האָט פארזעצט א משכון ביי איר פאָטער אויף דער סומע פון ת"ק (500) רייכטאָלער. אין אַ צייט אַרום איז ער געקומען מיט נאָך צוויי ראשים און גע-וואָלט אויסלייזן דעם משכון. בעת דער פאָטער איז געגאַנגען אויפצוהוכן דעם משכון, האָט די שטיפטאָכטער געשפילט אויפן „קלאַף צימיר“ (קלאַוויצימבאלום, קלאַוויר), כדי די אָפּי-צערן זאָל ניט ווערן צו לאַנגווייליק צו וואַרטן לאַנג. דערווייל האָבן די אָפיצערן אָפּגערעדט צווישן זיך, אויף פראַנצויזיש, אַן ווען דער ייד וועט קומען מיטן משכון, זאָל מען עס ביי אים צונעמען און ניט באַצאָלן דעם חוב. די אָפיצערן איז ניט איינגעפאלן, מע זאָל האָבן אַ יידיש מיידל געלערנט פראַנצויז-זיש. ווען דער פאָטער האָט זיך אומגעקערט מיטן משכון, האָט די שטיפטאָכטער אָנגעהויבן צו זינגען הויך: „כחי לאַ המשכון היום בכאן ומחר ויברה“ (ווי איך לעב, ניו, היינט איז דער משכון דאָ, מאַרגן — ניטאָ). דער פאָטער האָט גע-כאַפט, וואָס דאָ טוט זיך. ער האָט ביי די אָפיצערן געבעטן דאָס געלט. האָבן זיי פריער געוואָלט האָבן דעם משכון. און ווען דער פאָטער האָט ניט געוואָלט געבן דעם משכון אָן געלט, האָט דער אָפיצער געזאָגט צו זיינע פריינד, אַז דאָס מיידל האָט זיי אַרויסגעגעבן, זי פארשטייט פראַנצויזיש. אויף מאַרגנדיקן טאָג איז דער אָפיצער געקומען, באַצאָלט דעם חוב, מיט פראַצענט, און זייער שטאַרק געלויבט ר' לייב פינקערלע, וואָס ער האָט געלאָזן זיין טאָכטער לערנען פראַנצויזיש. ס'איז אים צוניץ געקומען.

איז דער דאָזיקער דערציילונג איז שוין פאַראַן אַביסל הומאָר. נאָך מער הומאָר איז פאַראַן אין דער דערציילונג וועגן דעם ווי אַזוי די מחותנים זיינען אָנגעקומען פון האַמבורג

קיין האַמעל צו גליקלס חתונה. יידישער ברונג מיט יידישן הר-
מאָר מיטן זיך צונויף, און דאָס באַלייכט אַ שטיק יידישן
לעבנסשטייגער אין אַמאָליקן דייטשלאַנד מיט הונדערטער
יאָרן צוריק.

פאַרקנסט האָט מען מרת גליקל ווען זי איז געווען אַ
מידל פון צוועלף יאָר. אַן ערך צוויי יאָר איז זי געווען אַ כלה.
און אַט קומט דער טאָג, ווען מע פאַרט צו דער חתונה קיין
האַמעל (ז. 58-60).

אין יענע צייטן זיינען נאָך ניט געווען קיין „פאַשטין“
(פאַסט־קאָטשן). זיינען די מחותנים, אינאיינעם מיט אַ צוואַנ-
ציק חתונה־געסט, געפאַרן ביז האַנאווער אין גערונגענע
„כפרים עגלות“ (דאָרפישע וועגענער). פון האַנאווער האָבן זיי
געשריבן צו די מחותנים קיין האַמעל, מע זאָל זיי אַרויסשיקן
וועגענער. געמיינט האָט די מחותנתמע, מרת גליקלס מוטער,
אַז אין האַמעל זיינען פאַראַן קאָטשן אַזוי ווי אין האַמבורג.
צום ווינציקסטן, וועט דער מחותן אַרויסשיקן כאַטש איין
קאַטש פאַר דער כלה און אירע לייט. אָבער אין דריי טעג אַרום
זיינען אָנגעקומען דריי פויערשע וועגענער „דיא האבין פפערט
גיהט דאז ניטיג ווער גיוועזין מאן העט זיא אויף דען וואגין
גיליגט“ (זיי האָבן געהאַט פערד, אַז מע וואָלט זיי געדאַרפט,
אויף דעם וואָגן לייגן).

די מחותנתמע האָט זיך געפילט זייער באַליידיקט. אָבער
קיין אַנדער ברירה איז ניט געוועזן, און זיי האָבן זיך אויף
די פויערשע וועגענער דערשלעפט קיין האַמעל. „לעת ערב
האבין מיר איין גאנצי סעודה גיהאט“ (אין אַוונט האָבן מיר
אַ גאַנצע סעודה געהאַט). גליקלס שווער, ר' יוסף האַמעל, האָט
ביי דער סעודה „צוגעטרונקען“ אַ גלאָז וויין דער ברונגער
מחותנתמע. געווען איז ער אַ „גרושיר קטוב“ (פון קטבות,

כתובת, — וויצלינג). זאָגט ער דער ברוגזער מחותנתמע, זי זאָל אויף זיי ניט האָבן קיין פאַראיב. קיין קאָמטשן האָבן זיי ניט. זיי זיינען דאָך „שלעכטי לאַנדיש לייט“ (פשוטע דאָרפס-מענטשן). און ער דערציילט איר, וואָס מיט אים איז געשען, ווען ער איז געפאָרן צו זיין אייגענער חתונה (ז. 59-60). זיין פאָטער, ר' שמואל שטאַקירט, איז געווען דער פּרנס אי-בער גאַנץ העססען. אַ חתן איז ער געוואָרן מיט מרת פרייד-קען, ר' נתן שפּאַניערס טאָכטער. געקראָגן האָט ער נדן 2.000 רייכסטאַלער. זיין טאטע האָט אים צוגעזאָגט 1.500 רייכסטאַלער. ווען דער חתונה-טאָג איז שוין געווען גאָר נאָענט, האָט זיין פאָטער געדונגען אַ יידן מיטן נאָמען פיש. דעם ייד פישן האָט מען אָנגעלאָרן דעם חתנם נדן אויף די פלייצעס. ער האָט עס באַדאַרפט שלעפּן ביז שטאַטהאַגען. דאָרטן האָט געוואוינט דער מחותן ר' נתן שפּאַניער. דער חתן מיטן געדונגענעם פישן האָבן נעבעך געשפּאַנט צופּוס. בעת זיי זיינען שוין גע-ווען האַרט ביי שטאַטהאַגען, איז „הצעמה גיקומין“, אַז דער חתן איז שוין ניט ווייט. זיין צוקונפטיקער שוואַגער ר' לייב מיט זיין חברותה איז אַרויסגעריטן דעם חתן אַנטקעגן. ווען ער האָט זיי דערזען ווי דער חתן און דער אָנגעלאָדענער שליח שלעפּן זיך צופּוס, איז ער גלייך צוריקגעריטן און געלאָזט וויסן דער כלה, אַז איר חתן קומט איצט צו רייטן אויף אַ פיש.

און מרת גליקלס מחותן זאָגט ווייטער: „דאָר איך לע"ע וואָל קען אויף גוטי פּפּערט רייטן דאָרום ביט איך דאָר איבר ניט און גידולדיג צו זיין“ (אַזוי ווי איך קען איצט אויף גור טע פּערד רייטן, בעט איך איך דעריבער, ניט אומגעדולדיק צו זיין). דער מחותנתמעס צאָרן האָט זיך פאַרוואַנדלט אין געלעכטער און „החתונה תוך ששון ושמהה איזט נגמור גי-וואָרין“ (די חתונה האָט זיך אין שמחה וששון פאַרענדיקט).

אין די אויבן-געבראַכטע עפיוזאָדן זעען מיר גוטן מאַ-

טעריאל, וואָס דערציילט אונדז וועגן יענער תקופה אַ סך מער ווי געשיכטע־ביכער. מיר זעען אַ סך נעענטער דאָס לעבן פון יידן אין דייטשלאַנד אין 17-טן יאָרהונדערט. מיר פילן די אינטימקייט פון זייער לעבן. און די אַטמאָספערע פון יענער צייט. מיר זעען עס אַלץ ווי אין אַ רעמבראַנדיש ליכט.

פאַר דעם יידישן וואָרט־קינסטלער, וואָס וויל שרייבן היסטאָרישע דערציילונגען, ליגן דאָ צוגעגרייט לייס־און־ציגל. נאָכמער — דער געמיט פון יענער נימנאָר באַקאַנטער יידי־שער תקופה. דאָ האָבן מיר לעבנס־שטייגער און מנהגים. מיר קענען פון די דאָזיקע עפיו־אָדן שעפן פאַבלעס און טיפאָזש. מיר קענען אויך אויסברייטערן, פאַנאַנדערוויקלען און פאַרטיפן אַ סך פּסיכאָלאָגישע שטריכן — ביים יידישן יחיד און ביים יידישן כּלל. און אין ערגעץ קען מען ניט פילן דעם גאַנצן קלימאַט פון יענע פאַרגאַנגענע יאָרהונדערטער ווי אין זכּר־נות. אין דעם פאַל דינען אונדז מרת גליקלס זכּרונות אויף אַ זייער פיינעם אופן. אַמ־דעם קלימאַט, דעם ריח פון יענער צייט, די ליכט־און־שאַטנס פון יענער צייט — דאָס דערפילט מען אויף טריט און שריט אין אירע זכּרונות.

עס איז דעריבער ניט קיין חידוש, וואָס אַ סך שרייבער האָבן אויסגענוצט זכּרונות אויף פאַרשיידענע אופנים. ביים שאַפן זיין „קריג און פרידן“ האָט טאַלסטאָי זיך באַנוצט מיט היסטאָרישע פאַרשונגען. אָבער דעם קלימאַט פון יענער תקופה, דעם שטייגער, דעם גאַנצן לעבנס־ריטם, האָט ער זיכער געדוּנען אין די מעמואַרן פון יענע מענטשן, וואָס האָבן דעמלט געלעבט. אזוי איז געווען מיט אַנאַטאָל פּראַנסן, בעת ער האָט געשריבן זיין „די געטער דורשטן“.

ביים שאַפן היסטאָרישע דערציילונג קען אונדז מרת גליקלס זכּרונות געבן ניט נאָר די לופט און דאָס ליכט פון

יענער צייט, דעם שטייגער-לעבן פונקט אזוי ווי די יחידישע
אָדער כללישע פסיכיק, נאָר אויך פארטיקע סיוושעטן, מיטן
גאַנצן טיפאָזש, מיט נאַטירלעכע מאַטיווירונגען און מוסר-
השכלען.

דער דאָזיקער מאַטעריאַל ליגט אויבנאויף און וואַרט
אויפן יידישן קינסטלער, וואָס וועט זיך אינטערעסירן מיט יע-
נער תקופה. און דער אויפמערקזאַמער לייענער וועט ניט פאַר-
געסן אַזעלכע אינטערעסאַנטע עפּיזאָדן, ווי, למשל, ווען זי פירט
אויס שידוכים פאַר אירע זין ר' זאַנוול און ר' משה (ז. 248-
257); ווי אזוי זי שלעפט אַרויס איר זון לייב פון זיינע צרה-
דיקע געשעפטן אין בערלין און ראַטעוועט אים פון באַנקראַט
(ז. 215-230); די רכילות וועגן חתן משה קרומבאָך פון מעץ
בעת מע האָט פאַרקנסט איר טאַכטער (ז. 182-184); מרת
גליקלס חתונה מיט סערה לעווי פון מעץ, זיין באַנקראַט און
איר טראַגיש לעבן (דער לעצטער טייל ספר זעקס און כמעט
דער גאַנצער ספר זיבן); די מעשה מיט ר' שמואלן און דעם
דוכס פון קאַטאַרינגיע (ז. 313-318); די מחלוקות אין מעץ
צוליבן רב (ז. 320-324) א. א.

פֿלשטענדיקע דערציילונגען

די עפיוזאָדן, וואָס מיר האָבן לֶדוגמא אַרומגעֶרעדט אין פּאַריקן קאַפיטל, זיינען געשריבן אַזוי, אַז מע מערקט אין זיי שטאַרקע בעלעטריסטישע נטיות. אין מרת גליקלס זכרונות זיינען פאַראַן אָבער אַזעלכע עפיוזאָדן, וואָס זיינען אַביסל מער ווי עפיוזאָדן. ביים לייענען לאָזן זיי איבער אַ רושם ווי פּול־שטענדיקע דערציילונגען. ווען מע נעמט זיי אַרויס פּון דעם גאַנצן קאָנטעקסט, בלייבן זיי זאַכן פאַר זיך אַליין. כאַמת זיי נען זיי אויסגעברייטערטע עפיוזאָדן. זיי האָבן אין זיך אַ סך שטריכן פּון דערציילונגען. פאַראַן אין זיי איין הויפּט־געשעע־ניש, און דער גאַנצער אינהאַלט וועבט זיך נעענטער און נעענטער אַרום דער דאָזיקער איינציקער געשעעניש. אַלץ ווערט דאָ קאָנצענטרירט. דאָס שאַפט די אַזוי־גערופּענע מאַטאָליטעט, ווי עדגאר עלען פּאָו האָט עס אַ נאָמען געגעבן.

מיר קענען אָננעמען, אַז די טעכניק פּון שרייבן דערציי־לונגען איז איר געווען אינגאַנצן פּרעמד. באַוואוסטזיניק און

קריטיש האָט מען ערשט אָנגעהויבן צו באַטראַכטן די דער-
 ציילונג ערשט שפעט, סוף 19-טן יאָרהונדערט. מרת גליקל,
 די אשת היל, וואָלט סיווי ניט געוואוסט וועגן דעם, ווען אין
 איר צייט וואָלטן אפילו געווען אַזעלכע אויספאַרשונגען וועגן
 דעם. דער יידישער פּאָלקסמענטש האָט געלעבט מיט דער יידי-
 שער ליטעראַטור. אָבער שטודירן עס באַוואוסטזיניק, דאָס האָט
 קיינער ניט געמאָן. איז פון וואַנען איז צו איר געקומען דאָס
 סאַמע עלעמענטאַרסטע אינעם געבוי פון דער דערציילונג? ווען
 מע לייענט יענע טיילן זכרונות, וואָס מיר באַטראַכטן איצט ווי
 דערציילונגען, איז ניט שווער צו ענטפערן אויף דעם. ווי שוין
 אָנגעוויזן — זיי דערמאָנען אונדז גלייך אין די מעשות, וואָס
 מיר געפינען, למשל, אין „מעשה־בוך“ אָדער אין „ספר נסים“.
 און עס איז ניטאָ קיין שום ספק, אז זי האָט די דאָזיקע מעשות
 און דעם גאַנג פון די מעשות זייער גוט געקענט. אין זיי ווערט
 דער אַרײַנפיר איבערגעגעבן אויף אַ בצמצומדיקן אופן, און
 אָט איז מען שוין אין סאַמע תוך פון דער דערציילונג. און
 ווי דער אינהאַלט וויקלט זיך פאַנאַדער, ציען זיך אַלע אַרױ-
 מיקע געשעענישן צום העכסטן פונקט. און ווען ס'קומט די
 אויפלייזונג, ענדיקט זיך די מעשה אויפן זעלביקן בצמצומ-
 דיקן אופן ווי זי האָט זיך אָנגעהויבן. עס איז אמת, די דאָזיקע
 כאַראַקטער־שטריכן געהערן ניט בלויז צו יידישע מעשות.
 אָבער צו מרת גליקל זיינען זיי געקומען דורך די קוואַלן, וואָס
 פון זיי איז אויפגעקומען די גאַנצע אַלטיידישע ליטעראַטור.

צווישן די וואָס מיר רופן פּולשטענדיקע דערציילונגען,
 זיינען פאַראַן קירצערע און לענגערע. די קירצערע זיינען אויס-
 געהאַלטן נאָך אַלע כּללים פון דער דערציילונג־קונסט. מיר
 וועלן דאָ ברענגען עטלעכע מוסטערן.

אין דער דערציילונג וועגן דעם טויט פון איר פאָטער,
 ר' לייב פינקערלע, (זו. 167-168), הייבט זי אָן גלייך מיטן

פאקט, וואָס האָט געפירט צום תוך פון דעם אינהאַלט. „נאך דער זעלבי צייט איזט אבי זצ"ל גאר קראַנק גיוועזן בתולדי ציפורלי בטוב תקראו אביר איזט איין קרענק צו זינין טוט גיוועזן" (נאָך דער זעלביקער צייט איז מיין פאָטער זצ"ל גאָר קראַנק געוועזן אייף דער קראַנקייט גיכט (פאָדאָגרע) — ניט דאָ געדאַכט — אָבער עס איז אַ קרענק צו זיין טויט געוועזן). ער איז געשוואָלן געוואָרן און איז אָפגעלעגן אין יסורים „יותר אליש רביעי' שנה" (העכער ווי אַ פערטל יאָר). אַלע נאַכט זיי נען זיי ביי אים געווען, אָפט ביז מיטנאַכט. איינמאָל אזוי זיצנדיק — דערציילט ווייטער מרת גליקל — האָט איר מו-טער אויסגעפירט, אז זי און איר מאַן חיים זאָלן גיין אַהיים. מרת גליקל איז דעמלט געווען „הויך מעוברת". עס האָט ניט גענומען מער ווי אַ שעה, איז מען געקומען רופן זיי צום גוסס. אזוי ווי דאָס איז פריער אָפט געשען, האָט ר' חיים איר בערגערעדט זיין ווייב, אז זי זאָל בלייבן שלאָפן. טאָמער וועט געשען דאָס שרעקלעכסטע, וועט ער גלייך שיקן נאָך איר. האָט זי זיך געלאָזט איבעררעדן און איז גיך שטאַרק איינגע-שלאָפן. „וויא נון בעלי זצ"ל לבית אבי קומט איזט ער לון הרגע פאר שיידין גיוועזן" (ווי נאָר מיין מאַן זצ"ל איז גע-קומען אין מיין פאָטערס הויז, איז ער אין דער דאָזיקער רגע אָפגעשיידט געוואָרן). געווען איז דאָס אַן ערך מיטנאַכט. ר' חיים האָט אָבער ניט געלאָזט שיקן נאָך מרת גליקל. גענוג וועט זיין ווען מ'וועט זי אויפוועקן אין צוויי-דריי שעה אַרום. „אביר וויא איך אין מיין בעשטין שלאָף בין גיוועזן קומט עטוואש ג' פעמי' אן מיין טיר צו קלאַפן אליש ווען דאָז גנצי בית זולט אום פאלן איך שפרינג תכף אויזם בעט הרויז אונ' פראג תכף ווער דאר קלאַפט אביר אין קול ואין עונה" (אָבער ווי איך בין געוועזן אין מיין בעסטן שלאָף קומט עפעס דריי מאָל אין מיין טיר צו קלאַפן, פונקט ווי דאָס גאַנצע הויז וואָלט געהאַלטן אין אומפאלן. איך שפרינג תיכף אַרויס פון בעט און פרעג תיכף ווער עס קלאַפט דאָרט. אָבער אין קול

ואין עונה). זי האָט שנעל אַרויפגעכאַפּט אויף זיך אַ קלייד,
געקומען צו לויפן און דערזען, אז ס'איז שוין נאָך אַלעמען.

און דאָ קומט מרת גליקל גלייך צום סוף פון דער דער-
ציילונג. זי האָט ניט געקענט קומען צו זיך נאָך דער גרויסער
אבידה, ביז דער אויבערשטער האָט איר ניט באַשערט צו
שלושים אַ זון. זי האָט אים אַ נאָמען געגעבן נאָך איר פאָטער.

די דאָזיקע מעשה מיטן קלאַפן אין טיר דריי מאָל גע-
הערט צו יענע עטלעכע מאַומדיקע מעשות, וואָס געפינען זיך
אין אירע זכרונות. ענלעך אין פרט פון אימה אין די מעשה
ווי אזוי עס איז געשטאַרבן איר שווער ר' יוסף האַמעל (זו.
179-180).

ר' יוסף האַמעל האָט דעמלט געוואוינט אין האַנאווער.
ער איז שוין געווען אַ זקן פון אַ יאָר אַכציק. איז ער קראַנק
געוואָרן און די כוחות האָבן אים אָנגעהויבן צו פאַרלאָזן.
שיקט ער נאָך זיין יינגסטן זון, דעם בן זקונים, ר' היימען.
ר' היים האָט דאָרטן פאַרבראַכט דריי וואָכן. דער קראַנקער
זקן האָט אויף אים גוזר געווען, אין גאָטס נאָמען, ער זאָל
גיין אַהיים, און ניט חרוב מאַכן זיינע געשעפטן. ר' היים האָט
ניט געוואָלט, אָבער לסוף האָט ער זיך אונטערגעגעבן און זיך
געלאָזט אין וועג — פון האַנאווער קיין האַמבורג.

איינער ר' היים איז געקומען צו פאָרן איז געשען אַטוואָס:

קעגן מרת גליקלס בעט איז געשטאַנען אַ קלענער בעטל
און דאָרטן איז געשלאָפן איר עלף-יאָריקע טאָכטער חנה. פאַר-
טאָג איז מרת גליקל אויפגעשטאַנען און איז אַוועק אין שול.
גלייך נאָכדעם איז די קליינע חנה אַרויסגעלאָפן פון איר קאָ-
מער, אַראָפּ די טרעפּ. זי איז געווען זייער דערשראָקן. ווען מע

האָט זי פאָנאָנדערגעפרעגט, וואָס עס האָט זיך מיט איר גע-
טראָפן, האָט זי דערציילט וועגן דער אויסטערלישער געשעע-
ניש. זי האָט זיך אויפגעכאַפּט און געוואָלט זען צי די מאַמע
ליגט נאָך אין בעט, האָט זי דאָרטן דערזען ליגן אַן אַלמאָן מאַן
מיט אַ גרויסער באָרד. זי האָט זיך דערשראָקן, אַרויסגעשפּרונג-
גען פון בעט און איז אַראָפּ די טרעפּ. ביים אַראָפּגיין די טרעפּ
האָט זי אַ קוק געטאָן אויף צוריק. האָט זי געזען ווי דער
אַלמער מאַן האָט אויפגעהויבן דעם קאָפּ און איר נאָכגעקוקט.

ווען מרת גליקל איז געקומען פון שול, „איזט נאך
איין גלישפיר אונ' גישמועת מנסין מיינ גיזנט גיוועזין“
(איז נאך געווען אַ געוויספער און אַ שמועס צווישן מיינ גע-
זינט). זי האָט זיך פאָנאָנדערגעפרעגט וואָס דאָ איז פאָרגע-
קומען, אָבער קיינער האָט איר גאָרנישט געוואָלט זאָגן.

און ענדיקן ענדיקט זיך די דערציילונג אויף אַ זייער
נעראָטענעם אופן. קורץ און שאַרף.

צוויי טעג נאָך דעם געשעענעם איז ר' חיים געקומען
אַהיים. ער איז קוים אַכט טעג געווען אין הויז, איז אָנגעקור-
מען אַ בריוו, אַז זיין פאָטער, ר' יוסף האַמעל, איז געשטאַרבן.

די מעשות אין „מעשה־בוך“ אָדער אין „מעשה ניסים“
זיינען דאָס רוב פול מיט ניסים אָדער מיט איבערנאַטירלעכע
געשעענישן, אָדער גאָר מיט ריינעם מוסר. מרת גליקל, ווי-
דער, האָט איבערגעגעבן פאַקטישע געשעענישן פון טאַגמעג-
לעבן לעבן. איז דער אונטערשייד טאַקע גרויס צווישן די
דאָזיקע צוויי מינים מעשות: ווי עס איז דער אונטערשייד
צווישן מעשות און פאַקטישע געשעענישן. דער געבוי אָבער
איז אַן ענלעכער אין ביידע פּאַלן. עס איז גענוג צו נעמען

איינע פון די קלענערע מעשות אין „מעשה בוך“, כדי דאָס
איינצווען.

אין דער „מעשה רבי חנניא בן חכינאי“ איז דער געבוי
ממש אַן אידעאלער. נאָך דער צווייטער־דריטער שורה איז מען
שוין אין סאַמע תוך דערציילונג. יעדע ווייטערדיקע שורה
פירט צום קלימאַסק. האָט מען דאָ בפירושע שפאַונג. און ווי
נאָר מע דערגרייכט דעם העכסטן פונקט, קומט דער אויפלייז,
קומט דער סוף. דאָס איז אייגנטלעך דער טרוים פון אַלע מאָר-
דערנע דערציילער. נאָכן סוף קומט, פאַרשטייט זיך, אַ זאַץ
מוסר.

ר' חנניא בן חכינאי איז אַוועק אויף רבי שמעון בן
יוחאים חתונה. ווען די חתונה האָט געהאַלטן ביים סוף, זאָגט
אים רבי שמעון יוחאי: „רבי חנניא ליבער בלייב דוא היא
אונ' ווארט ביז מיין בריילפּט (חתונה) גאנץ אויז איז“, דעמלט
וועל איך „ציהן“ (אַוועק) לערנען אינאיינעם מיט דיר. ר'
חנניא האָט ניט געוואָלט וואַרטן. איז ער אַליין אַוועק, און
איז געבליבן אין דער ישיבה גאַנצע צוועלף יאָר. ווען ער האָט
זיך אומגעקערט, האָט ער ניט געקענט טרעפן אַהיים, ווייל
„דא ווארן די גאסן פיל אנדרשט גיבויאט (געבויט)“. איז ער
אַוועק צום ברעג טייך, וואו אַלע האָבן געוואַשן וועש. אַזוי ווי
ער זיצט דאָרטן, הערט ער „דאָש איין פילציל דיא אנדר פיל-
ציל רופט“ (ווי איין מיידל רופט אַן אַנדער מיידל): „טאכטער
חכינאי“. האָט ר' חנניא פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז זיין טאָכ-
טער. איז ער איר נאָכגעגאַנגען און איז אַריין אין הויז. זיין
זויב איז דעמלט געשטאַנען און האָט געבייטלט, געזיפט מעל.
ווען זי האָט פּלוצים דערזען איר מאַן, איז איר פאַר גרויס
שמחה „די נשמה אויז גינג (אויסגעגאַנגען)“. האָט ר' חנניא
אַנגעהויבן: „הער אל דער וועלט, איז דאז דער אַרמן פרויא
איר לון (לויז), דאז זיא אוז לנג (אַזוי לאַנג) האָט אויף מיך

גיווארט אונ' זיך דער ווייל אליין גליטן (געליטן)? און ער
הייבט אָן אונ' טעט (האָט געמאָן) תפילה צו גאָט אויף זיין
ווייב..."

און דאָ קומט דער קלימאָס, אויפלייז און סוף: „דאָז
זיא ווידר לעבנדיג וואר" (אז זי איז ווידער לעבעדיק געוואָרן).
נאָך דעם קומט די מאָראַל: „דער הלכן זאל קינר אורבליצלונג
אין זיין הויז גין זאל זיך פאר לאזן או זאָגן דער היימן" (דער-
פאר זאָל קינער ניט גיין אין זיין הויז. ער זאָל פריער לאָזן
אָנזאָגן אין דער היים).

דער דאָזיקער געבוי איז געלעגן אין מרת גליקלס אונ-
טערבאוואוסמיין. אזוי האָט זי געליענט און געהערט מעשות.
און נאָטירלעך זיינען זיי ביי איר אַרויסגעקומען אין דערזעל-
ביקער פאָרם, אָן שום פאָרויסטראַכטענישן. דאָס מיינט, זי
האָט פסיכאָלאָגיש ניט געקענט אַנדרש בויען קיין מעשות
אָדער איבערגעבן געשעענישן ווי נאָכן מוסטער פון אַלמיידי-
שע מעשות און דערציילונגען. דאָס איז געווען דען נוסח. און
דעמדאָזיקן נוסח האָט באַפעסטיקט און פאַרשפּרייט די אַלמ-
ידישע ליטעראַטור.

פאַראַן אין מרת גליקלס זכרונות אויך לענגערע דער-
ציילערישע איינסן. ווי פריער דערמאָנט — זי גיט איבער פאַקט
טישע געשעענישן. און זי האָט ניט געוואוסט, אז זי גיט איבער
די פאַקטן, די געשעענישן ווי אמתע דערציילונגען. ווי מיר
ווייסן, איז איר דאָס אין קאָפּ ניט געלעגן. מיר זעען אָבער
אין איר אופן דערציילערן — דעם כראָנאָלאָגיום. דאָס באַווייזט
הדרגה און לאַגיק. אַמאָל אויך — און אפשר עפטער — דער-
ציילערישן אינסטינקט. דאָס איז דאָ ביי איר אויף טריט און
שריט.

מיר קענען דידאָזיקע איינסן באַטראַכטן ווי דערציילונג-
ען צוליב דיזעלביקע סיבות, למאז מיר האָבן אָנגענומען פאַר
דערציילונגען די קלענערע איינסן. זיי צייכענען זיך אויס מיט
קאָנדענסירטן אינהאַלט, מיט איינהייטלעכן איינדרוק, צוועק
און ציל, כאַראַקטערן. זיי זיינען אויך איינהייטלעך אין צייט
און אָרט.

אין די גרעסערע דערציילונגען קרייצן זיך שוין דורך
עטלעכע פעדים. זיי זיינען שוין אַביסל קאָמפּליצירטער. איינע
זאָל מעשה איז וועגן איר זון יוסף (זו. 231-234).

איר זון יוסף איז געווען אַלט פּערצן יאָר. ער איז געווען
אַ מתמיד. זי האָט אים געוואָלט שיקן ערנעץ לערנען. בעצם
אַבער האָט זי ניט געוואוסט וואוהין. האָט זיך געמאַכט, אַז
ביי איציק פּאַלאַקן האָט זיך אָפּגעשטעלט אַ מלמד פון ליסע,
פּוילן. ווען דער מלמד איז געוואויר געוואָרן, אַז מרת גליקל
זוכט וואוהין צו שיקן איר זון, האָט ער זיך אָנגעבאַטן מיט
נעמען איר זון מיט זיך קיין ליסע. „ער בינערטי קיין פּשוט
קושט אודיר רבי מעות ביז לאַחר ב' שנים ווי ער אים אויז
שטעהלין דאָש ער הלכה תוספות פאַר פעקט לייאין זאָל“ (ער
באַנערט ניט קיין קאַסט אָדער רבי-געלט. ביז נאָך צוויי יאָר
ווען ער וועט אים אַזוי אויסשטעלן, אַז ער וועט קענען ליינען
פּערפעקט (פאַר פעקט) הלכה, תוספות). מרת גליקל האָט זיך
נאָכגעפּרעגט ווער ער איז, און האָט איר זון געשיקט מיטן
רבין קיין ליסע. אין פּערצן טעג אַרום קריגט מרת גליקל פון
יוספּן אַ בריוו, אַז ער דאַרף באַצאָלן זיין רבין פאַר אַ האַלב
יאָר לערנען. מרת גליקל האָט דאָס געלט געשיקט. אַבער אין
אַ האַלב יאָר אַרום איז אָנגעקומען אַן אַלאַרמירנדיקער בריוו
פון יוספּן. די קהילה ליסע איז שולדיק די פּריצים אַ סך געלט.
האַלט עס דערביי. מע זאָל נעמען די יידישע יונגעלייט פון
דויטשלאַנד און זיי איבערגעבן ווי ערובניקעס אין די גוישע

הענט. דאָס אויסלייז־געלט וועט מען פאָדערן פון די דיי
 טשע יידן. ער האָט זיך דערוואוסט וועגן דעם בסוד כבודת
 פון „איון בחור“ זיינעם אַ גוטן פריינד. בעט ער, די מוטער
 זאָל שיקן טאקליש איידעם 50 אָדער 60 רייכסטאַלער, און
 טאקליש איידעם וועט זיך שוין אויסגלייכן מיטן רבין. דער
 בריוו איז אָנגעקומען ערב שבת קודש. האָט מרת גליקל תיכף
 נאָך שבת אַוועקגעשיקט קיין ליסע איר זון ר' מרדכי. ר'
 מרדכי איז תיכף אַוועק קיין בערלין, פון דאָרטן קיין פראַנק
 פורט אויפן אָדער. איז ווי ער האַלט אין אַרויספאָרן פון
 פראַנקפורט, קומט אָן אין שטאָט־טויער זיין ברודער יוסף אויף
 פויליש „וועגליכן“ (וועגעלע). פּרעגט אים ר' מרדכי וואָס פאַר
 אַ בריוו האַסטו עס געשריבן דער מוטער. לאָזט זיך אויס, אַז
 יוסף הייבט ניט אָן צו וויסן וואָס צו זאָגן. דער רבי האָט
 צוגענומען זיינע מללטים, אָפּגעשניטן די זילבערנע קנעפּ פון
 יוספּס ראָק און אַלץ פאַרזעצט. נאָכדעם האָט ער אויסגע-
 טראַכט אויף אים אַ בלבול, אַז יוסף האָט אים אַלץ „פאַר
 נאשט אונ' פאַר פּרעסין“ (פאַרנאַשט און פאַרפּרעסן). האָט
 יוסף געבעטן טאקליש איידעם קומען צו אַ פּשרה מיטן רבין.
 האָט ער אים געגעבן 30 רייכסטאַלער און יוספּן האָט ער
 אַוועקגעשיקט אַהער. דערביי דערציילט יוסף, אַז דער רבי
 האָט מיט אים גאָרניט געלערנט. די ברידער האָבן זיך אַרייַן-
 געזעצט אין אַ סאָטש און זיינען אַוועק קיין האַמבורג.

נאָך קאָמפּליצירטער איז איר שילדערן די מאַסן־צענעס
 בעת זי שרייבט וועגן דעם גרויסן אומגליק, וואָס האָט זיך גע-
 טראָפּן אין דער מעצער שול שבת שבועות. דאָ זעט מען באַ-
 שיינפערלעך, אַז מרת גליקל באַזיצט ממש אַ קינסטלערישע
 פען אויסצודריקן פינקטלעך און בפרטיות אַלע מאַמענטן אין
 דער געשעעניש. זי דערציילט, שילדערט, אָבער זי טרעט אויף
 אַ האָר ניט אָפּ פון דער הויפט־טעמע. אויב זי האָט געוואָלט
 איבערגעבן די פאַרשיידענע שמועות וועגן די אמתע סיבות

פונעם אומגליק, קערט זי זיך אום צו זיי ערשט ביים סוף פון דער באַשרייבונג. אפילו דער אָנהייב איז אזא פשוטער, אזא נאַטירלעכער, אז אַ סך מאָדערנע דערציילער האָבן ניט איינמאָל סטיליזירט אַזעלכע אָנהייבן:

„איך קאן ניט אנטהאַלטן צו שרייבן (המעשה) וואש גישעהן איזט בקהילתינו מיץ ביום ש"ק דחג שבועות לפרט תע"ה אליש מיר זינין גיוועזין בב"ה אנשים ונשים והחזן המשורר הגדול ר' יוקלא מק"ק רישא במדינת פולין האט אָן גיפאנגין צו אורין תפילות יוצר ומנגן בנעימת קולו מן האל בתעצומת עד שיגיע לברכה יוצר המאורות וקודם שהתחיל ברכה הנ"ל האבין רוב אנשים ונשים גיהערט קולות אליש ווען עטוואז אין ברעכט אונ' גאר זער גירומפיל גיוועזין...”

(איך קאן זיך ניט אָפהאַלטן פון שרייבן די מעשה וואָס איז געשען אין אונדזער קהילה מעץ אין טאָג פון הייליקן שבת אום יום־טוב שבועות לפרט תע"ה (1715), ווען מיר זיינען געווען אין בית־הכנסת, מענער און פרויען, און דער חזן, דער גרויסער זינגער ר' יאָקל, פון דער קהילה קדושה ריישע, אין דער מדינה פוילן, האָט אָנגעהויבן דאַווענען די אינדער־פריעדיקע תפילות, און האָט געזונגען מיט זיין זיס קול פון „האל בתעצומות” (אַ גאָט, מיט דיין גרויסער קראַפט) ביז דער ברכה „יוצר המאורות” (וואָס האָט די ליכטער באַשעפן), און איידער ער האָט געזאָגט די דערמאָנטע ברכה האָבן רוב מענער און פרויען געהערט קולות ווי עפעס האָט זיך געהאַלטן אין איינברעכן און עס איז געוועזן אַ גרויסער טומל).

די ווייבער, אויבן אין דער ווייבער־שול, האָבן געמיינט, אז דאָס גאַנצע וועלכונג פאַלט אויף זיי. פון גרויס פחד און אימה איז געוואָרן אַ שרעקלעכע מהומה. די מהומה האָט זיך אַריבערגעטראָגן אונטן אין דער מענער־שול. ווען די ווייבער

האָבן נאָך צו דעם אַלעם דערהערט דעם טומל ביי די מענער, האָבן זיי געמיינט, אַז שונאים זיינען זיי באַפאַלן. האָט זיך יעדער איינע געוואָלט, וואָס פריער ראַטעווען. אויף די טרעפּ זיינען ווייבער געפאַלן איינע איבער דער אַנדערע. במשך איין האַלבער שעה זיינען זעקס פּרויען געלעגן טויט, העכער דריי סיק זיינען פאַרוואונדיקט געוואָרן, טייל ביז צום טויט, אַנדערע האָבן „באַלבייר“ שפּעטער באַהאַנדלט העכער אַ פּערטל יאָר.

אַן אַלטע בלינדע פּרוי האָט מחמת איר בלינדקייט ניט גע-וואוסט וואו איין וואו אויס. איז זי געבליבן זיצן אין דער ווייבערשול „ביז דער צאָרן וועט פאַראיבער“, און ס'איז איר גאָרניט ניט געשען. עמלעכע פּרויען האָבן געזען, אַז זיי קענען זיך ניט אַרויסראַטעווען פון דער שול און אַז טאָן דאָס מיט גוואַלד, שמעקט מיט סכנה, האָבן זיי באַשלאָסן בעסער צו שטאַרבן אין דעם הייליקן אָרט, און זיי זיינען ניצול גע-וואָרן. צונויפגעקלאַמערטע פּופציק פּרויען — טויטע און לע-בעדיקע — זיינען געלעגן אויף די טרעפּ און ניט געקענט זיך רירן. אַנדערע פּרויען, וואָס האָבן זיך יאָ געראַטעוועט, זיינען אַרויס אין די אייגענע האָר, אָן די שייטלען, און די קליידער אויף זיי זיינען געווען צעריסן.

מרת גליקל האָט זיך געפונען אין דער אונטערשטער ווייבערשול. ווען זי האָט דערהערט וואָס דאָ קומט פאַר, האָט זי געפרעגט איר שכנה, וואָס טוט זיך דאָ. די שכנה האָט איר געענטפערט, אַז אַ שוואַנגערדיקער פּרוי איז ניט גוט געוואָרן. האָט זי זיך דערשראָקן, ווייל איר טאַכטער אסתר איז דעמאָלט געווען מעוברת. געדאַנונט האָט זי ניט ווייט פון דער מוטער. ווען מרת גליקל האָט געהאַלטן אין אַרויספירן די טאַכטער, איז זי געפאַלן אויף די טרעפּ, און מע האָט זי שיר ניט צע-טראָטן. ווען זי איז געקומען צו זיך, האָט זי דערזען, אַז די טאַכטער איז לעבן איר ניטאָ. האָט זי גענומען שרייען. אין

דער היים האָט זי זי ניט געפונען. איז זי שיר ניט אַראָפּ פון זינען. געפונען האָט זי שפעטער די טאָכטער אין הויז פון איר שוואַגער ר' ראובן, וואָס האָט געוואוינט ניט ווייט פון דער שול. אָן דעם שליער, די קליידער צעפליקט, איז אסתר געלעגן אין חלשות און מענטשן האָבן זי געמינטערט.

פונקט ווי זי וואָלט געווען א געניטע דערציילערין, קערט זי זיך אום צו דערציילן אונדז די מעגלעכע סיבות פונעם גאַנצן אומגליק. יעדע סיבה מאַכט די זאך אומהיימלעכער, סודות-דיקער, פירכטערלעכער. דאָס שאַפט שפּאַנונג, קלימאַס און לאַזט אונדז איבער מיט א טיף-ערנסט געפיל. אַזאַ געפיל לייזט זיך אויף ביי די ברעגן פון אַן אַנצוהערעניש — השגחת הבורא און זיינע פאַרהוילענע דרכים.

דעם מלמד ר' יעקבס פרוי, מרת אסתר, האָט דער-ציילט, זי איז געזעסן מיט איר פינף-יאָריק קינד אויף דעם אויבערשטן טרעפּ. האָבן זיך באַוויזן זעקס זייער הויכע וויי-בער מיט קליינע שליערלעך. גייענדיק האָבן זיי אַראָפּגעשטויסן מרת אסתר. האָט מרת אסתר געשריען: וואָס ווילט איר — מיך מיט מיין קינד טייטן? האָבן די פרויען א נעם געמאָן דאָס קינד און עס אַוועקגעזעצט אין א ווינקל. אין יענעם אויגנבליק האָט זיך אָנגעהויבן די מהומה.

די צווייטע סיבה איז נאָך מער מיסטעריעז. א נאַכט פאַרן אומגליק האָט דער גביר יעקב קרומבאכס ווייב געהערט גוואַל-דיקע גערוישן אין דער שול, פונקט ווי גנבים וואָלטן געהאַלטן אין אַרויסנעמען אַלץ, און ווי די לייכטער וואָלטן פאַלן. געדוואוינט האָבן די קרומבאכס האַרט ביי דער שול. האָט מען אויפגעוועקט דעם שמש. ער האָט געעפנט די שול, אָבער אַלץ איז דאָרטן געווען אין אַרדענונג.

אָבער מרת גליקלס מיינונג וועגן דעם אומגליק איז גאָר אַן אַנדערע. זי גלויבט, אַז דאָס איז געווען נאָטס שטראָף פאַר פריערדיקע חטאים. פאַריקן שמחת-תורה, ווען די רייניקייט איז געווען אויפן טיש, האָט זיך אָנגעהויבן אַ נעשלענע, פריער צווישן די ווייבער, דערנאָך צווישן די מענער.

„הגם דאש הגאון הגדול מהור"ר אברהם בקול רם גי' צעקנת בחרם מאן זאָל שטיף זיין אונ' ניט ווייטיר מחלל י"ט זיין אביר דאש האט אליש ניקש גיהאלפין. אלזו אין דער אייל הגאון אב"ד הנ"ל אונ' הקציני' פרנסים אויז דער שול גננין אונ' גימאכט וואז איין אידריר זיין עונש זיין זאלי".

הגם דער גאון הגדול מהור"ר אברהם האָט געשריען בקול רם, און גערדאָט) מיט חרם, מע זאָל שטיף זיין און ניט ווייטער מחלל יום טוב זיין. אָבער דאָס אַלץ האָט גאָרניט גע'האלפן. איז דער אויבנדערמאָנטער גאון, אב בית דין, און די רייכע פרנסים אין דער אייל אַוועק פון שול און האָבן אויסגעמאַכט וואָס פאַר אַ שטראָף זאָל זיי פאַר יעדן איינעם.)

אזוי ענדיקט זיך דער דאָזיקער גאַנצער אָפּשניט. די טעכניק איז דאָ שוין געווען אַ קאָמפּליצירטע, די באַשרייבונג גען פון מאַסן-סצענעס נאָך קאָמפּליצירטער. אָבער די יידישע פרוי האָט עס דערציילט זעלטן גוט, ווי זי וואָלט געווען אַ געניטע דערציילערין.

די סאַמע מערקווירדיקסטע דערציילונג איז די מעשה וועגן די צוויי מאָרדן אין געטאָ (זו. 234-246). די טעכניק אין דערדאָזיקער דערציילונג איז ניט נאָר אַ שלימותדיקע. ס'איז פאַראַן אין דערדאָזיקער דערציילונג עפעס מער. בעת מע לייענט זי, בלייבט אַ רושם, אַז דאָס האָט אַ קינסטלערין פריער אויסגעפלאַנירט אַ גאָר-פיינעם געבוי פאַר אַ דערצייל-

לונג. איר האָט דאָ דעם אָנוואקס פון פאקטן. אַלץ איז מאָ-
טיווירט, די שפּאַנונג איז גרויס. אין טייל ערטער איז עס ממש אַ
מוסטער פון אַ גרויליקער דעטעקטיוו-דערציילונג. דער נאַראַ-
טיוו אָבער — ווי אַלע נאַראַטיוון אין דער אַלטיידישער
ליטעראַטור — ווערט געהאַלטן אין אַזאַ געדעמפט ליכט און
איז אַזאַ געדעמפטן טאָן, אַז די שפּאַנונג רופט אַרויס אַן אימה.
פון קינסטלערישן שטאַנדפונקט איז דאָס די בעסטע דערצי-
לונג, וואָס געפינט זיך אין אירע זכרונות.

איינמאָל איז מרת שרה, וואָס האָט געוואוינט אין אַל-
טאַנאַ, געקומען אין האַמבורג זוכן איר מאַן אברהם מעץ,
דעם חלפּן. ער האָט זיך יענע נאַכט ניט אומגעקערט אַהיים
פון האַמבורג. קיינער האָט ניט געוואוסט וואָס צו זאָגן; וועגן
דעם פאַרשוואונדענעם מאַן. און מרת שרה, „האָט אַן גישאַנגין
גרושין (גרויסן) צער צו טרייבין“. ביזע מיילער האָבן גע-
זאָגט, זי האָט זיך געקריגט מיטן מאַן, איז ער נעלם געוואָרן.

אַזוי האָט די לעבעדיקע אַלמנה מרת שרה אָפּגעלעבט
דריי יאָר מיט אירע לעבעדיקע יתומים. פונקט דעמלט איז
זיך פאַרלאָפּן אַן אַנדער מעשה. ר' אהרן בן משה, אויך אַ
חלפּן, אַ ייד אַן ערלעכער, האָט זיך תמיד אַרומגעבלאָנקעט
אַ גאַנצן טאָג זוכנדיק געשעפטן. אָבער צו נאַכט-צו, ווען יידן
קערן זיך אום פון דאַווענען מנחה-מערב אָדער פון זייער
חברה וואו זיי לערנען אַ בלאַט גמרא, האָט זיך איינמאָל ר'
אהרן ניט אומגעקערט אַהיים. און ער איז אויך פאַרשוואונדן;
זוי ר' אברהם מעץ מיט דריי יאָר פריער.

אויף מאָרגן האָט מען „על הבערש“ (אויף דער בערזע)
וועגן דעם גערעדט. ר' זיינוול, דער זון פון ר' מאיר העקשער,
האָט דערציילט, אַז אַ דינסטמויד איז צו אים צוגעגאַנגען און
אים געפרעגט צי ער האָט זעקס אָדער זיבן הונדערט רייכס-

מאָלער. אויב יאָ, זאָל ער מיט איר גיין. אין איר הויז איז פאַראַן אַ פּרעמדער ראש (אָפּיצער), וואָס האָט גאָלד און איידלשטיינער צו פאַרקויפּן. ר' זיינוול האָט ניט געהאַט דאָס געלט און ער איז ניט געגאַנגען. האָט אַ דערבייאַיסער ייד ר' ליפּמאַן זיך פּאַנאַנדערנעפרעגט ווי זי האָט אויסגעזען, און פונעם ענטפער איז אים קלאָר געוואָרן, אַז זי דינט ביים זון פון דעם „ווירט אין דער שיפּיר (שיפּער) געזעלשאַפּט.“ קיין גוטס האָט ער וועגן דעם דאָזיקן זון ניט געהאַט וואָס צו זאָגן.

ווען ר' ליפּמאַן האָט עס שפּעטער דערציילט זיין ווייב, מרת רבקה, האָט זי זיך דערמאָנט, אַז דיזעלביקע דינסט איז ביי איר אויך געווען און האָט אויך איר אָנגעבאָטן דיזעלביקע זאַך. זי האָט געוואוסט וואָס פאַר אַ לייט עס איז דער זון פון דעם טאווערנע-אייגנטימער. האָט זי זיך אַריינגענומען אין קאָפּ, אַז ער איז דער מערדער פון די צוויי פאַרפאַלענע יידן.

זינט די מעשה איז זיך פאַרלאָפּן, האָט מרת רבקה ניט געקענט צומאַכן אַן אויג. געוואוינט האָט זי אויפן העכסטן שטאַק אין הויז אויפן אַלטן שטייגוועג, וואָס האָט געפירט פון האַמבורג קיין אַלטאַנאַ. יעדער, וואָס איז געגאַנגען קיין אַל-טאַנאַ אָדער פון דאָרטן, האָט געמוזט פאַרבייגיין איר הויז.

פון ניט קענען שלאָפּן האָט זי איינמאָל, פרייטיק ביי-נאַכט, שיר ניט משונע געמאַכט איר הויזגעזינד. ווען ס'האָט אָנגעהויבן בלויען אויף טאָג, האָט זי געזען דורך איר פענצ-טער, דעם מערדער, זיין ווייב און אַ מאַן, וואָס האָט געטראָגן „איינ גרושי קישט“ (אַ גרויסן קאַסטן). מרת רבקה האָט זיך געלאָזט גלייך נאָך זיי. האָט זי געזען ווי זיי זיינען אין אַלטאַנאַ-נאַ צוגעקומען צום טיך עלבע און דאָרטן אַוועקגעשטעלט דעם קאַסטן.

זי האָט אויפגעהויבן אויף די פיס אַלע יידן אין אַלטאַנאַ
און זיך בשום אופן ניט געוואָלט באַרואיקן ביז מע וועט זי
ניט פירן צום פרעזידענט. דער פרעזידענט האָט געהייסן פאַר-
האַלטן די פאַרדעכטיקע. און ווען מ'האַט געעפנט דעם קאַסטן,
האַט מען דאָרטן געפונען בלוז די קליידער פון די פאַר-
דעכטיקטע. אויף די יידן איז אָנגעפאלן אַ פחד.

מרת רבקה האָט אָבער אויף איר וועג אַהיים געטראָפן
דעם מערדערס דינסט. און זי האָט איינגערעדט די דינסט, אַז
אירע באַלעבאַטים האָבן זיך מודה געווען אין מאָרד, און אַז
עס פעלט איר עדות-זאָגן. און ווי נאָך זי וועט זיין דער עדות,
וועט מען זי און אירע באַלעבאַטים אַריינזעצן אין אַ שוין
צוגעגרייט שיפ, זיי זאָלן זיך קענען ראַטעווען. ווייל די יידן
גייט נאָך אין איין זאָך, אויסצוגעפינען צי ר' אהרן איז באַמת
טויט, כדי זיין ווייב זאָל קענען נאָך אַמאָל חתונה האָבן.

די דינסט האָט דעמלט דערציילט דעם נאַנצן אמת. מע
האַט זי געבראַכט צום פרעזידענט, און דער פרעזידענט האָט
געזעהט די יידן, זיי זאָלן אויסוויקן אין האַמבורג, מע זאָל
זוכן אין דעם מערדערס הויז. די יידן האָבן דאָס דערגרייכט,
אָבער מיט אַ ציטערדיק האַרץ. די גויים אַרום האָבן זיך געד-
גרייט אויף אַ פּאָגראַם, אויב ס'וועט זיך אַרויסווייזן, אַז די
נאַנצע מעשה איז אַ בלבול.

מע האָט אויפגעריסן די שוועל און אונטן טאַקע געפיר-
נען דעם הרוג. דאָס האָט שוין געפירט צו דעם, אַז דער מער-
דער האָט זיך מודה געווען אויך אין האָבן דערהרגעט ר'
אברהם מעצן.

די הרוגים האָט מען געבראַכט צו קבר ישראל. דער
האַס קעגן די יידן, וואָס האָט זיך אויפגעהויבן אין טאָג ווען

מע האָט דעם מערדער „זיין משפט געמאַכט“, האָט זיך סוף
כל סוף איינגעשטילט. די קהילה איז אָפגעקומען בלויז מיט
שרעק.

לירישער נאראטיוון

גרויסע טיילן פון דער אלטיידישער ליטעראטור קען מען באטראכטן פאר לירישע נאראטיוון. וועגן תחינות איז אָפּגערעדט. דאָס איז ריינע רעליגיעזע ליריק. די דאָזיקע ליריק איז באַרעדעוודיק. מחמת דעם זעט זי אויס, על פי רוב, ווי אַ לירישער נאראטיוון. אויך די מוסר־ספרים האָבן אין זיך שפיקער לירישע נאראטיוון, מערסטנס אין יענע ערטער, וואו דער מחבר טרעט אָפּ פון ריין אינטעלעקטועלער דיִדאַקטיק. אָבער אפילו אין די אינטעלעקטועלע טיילן כאַפט זיך אַרײַן אַ טאָן פון אַ לירישן נאראטיוון. די אלטיידישע מעשות, נאָוועלעס, און אפילו די „צאינה וראינה“ זיינען ניט אינגאַנצן עפישע שאַפונגען. זיי געהערן גיכער צו די ליריש־עפישע נאראטיוון. בעת דער שטאָף איז אַן עפישער, איז אָבער די טאָן נאָליטעט, דער ריטם, די דיִקציע אינגאַנצן אַ לירישע. אין דער „צאינה וראינה“ — אפילו אַ וויינענדיק־לירישע.

אָטדי טרויעריקע טענער, אָטדי גאַנצע שטיל־פליסנדיקע, וויינענדיק־געדעמפטע טאָנאַליטעט האָט משפיע געווען דעם גאַנצן לעבנס־געפיל פון אונדזערע זיידעס און באַבעס. זיי זיינען געווען דורכגענומען מיט דעמדאָזיקן געמיט. עס איז פאַר אונדז גענוג צו זאָגן — דער צאינה וראינה־סטיל, דער תחינה־סטיל — דערפילן מיר גלייך די טאָנאַליטעט פון דעמדאָזיקן ספעציפיש וויינענדיק־עלענישן ריטם. און לאַמיר עס נאָכאַמאָל איבערחזרן — די אַלטיידישע ליטעראַטור איז ניט געווען קיין ליטעראַטור בלויז פאַר יחידי סגולה, פאַר גע־קליבענע מענטשן. זי איז געווען אַן אַבסאָלוטע נויט־ווענדיקייט, אַ מוז. מע האָט ניט געלעבט און ניט געקענט לעבן אָן איר.

איז עס לחלוטין ניט קיין חידוש, וואָס דידאָזיקע טאָנאַ־ליטעט הערן מיר אין מרת גליקלס זכרונות. זי גיט אונדז איר בער שטייגע־לעבן און לעבן־שטייגער, געשעענישן — מיט איין וואָרט שטיקער לעבן. און דידאָזיקע שטיקער לעבן זיינען טיפיש פאַר אַלע יידן פון איר צייט און שטאַנד. דידאָזיקע ווירקלעכקייט פאָדערט ממש עפישע באַהאַנדלונג. און זי איז טאַקע עפיש רואיק, פרטימדיק און אָביעקטיוו. און דאָך — זי שאַפט טאַקע די טיפישע שילדערונגען, אָבער אומעטום פילט מען איר צוגאַנג צו יעדער זאַך, וואָס זי באַ־שרייבט. נאָר אָפט ווייזט זי אונדז דאָס ווירקלעכע לעבן פון איר צייט דורך אירע אייגענע געדאַנקען און שטימונגען. און דאָ האָבן מיר שוין דעם גאַנצן לירישן צוגאַנג. און זאָל עס ניט קלינגען מליצהדיק: מיר פילן איר האַרץ אין איר יעדער שורה. אירע זכרונות לאָזן איבער אַ שטאַרקן רושם מחמת מיר ווערן אָנגעשטעקט מיט דעם געמיט־צושטאַנד פון דער איידעלער יידישער פרוי און מאַמע. אויף טריט און שריט פילן מיר אירע פערזענלעכע געפילן, אירע געדאַנקען און איבערלעבונג־גען. אָטדער פערזענלעכער טאָן פאַרוואַנדלט אירע זכרונות

אין לירישע נאָראַטיוון. באַזונדערס בולט זעען מיר עס בעת
זי גיט איבער טרויעריקע געשעענישן.

נאָך בולטער איז ביי איר דער לירישער נאָראַטיוו אין
די לעצטע צוויי ביכער זכרונות. ס'איז גאַנץ פאַרשטענדלעך
פאַרוואָס. עלף יאָר האָט מרת גליקל געהאַלטן אין איין אָפּ-
זאָגן פאַרשיידענע שידוכים. דער זכרון פון איר מאַן ר' חיים
איז איר געווען זייער טייער. זינט דער מאַן אירער, די קרוין פון
איר קאַפּ, איז געשטאַרבן אין 1689, האָט זי געפירט אַ לעבן
פון אַן אמתער אשת חיל. זי האָט אויסגעפירט שידוכים און
חתונה געמאַכט זיבן קינדער. פיר האָט זי נאָך פריער, אייניגעם
מיט איר מאַן, געפירט צו דער חופּה. געבליבן מיט איר איז די
יינגסטע טאָכטער, די עלף-יאָריקע מרים. העלפן האָט זי גע-
האַלפן כמעט אַלע קינדער זיך שטעלן אויף די פיס. אין די
עלף יאָר האָט די אלמנה געהאַט אויסצושטיין פאַרשיידענע אומ-
גליקן און צרות, שטורעמס און ביזע געוויטערס.

צוויי זאַכן האָבן זי אָבער זייער שטאַרק געשראַקן. זי
זאָל גיט באַפלעקן דעם שיינעם נאָמען פון איר פאַרשטאַר-
בענעם מאַן דורך אַרײַנפאַלן אין פינאַנציעלע שוועריקייטן, און
גיט אָנקומען צו קינדער. און אין יאָר 1700 האָט זי זיך גע-
לאָזט איבעררעדן און האָט חתונה געהאַט מיטן מעצער באַנ-
קיר, פּרנס און שתדלן — ר' הירץ לוי. און אַלץ, וואָס זי
האַט געוואָלט אויסמיידן און צוליב וואָס זי האָט, אייגנטלעך,
איינגעווייליקט חתונה צו האָבן — דאָס אַלץ האָט זיך מיט איר
געטראָפּן. איר מאַן, דער באַנקיר, אַן ערלעכער און חשובער
ייד, האָט באַנקראַטירט און איז געוואָרן אַ יורד. און מרת
גליקל האָט שפּעטער געדאַרפּט אָנקומען צו די קינדער. ר'
הירץ לוי איז געשטאַרבן 12 יאָר נאָך דער חתונה מיט מרת
גליקל. און דעמלט, אַ טרויעריקע, אַ דערשלאָגענע, פול מיט
חרטות, האָט מרת גליקל ווידער זיך גענומען צו אירע זכרונות.

אויך איר ערשט בוך איז איינגעהילט אין טרויער. זי רעדט דאָרטן אָבער אינגאַנצן וועגן גאָטס דרכים. זי איז מצדיק דעם דין. אויך אין די לעצטע צוויי ביכער טוט זי דאָסזעל-ביכער. אָבער בעת דאָרטן מאַראַליזירט זי בלוז, איז דאָ דידאָ-זיקע מאַראַליזירונג בלוז אַן אַגב-אורח-הדיקע. על פי רוב קומט דאָ דער גאַנצער טרויעריקער טאָן, דער טרויעריקער ליר-רישער נאַראַטיוו, בעת זי באַשרייבט עפּיזאָדן, געשעענישן אין אייגענעם לעבן, וואָס זיינען זיך פאַרלאָפּן אין די 19 יאָר, צווישן די יאָרן 1700 און 1719.

אין אַזא ווייגענדיקן און טרויעריקן טאָן זיינען געשריבן אירע לעצטע צוויי ביכער. אַזוי הייבט זי אָן דאָס זעקסטע בוך:

„היר מיט וויל איך מיין זעקסטיש בוך אן פאנגין אין זועלכין איך פאר מיינט האב אל מיין פאר נניגליכטיט צו פינדן אונ' איך מיך אין זוא איין שטאנט צו זעמציין דען איך צוואהרין גנצי פירצעהן יאָר גימיריט האב דאר מיר דאך פיל פרטייאין זענין פיר געשלאגין ווארן ממש דיא פאר נעמשטי אין גנץ אשכנז אביר אזוא לנג איך גיקאנט האבי אונ' מיר נידוכט דאז מיט דען מייניגין וואש מיר בעלי זצ"ל גילאָזין מיך קאָן מחייה זין מיר ניט אין זין גינומין מיך צו פאר ענדרין אביר אויב דער היכשטי מיין פיל פאלטיני עבירות אן גיזעהין אונ' מיר ניט לרעתי געבין דאז איך איין מאן גינומין העט דאר מיר זענין פארטייאין פיר גישלאגין גיווארין דאש איך אונ' מייני קינדר העטין קענין דאר דורך גליקזעליג זיין אונ' מיך אויף מיין ביטרופטי ערבייט זעליגי עלטיר העט קע-נין און גירואיגין שטאנט זעמציין זוא האט זולכיש אליש דעם גרויש גומיגין גאט ניט געפילענ גיוועזין ובוודאי מכוח עוונותי מיך צו דיזיר פולגינדי פרטייא ריזולפירן גימאכט וויא פולגינדי דיז איין מעהרירש פולגין ווערט אונ' בייא דעם אלים דאנק

אונ' לוב איך דאך מיין בישעפיר דער מיר מער גינאד אונ' בארימהערציקייט אין מיין הוכי שטראף ביוויזט מער אליש איך און ווערדיגי זינדיגריין ווערדיק אונ' ווערט בין אונ' דער גרושי גאט דער מיר דיא גנאד אונ' בארימהערציקייט גי- ביט אונ' ביי (אל) אל מיין צרות מיך צו גידולד אן פירט דעם לוב אונ' דאנס איך איביקלעך אוב איך זולכיש שונט ניט טון קאן, מיט פילין גרושין פאשמין אודיר זונשטין גרושי תשובה וויא איך וואלף שולדיג ווער אונ' טון זולמי אביר דיא גרושי דאגות אונ' בארץ נכריה אך זונשטין מיך עש ניט טון לאזין הנם דאש איך וואלף וויים דאן. זולכי אנמשולדיגונג גאר וויניק פאר המקום ב"ה העלפין ווערין ומשום זה כתבתי זאת מיט ציטרירנדיר האנד אונ' ביטרי הייסי טרערין דען עש שטיט המקום ב"ה צו דינן בכל נפשך ובכל מאדך".

(דערמיט וויל איך מיין זעקסט בוך אָנהייבן, אין וועלכן איך האָב געמיינט צו געפינען אלע מיינע פֿאַרגעניגנס און מיך איינאַרדענען אין אזא שטאַנד, וואָס איך האָב אויסגעמיטן זיכער גאַנצע פּערצן יאָר (דאַרף זיין קרוב עלף יאָר — נ. ב. מ.), הנם מע האָט מיר פֿאַרגעשלאָגן אַ סך פֿאַרטייעס, ממש די פֿאַרגעמסטע אין גאַנץ אשכנז (דייטשלאַנד). אָבער אזוי לאַנג ווי איך האָב געקענט און מיר האָט זיך געדוכט, אַז מיט מייניקן, וואָס מיין מאַן זע"ל האָט מיר געלאָזן, וועל איך מיך קענען דערנערן, האָב איך מיר אין זינען ניט גענוי- מען זיך צו פֿאַרענדערן. אָבער אויב דער העכסטער האָט גע- זען מיינע אומציייליקע זינד און מיר ניט אַרײַנגעגעבן אין מיין זינען, אַז איך זאָל נעמען אַ מאַן, בעת מע האָט מיר פֿאַר- געשלאָגן פֿאַרטייעס, אַז איך און מיינע קינדער וואָלטן געקענט זיין דורך דעם גליקלעך, און מיך קענען אויף מיין באַטריב- טער, נויט־לעמענדיקער עלטער זיך איינאַרדענען אין רואיקן מצב. אזוי איז דאָס אַלץ דעם גרויסן גוטן גאָט ניט געפעלן געוואָרן. אוודאי האָט ער מיר געמאַכט זיך צו באַשליסן (רי-

זילפירין — רעזאלווירן) אויף דער פאלגנדיקער פארטיע מכות מיניע זינד. ווי אין דעם ווייטערדיקן וועט עס מערער מאָל קומען. און ביי דעם אלעם דאַנק איך און לויב מיין באַשער פער, וואָס האָט מיר מער גנאָד און באַרמהאַרציקייט באַוווּזן אין מיין הויכער שטראָף (אין דעם וואָס ער האָט מיך הויך באַשטראָפֿט), מער ווי איך אומווערדיקע זינדיקערין בין ווערדיק און ווערט. און דער גרויסער גאָט, דער מיר די גנאָד און באַרמהאַרציקייט גיט, און מיך געפירט צו געדולד ביי אלע מיניע צרות, דעם לויב און דאַנק איך אייבסקלעך. אויב איך קאָן אַזעלכעם שוין טאָן מיט אַ סך גרויסע תעניתים אָדער מיט אַנדערע גרויסע תשובות, ווי איך וואויל בין שולדיק גע- ווען און האָב געדאַרפט טאָן. אָבער די גרויסע דאגות און באַרץ נכריה, אויך אַנדערש מיך גיט טאָן לאָזן, הגם איך האָב וואויל געוואוסט, אז אַזעלכע אַנטשולדיקונגען וועלן גאָר ווייניק העלפֿן פאַר המקום ברוך הוא. און וועגן דעם האָב איך געשריבן דאָס מיט אַ ציטערנדיקער האַנט און ביטערע הייסע טרערן, דען עס שטייט: המקום ברוך הוא צו דינען בכל נפשך ובכל מאדך.)

אין דעמדאָזיקן טאָן שרייבט זי ווייטער: קיינער ווייס ניט, ווען ס'וועט קומען זיין לעצטער טאָג. מוז ער דעריבער שמענדיק טאָן תשובה. אזוי האָב איך טאַקע געדאַרפט טאָן. און איך האָב געקענט דאָס טאָן. האָב איך געפונען אַ „לומד פיקן תירוץ“ — כ'וועל פריער חתונה מאַכן מיניע יתומים און שפעטער וועל איך אַוועקפאַרן „בארץ קדושה“. איך, זינד דיסערין, האָב ניט געדאַרפט חתונה האָבן נאָכאַמאָל, נאָר געבן אַ מאָן מיין טאָכטער מרים.

„ולאחר זה העט איך טון זאלין אליש וויא איין כשרה פרומי יידישי פרא גיהערט אונ' אלי חבלי עולם בעולם הזה פאר לאזין אונ' מיך מיט דען ביזילכן וואש איך נאך איבריג

גיהאט האבי לארץ הקדושה ביגעבין זולין דען לשם העט איך קענין אונ' העטין מיך הדאגות וצרות פון מייני קינדר אודיר פרינט. והבלי עולם ניט בישוועהרליך גיוועזין, אונ' דאך העטי איך להמקום ב"ה בכל נפשי ובכל מאודי דינין קענין אביר וויא שונט גידאכט עוונותי גרמו זאת דאש מיך המקום ב"ה צור אנדריי מחשבה גפירט אונ' מיר זולכיש ניט גי-ווע(ר)דיניט האט".

(און נאָכ דעם האָב איך געדאַרפט טאָן ווי עס געהערט אַ כשרה פרומע יידישע פרוי, און אַלע חבלי עולם בעולם הזה פאַרלאָזן און מיך מיט דעם ביסל, וואָס איך האָב נאָך איבער-דיק געהאַט, וואָס איז מיר נאָך איבערגעבליבן, האָב איך גע-דאַרפט אַוועק אין הייליקן לאַנד. דען דאָרטן וואָלט מיר ניט שווער געוועזן די דאגות און צרות פון מיינע קינדער אָדער פריינד און די נאַרשיקייטן פון דער וועלט. און דאָרטן וואָלט איך געקענט דינען נאָט ברוך הוא בכל נפשי ובכל מאודי. אָבער, ווי שוין דערמאָנט, מיינע זינד האָבן גורם געווען, דאָס מיך דער אייבערשטער, המקום ברוך הוא, האָט געפירט צו אַנדערע מחשבות, און האָט מיך אַזוינס ניט געווערדיקט.)

אין אירע ווייטערדיקע באַשרייבונגען און שילדערונגען דערציילט זי אונדז וועגן געשעענישן און עפיוזאָדן — ווי אַזוי מע האָט זי אויפגענומען אין מעץ, אירע ערשטע טעג דאָרט. אָבער דער טרויער לאָזט ניט אָפּ. מאָרנע פאַרגעפילן מאַכן איר שווער דאָס האַרץ. נאָך אין פראַנקפורט, אויפן וועג קיין מעץ, איז איר אַנטקעגן געקומען אַ בעל-הבית פון מעץ מיטן נאָמען ליזר (לייזער). ער האָט געבראַכט אַ בריוו פון איר קומענדיקן מאַן, לעקעך און פאַרשיידענע קלייניקייטן. די קהילה אין פראַנקפורט האָט איר אָנגעטאָן אַזויפיל כבוד, „דיא מאן אייניר אשה אָן טון קאן“ (וואָס מע קען נאָר אַנטאָן אַ פרוי). אין דער שטאָט פירט האָט מען איר נאָך מער כבוד

אָנגעטאָן. צוויי מייל פון דער שטאָט מעץ האָט איר צוקונפטי-
קער מאַן אַרויסגעשיקט זיין שרייבער לעמלי וויטפין מיט
כל טוב.

און דאָ קומען פון איר פען טרויעריקע שורות. אין
גאָט ווייס — שרייבט זי — וואָס דאָס איז געווען. אָט האָט
זי געזען פאר זיך „הערלעכקייט“ און גוטס און די שיין פון
עשירות. ר' הירץ לויס (סערף לעווים) בריוו, וואָס זי האָט
געקראָגן אויפן וועג, זיינען געווען פול מיט „יראה אונ' פאר
גניגליכקייט (פאַרגעניגלעכקייט)“. דאָך איז זי „ניט אָהן שווער
מויט (מוט) גיוועזין“. איז דאָס געווען איר באַטריבט האַרץ,
וואָס האָט איר דעם סוף פאַרויסגעזאָגט? אָדער איז עס געווען
דערפאַר, וואָס זי פאַרבינדט זיך מיט אַ צווייטן מאַן? „אכיר
דיא ביטראַכטונג איז פיל צו שפאט גיוועזין אלזו איד מיין
און מוט אונ' ביקימירטיש הערץ מוזין גרושין צוואנג אן טון
זולכיש צו פאר בערגין“ (אָבער די באַטראַכטונג איז פיל צו
שפעט געוועזן. אַלזאָ האָב איד מיין אומעטיק און באַקיעמערט
האַרץ געמוזט אָנטאָן גרויסן צוואַנג, כדי דאָס צו פאַרבאָרגן).

ווען זי איז שוין געווען גאָר נאָענט צו מעץ, האָט זיך
ווידער באַוווּזן דער שרייבער לעמל ווימפען און אַן אַנדערער.
ביידע זיינען געריטן אויף פערד, לעבן אַ קאָטש. און אין
קאָטש זיינען געזעסן דריי פרויען, די חשובסטע אין מעץ,
האשה החשובה אשת הרבני' ממיץ (פון מעץ), אונ' אשה
החשובה הרבני' אשת אב"ר מהור"ר אהרן (ר' אהרן פון
וואַרמס), אונ' הקצינה מחותנת יאכויט (איר טאָכטער אסתרס
שוויגער). איז מע שוין קיין מעץ געפאָרן אין זייער קאָטש.
און אָט טראָגט מען איר אַנטקעגן איר טאָכטער אסתר אויף
אַ „זעניפט“ (סערדאן-שטול). זי איז דעמלט געווען מעוברת.
פאַרפאָרן איז זי צו דער טאָכטער. דער איידעם איז דעמלט גע-
ווען אין פאַרזין. די טאָכטער, האָט פאר דער מוטער צוגעגרייט

א זופ, כדי זי צו שטארקן. אָבער אומעטיקע פּאַרגעפילן האָבן זי ניט אָפּגעלאָזט. און דאָ קומען ווידער טרויעריקע ווערטער: „אביר דען היכשטין ביקאנד מיין לב מיר זער בישווערט גי וועזין דאז זעלבירט ניט גיוואושט וואור אן עש מיר מנגילט“ (אָבער דעם העכסטן איז באַקאַנט, מיין האַרץ איז מיר זייער באַשווערט געוועזן, אז איך אליין האָב ניט געוואוסט וואָס מיר פעלט).

אָטדי באַטריבטקייט, אָטדי פּאַרגעפילן, — זיי חורן זיך איבער אַ סך מאָל. זיי שאַפן די אַטמאָספּערע פון די לעצטע צוויי ביכער. זיי זיינען שווערמוטיק, טרויעריק. און דאָס איז דער טרויעריקער ריטם, דאָס שטילע געוויין, וואָס איז לויטער ליריק.

געווען איז דאָס אַלץ פּרייטיק בייטאָג. ווען מע האָט זיך אומגעקערט פון שול, פון קבלת-שבת, ביי דער סעודה פּרייטיק-צורנאַכט, איז געקומען ר' הירץ לויס אַ קאַמערדינער און אַ דינסט. זיי האָבן געבראַכט „ב' גרושי איבר גילטי פלאטין אין א' איז גיוועזין דיא בעשטי אונ' שינשטי קונפעקט-טין אונ' אין דיא אנדרי דיא בעשטי פירות זוא וואול פון אויז לענדישי פירות אליש לימוניש אפיל זינים אליש דיא בעשטי אין לענדישי פירות אונ' דרוף איין שלשלת של זהב מיט איין שטיק גאלט גילענין אונ' ב' ננצי גרושי פאר גילטי בעכיר מיט יין דאש איזט מיין שבת אופש גיוועזין, דיזוש איז גאר ראר גיוועזין“ (צוויי גרויסע באַגילדטע פּלאַטן (טאַצן) אין איי-נעם זיינען געוועזן די בעסטע און שענסטע קאַנפּעקטן, און אין אַנדערן די בעסטע פירות ווי אויך אויסלענדישע פירות ווי לימאָנען און אַפּעלסינען, ווי אויך די בעסטע הימלענדישע פירות, און דערויף איז געלעגן אַ גאַלדענע קייט מיט אַ שטיק גאַלד און צוויי גאַנץ גרויסע באַגילדטע בעכער מיט וויין. דאָס איז מיין שבת-אויכס געוועזן. דאָס איז גאַר ראר געוועזן).

און ווייטער ענדיקט זי דערמיט, אז אירע שווערע גע-
דאַנקען האָבן זי ניט אָפגעלאָזן. ווען דער סוף זאָל זיין ווי
דער אָנהייב. „אביר מיין גאט אונ' הער בעו"ה (אויז) דער
גילדיני קעט זענען ממש שטרוק אונ' אייזירני בנד גיוואָרין“
(אַבער מיין גאָט און הער, בעו"ה, פון דער גאָלדענער קייט
זיינען ממש שטרוק און אייזערנע באַנדן געוואָרן).

און גאָר פאַטעטיש לאָזן זיך אויס די זכרונות. אינעם
שטיקלן האַלב-מיסטישן, האַלב-פאַרצווייפלטן טאָן דערפילן מיר
ווי ס'פאַרלירן זיך די מחיצות צווישן דוכטעניש און ווירק
לעכקייט. און אויף אַ רגע ווערן זיי אינגאַנצן פאַרווישט און
אויפגעלייזט אין איר זעאונג:

„ניסן תע"ט איזט איין אשה אויף דער מוזיל גישטאנדין
אונ' כלים גיוויבירט בייא דער לילה לערך אום י' אחר איזט
גיוואָרדין העל אליש וויא בייא טאג האט די אשה גיזעהן אין
היממל אונד דער היממל איזט אופן גיוועזין אליש וויא איין
----- (דאָ פעלט אַ וואָרט אָדער ווערטער — ג. ב. מ.) אונ'
פונקין זענין דאר פון גישפרונגין אונ' דער נאך איזט דער
היממל ווידר צו גינאנגין אליש ווי אייניר העט איין פארהאנג
צו גיצאנגין, אונ' איזט ווידר גנץ פינשטיר גיוורדין הש"י
ב"ה זאל געבין דאו עש לטובה זיין זאל אמין“.

(ניסן תע"ה (1719) איז אַ פרוי געשטאַנען ביים (טייד)
מאָזעל און האָט געוואָשן כלים. ביינאַכט לערך 10 אַ זייגער,
אזי געוואָרן העל ווי בייטאָג. האָט די פרוי געזען אין הימל,
און דער הימל איז אָפן געווען ווי אַ ----- און פונקען זיינען
פון דאָרטן געשפרונגען. און דערנאָך איז דער הימל ווידער
צונויפגענאָנגען, זוי עמיצער וואָלט פאַרצויגן אַ פאַרהאַנג, און
עס איז ווידער גאַנץ פינצטער געוואָרן. השם יתברך ברנך הוא
זאָל געבן דאָס עס זאָל זיין לטובה, אָמן.)

נ א כ ו א ר ט

דער געלערנטער מ. גרנוואלד האָט פאָרגליכן מרת גליקל
מיט דער פראַנצויזישער מאַרקזון, מאַדאָם דע סעוויניע, די
וואַונדערלעכע פאָרשטייערין פון דער עפיסמולאַרער, דער בריוו-
שרייבערישער קונסט. אין אַ סך פרטים איז דער פאָרגלייך זייער
אַ געלונגענער. ביידע האָבן געלעבט און געשריבן כמעט אין
דערזעלביקער צייט. ביידע האָבן פארמאָגט אַ שאַרף אויג,
דעם מאַלאַנט איבערצוגעבן פרטים, דערציילן וועגן געשעענישן
און שילדערן פאָרטעטן. ביידע האָבן אונז איבערגעלאָזן אינ-
מימע באַשרייבונגען פון שטיקער לעבן. זייערע באַשרייבונגען
און שילדערונגען האָבן זיך אונטערשיידט אין דער פאָרם.
גליקל האַמעל טיילט זיך אויס אין דער יידישער ליטעראַטור
מיט אירע זכרונות. מאַדאָם דע סעוויניע — אין דער פראַנ-
צויזישער ליטעראַטור מיט אירע בריוו. פאָרשיידן זיינען אויך
זייערע סאַציאַלע סביבות. מאַדאָם דע סעוויניע האָט געהערט

צו דער פראנצויזישער אַריסטאָקראַטיע, געלעבט דאָס לעבן פון אַ הויף־דאַמע, איז געווען אָנגעזען אין די ליטעראַרישע סאַלאַנען פון איר צייט. מרת גליקל איז אויך געווען באַרע־דעוודיק, אָפּנהאַרציק, מיט אַ שטאַרקן אינסטינקט צו לעבן. איר ספּערע איז אָבער געווען פון אַן אַנדער אַריסטאָקראַטיע — די יידישע אַריסטאָקראַטיע פון איר צייט: סוחרים, שטאַם־עלטערן פון צוקונפטיקע רייכע יידישע משפחות, פּרנסים און לומדים.

ביידע מערקווירדיקע פּרויען, — זיינען זיי געווען אַ פּראָדוקט פון זייער דערציאונג. איינע האָט זיך דערצויגן אויף דער פּראַנצויזישער ליטעראַטור. זי האָט זיך אפילו אויסגע־צייכנט מיט אירע מיינונגען וועגן ליטעראַרישע פּערזענלעכ־קייטן. אירע מיינונגען וועגן לאַפּאַנטען, ראַסין און קאַרנעי צייכענען זיך אויס מיט אַריגינעלע באַמערקונגען, אויס־געדיקט אויף אַן אַריגינעלן אופן. מרת גליקלס הינטערגרונט זיינען — מעשות און ראַמאַנען, מוסר־ספרים און תּחינות. אין דעם פּרט קען מען זאָגן — ביידע זיינען געווען פּראָ־דוקטן פון דער קולטור, וואָס האָט זיי צוגעגרייט צום לעבן.

פאַראַן אָבער איין גרויסער אונטערשייד. די מאַרקזיין סעוויניע האָט קולטורעל געהערט צו די אויסדערווילטע, וואָס האָבן זיך אויסגעפורעמט אַדאַנט דער קולטור פון זייער צייט. בעת מרת גליקל איז ניט געווען קיין אויסדערווילטע, נאָר איינע פון אַ סך, און אפשר איינע פון אַלע. דער מאַראַליסט ניקאָל און די נאָוועליסטיין מאַדמואַזעל דע סקודערי, ראַסין און קאַרנעי — זיי האָבן באַווירקט די פּסיכיק פון יענע גליקלעכע, וואָס האָבן געהערט צו די העכערע געזעלשאַפּטלעכע שיכטן. אָבער די תּחינות און די „צאינה וראינה“, דער „לב טוב“ און דער „בראַנטשפיגל“, די מעשות פון „מעשה־בוך“ און „מעשה גיסים“, די ראַמאַנען אַזעלכע ווי „בבא־בוך“ — זיי זיינען גע־

ווען דער קנין פון דעם יידישן פאָלקסמענטשן. זיי האָבן גערפורעמט זיין פּסיכיק. ניט נאָר ווייסן מיר עס פון מרת גליקלס זכרונות גופא, ווען מיר נעמען זיי פאָנאָנדער און מיר זעען, פון וואָס די זכרונות באַשטייען. מיר ווייסן עס אויך פון דעם פאָקט — ווי פארשפרייט עס זיינען געווען די ריטער־ראַמאַנען און די מעשות, די תחינות און די מוסר־ספרים.

ווען מע באַטראַכט דאָס אַלץ אין ליכט פון דער אַלט־יידישער ליטעראַטור, דערווייט מען זיך ערשט, אַז אי די דאָ־זיקע ליטעראַטור, אי די שפראַך, וואָס האָט געפורעמט די דאָזיקע ליטעראַטור — אַז זיי האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט — ניט מער און ניט ווייניקער — ווי אַ גאַנצע ציוויליזאַציע, אַ גאַנצן לעבנס־סטיל.

פון דעם זעלביקן מחבר

לידער, פארלאג איניד
אונדזער פיערץ (לידער), פארלאג יידיש לעבן
מסעות פון לעצטן שאטן (לידער), פארלאג יידיש לעבן
ביים ראנד (לידער), פארלאג באָדן
יידישע קלאַסיקער פּאָעטן, פארלאג באָדן
סיסטעם און רעלאַטיווקייט אין פּאָעזיע (וועגן מיכל ליכטן),
פארלאג יידיש לעבן
אברהם רייזען (דער דיכטער פון ליד), פארלאג באָדן
אליה בחור און זיין בבא'בוד, פארלאג מ. וואַקסער
גליקל האַמעל (1645-1724), פארלאג מ. וואַקסער
מיט דער מיטהילף פון דוד איגואַטאָו ליטעראַטור־פּאָנד

אין דרוק

ליטעראַרישע וועגן (עסייען): — מענדעלע, אברהם גאַלדפּאָדען,
י. ל. פּרץ, דוד פּינסקי, יוסף ראָלניק, ה. רויזענבלאַט,
א. לעיעלעס, בערנאַרד לואיס), צבי קעסעל - פּאָנד
ביי דער קולטור־קאָמיסיע פון יידישן צענטראַל־קאָמי־
טעט אין מעקסיקע

N. B. MINKOFF

GLICKEL HAMEL
(1645 - 1724)

Published by
M. Vaxer Publishing Co.
143 Division Street
New York 2 N. Y.
and the
David Ignatoff Literary Foundation, Inc.